

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Vedecký časopis
Ročník IX.
2/2015

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Scientific journal

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume IX

ALMANACH

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Vedecký časopis

Ročník IX.

2/2015

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Scientific journal

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume IX

Hlavný redaktor:

PhDr. Rudolf Kucharčík, PhD.

Redakčná rada:

prof. Ing. Víťazoslav Balhar, CSc.
prof. Kiyoshi Kasahara
doc. Milan Kurucz, CSc.
prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.
prof. PhDr. Ján Lid'ák, CSc.
Dr.h.c. prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.
Ing. Ladislav Lysák, DrSc.
prof. PhDr. Ľudmila Malíková, CSc.
doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.
JUDr. Peter Rusiňák, PhD.
doc. PhDr. René Pawera, CSc.
doc. PhDr. Dalibor Vlček, CSc.

Redakcia:

Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta medzinárodných vzťahov
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
tel. +4202 6729 5456
e -mail: rudolf.kucharcik@euba.sk;
eva.vlkova@euba.sk

Almanach:

vychádza štyrikrát ročne
číslo 2/2015

Za obsahovú stránku a jazykovú úpravu príspevkov zodpovedajú autori.

© Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta medzinárodných vzťahov, 2015

Vydavateľ: Vydavateľstvo EKONÓM
Ekonomická univerzita v Bratislave
IČO 00 399 957

ISSN 1339-3502

OBSAH

Eurozóna na ceste k optimálnej menovej oblasti? <i>Michal Držka</i>	4
Postavenie a úloha Turecka na Blízkom východe <i>Vladyslav Havshynskyy</i>	19
Problematika príjmovej nerovnosti v regióne Latinskej Ameriky a Karibiku v kontexte implementovania priamych peňažných transferov <i>Barbora Janubová</i>	33
Britská politická mapa 2015 <i>Rudolf Kucharčík</i>	52
Náboženstvo v ére globalizácie <i>Lenka Poráziková</i>	62
Komparácia diel Vladár (Niccollo Machiavelli) a K večnému mieru (Immanuel Kant) <i>Miroslav Řádek</i>	78
Vnútrotné a vonkajšie okolnosti vzniku ZAR <i>Karol R. Sorby</i>	101
Ekonomické aspekty chronických neinfekčných ochorení <i>Peter Valačai</i>	117
Simple Reasons for Complex Issues of National vs. European Identity in the process of European Integration: Italian case <i>Victoria Vdovychenko</i>	132
Recenzia	139
Kazanský, Rastislav – Ivančík, Radoslav Teoretické východiská skúmania konfliktov Banská Bystrica : Belianum – Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, 2015. 224 s. ISBN 978-80-557-0857-7 <i>Michaela Melková</i>	

Eurozóna na ceste k optimálnej menovej oblasti?

Michal Držka

Abstrakt

Teória optimálnej menovej oblasti zaznamenala významnú obrodu po roku 2008. Príčinou jej aktuálnosti je globálna finančná a hospodárska kríza, ktorá v eurozóne rezultovala do vzniku dlhovej krízy a všeobecných ekonomických problémov vo viacerých členských štátoch menovej únie. Príspevok skúma do akej miery splňala v čase vzniku eurozóna podmienky stanovené Teóriou optimálnej menovej oblasti. Ďalej zisťujeme do akej miery protikrizové opatrenia prijaté európskymi inštitúciami a členskými štátmi približujú eurozónu k optimálnemu stavu. Overujeme predpoklad, že eurozóna je na ceste k Optimálnej menovej oblasti a prijaté opatrenia napomôžu predchádzať vzniku a lepšiemu vyrovnávaniu sa s asymetrickými šokmi.

Kľúčové slová: eurozóna, kríza, optimálna menová oblasť, asymetrický šok

JEL Klasifikácia: F15 F41

Abstract

The Theory of Optimum Currency Area recorded a significant reincarnation after 2008. The reason for its topicality was the global financial and economic crisis, which in the euro area resulted into a debt crisis and general economic problems in several Member States of the monetary union. Paper examines to which extent Eurozone at the time of the creation meet conditions laid down by the Theory of Optimum Currency Areas. Furthermore, we examine to which extent anti-crisis measures taken by the European institutions and Member States push the euro area closer to the optimum economic state. We verify the assumption that the euro area is on a path to optimum currency area and measures taken will help to prevent creation and better balancing of asymmetric shocks.

Keywords: euro area, crisis, optimum currency area, asymmetric shock

JEL Classification: F15 F41

Úvod

Teória optimálnej menovej oblasti (TOMO) je výsledkom akademickej rozpravy o ideálnom režime menového kurzu a zabezpečení vnútornej i vonkajšej ekonomickej rovnováhy, ktorá začala ešte v druhej polovici 50. rokov. V tom čase sa objavili prvé nedostatky brettonwoodského menového systému a otvorila sa rozprava o výhodách fixného resp. plávajúceho menového kurzu. Zámerom ekonómov bolo formulovanie optimálnej hospodárskej politiky, ktorá režimom výmenného kurzu a kombináciou monetárnych i fiškálnych nástrojov vie zabezpečiť 3 základné ciele:¹

¹ MCKINNON, R.: Optimum Currency Areas. 1963.

1. plnú zamestnanosť,
2. vyrovnanú platobnú bilanciu,
3. stabilnú cenovú hladinu.

Na definovanie optimálnej menovej oblasti (OMO) existuje viacero pohľadov. Krugman ju charakterizuje ako množinu oblastí a regiónov, ktoré sú tesne previazané vzájomným obchodom s tovarom, službami a vyznačujú vysokou mobilitou faktorov (kapitálu a pracovnej sily).² Iša ponúka iný pohľad, keď optimálnu menovú oblasť charakterizuje ako ekonomickú oblasť, kde poruchy vznikajúce na základe asymetrických šokov čo najmenej vzdiaľujú zamestnanosť, output a ceny od rovnovážnej úrovne.³ Asymetrický šok definujeme ako neočakávaný výkyv vo vývoji národného hospodárstva, ktorý nepostihuje členské krajiny menovej únie rovnakým spôsobom (asymetricky). Šoky môžu nastať na strane agregátnej ponuky či agregátneho dopytu. Reakcia spoločnej centrálnej banky a nadnárodných inštitúcií je obmedzená kvôli faktu, že nie všetky členské krajiny integračného zoskupenia sú šokom zasiahnuté rovnakým spôsobom.⁴

Teória optimálnej menovej oblasti slúži ako teoretický základ analýzy výhodnosti zavedenia spoločnej meny, pričom porovnáva výhody a nevýhody vzdania sa autonómnej menovej politiky a definuje jednotlivé kritériá, ktoré musia krajiny splniť, aby ich spoločné hospodárstvo bolo optimálnou menovou oblasťou.⁵ Inými slovami podáva odpovede na základné otázky: za akých podmienok by sa mali krajiny zapojiť do menovej únie? aké sú prínosy a náklady takéhoto rozhodnutia? Teória optimálnej menovej oblasti na základe svojich kritérií definuje aké podmienky by mali krajiny splňať, keď chcú spoločne zaviesť jednotnú menu. Ak ich určité územie dosahuje, potom je schopné absorbovať prípadné asymetrické ponukové či dopytové šoky.

Európski ekonómovia si zvolili vlastnú koncepciu budovania menovej únie namierenú na dosiahnutie nominálnej a reálnej konvergenie členských štátov, založenú na plnení maastrichtských kritérií, vzniku spoločných inštitúcií a dohodnutej rámcovej koordinácii hospodárskych politík. Primárnym účelom bola harmonizácia ekonomických cyklov a zabezpečenie symetrického vývoja v rámci menovej únie.

² KRUGMAN, P.: *Optimum Currency Area*. [cit. 2012-12-1].

Dostupné na internete <<http://econ.duke.edu/uploads/assets/dje/2001/trivisvavet.pdf>>

³ IŠA, J.: Slovensko na ceste do Európskej menovej únie. 2002, s. 905.

⁴ MUCHOVÁ, E.; LISÝ, P.: *Fiškálna politika v hospodárskej a menovej únii*. 2009, s. 39.

⁵ BALDWIN, R.: *Ekonomie evropské integrace*. 2013, s. 424.

1 Prehľad literatúry

Teória optimálnej menovej oblasti sa sformovala v priebehu šesťdesiatych rokov 20. storočia. Pre potreby spracovania príspevku narábame s prácami autorov, ktorí vo významnej miere prispeli k rozvoju teórie a definovali podmienky optimálnej menovej oblasti. Ako teoretický základ nášho výskumu slúžia práce troch pôvodných predstaviteľov Teórie optimálnej menovej oblasti. Jej zakladateľom je kanadský ekonóm a laureát Nobelovej ceny za ekonómiu *Robert Mundell* a jeho pioniersky článok *Optimum Currency Areas*, publikovaný v roku 1961 v *American Economic Review*. Ďalej je to Američan *Ronald McKinnon* a jeho publikácia *Optimum Currency Areas*, ktorú tiež publikoval v rámci *American Economic Review* v roku 1963. Tretím z pôvodných autorov, ktorého sme v príspevku citovali je Američan *Peter Kenen* a jeho dielo *Theory of Optimum Currency Areas* publikované v roku 1969 v *American Economic Review*.

Ďalej v príspevku narábame s prácami od *G. Haberlera* a *J. M. Fleminga*, ktorí na začiatku sedemdesiatych rokov 20. storočia študovali význam harmonizácie cenovej hladiny pre potrebu menovej integrácie. Poslednými z citovaných predstaviteľov TOMO boli *J. Frankel* a *J. Rose*, ktorí vo svojom diele *Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria* skúmali otvorenosť ekonomík a harmonizáciu hospodárskych cyklov, kde si všimli podstatnú mieru konvergenzie ekonomík po prijatí jednotnej meny.

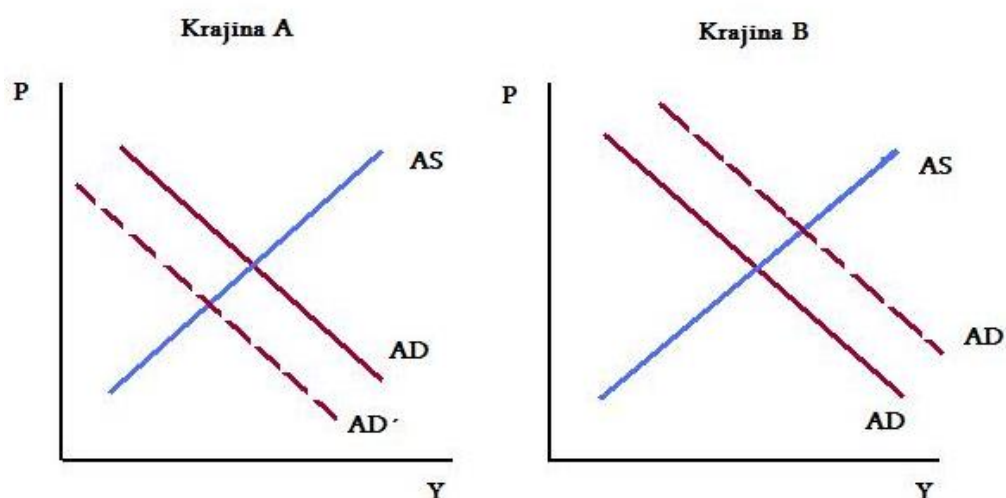
Všetci vyššie spomenutí autori stanovili a rozšírili existujúce podmienky, ktoré územie musí spĺňať, aby bolo považované za optimálnu menovú oblasť. Prínosom bolo tiež dielo *Theory of Optimum Currency Areas: Literature Review* od autorky *Tajne Broz*, sumarizujúce dostupné poznatky autorov venujúcich sa danej téme. Na Slovensku sa problematike Optimálnych menových oblastí venuje *Eva Muchová* vo viacerých publikáciách. Pre náš prínosom bolo dielo *Fiškálna politika v hospodárskej a menovej únii*, ktoré vydala spolupráci s *Petrom Lisým*. Z predstaviteľov zahraničnej literatúry, ktorí sa zameriavajú na vývoj európskej menovej integrácie je potrebné spomenúť *Richarda Baldwina* a *Charlesa Wyplosza* s ich publikáciou *Ekonomie euvropské integrace*, ktorej aktuálne vydanie z roku 2013 je dostupné i v češtine.

2 Kritériá optimálnej menovej oblasti

Kanadský ekonóm Robert Mundell je zakladateľom teórie optimálnej menovej oblasti. Vo výskume sa zameriaval na schopnosť krajiny(regiónu) vyrovnávať sa s asymetrickými dopytovými šokmi. Na základe svojich zistení sformuloval hypotézu, že optimálna menová oblasť je územie s vysokou mobilitou výrobných faktorov. Vo svojej práci pritom použil jednoduchý ekonomický model. Máme dva regióny (krajiny) A a B. Oba sa nachádzajú v stave rovnováhy tzn. plná zamestnanosť a vyrovnaná obchodná bilancia.⁶ (Graf 1)

Mundell ponúka nasledovnú možnosť ako krajina pozostávajúca z regiónov A, B (západ, východ) môže znovu dosiahnuť equilibrium pri asymetrickom šoku a odôvodňuje ju nasledovnými predpokladmi. Po prvé funguje *mzdová flexibilita*.⁷ Mzdy v západnom regióne sú zredukované v dôsledku poklesu dopytu a naopak na prosperujúcom východe rastú.

Graf 1 Asymetrický dopytový šok⁸

Zdroj: Vlastné spracovanie autora

Obdobný model môžeme aplikovať aj na dve krajiny: A a B. Predpokladajme, že mzdy v oboch krajinách sú flexibilné, v krajine A dochádza k nedostatku voľných pracovných miest, preto aj mzdové nároky pracovníkov klesajú. V krajine B nedostatok pracovníkov pre novo vytvorené pracovné miesta spôsobí nárast miezd. Zmena miezd vyvolala v krajine A posun krivky ponuky smerom nadol a naopak v krajine B zaznamenáme posun smerom

⁶ BROZ, T.: The Theory of OCA : Literature Review. 2005, s. 55.

⁷ MUNDELL, R.: Optimum Currency Areas. 1961, s. 34-35.

⁸ P – cenová hladina, Y – produkt, AD – agregatívny dopyt, AS agregatívna ponuka, AD' – zmenený agregatívny dopyt.

nahor. Tak vzniklo nové equilibrium. Cena outputu v krajine A poklesla, tým sa jej výrobky stali atraktívnejšie v dôsledku nižšej ceny práce, to stimuluje dopyt po výrobkoch z regiónu A a stimulácia dopytu vedie k rastu výroby a tak k rastu dopytu firiem po práci, čo v konečnom dôsledku zvýši úroveň miezd (v ideálnom prípade na pôvodnú úroveň pred šokom). Opačná situácia nastala v krajine B.⁹

Po druhé, existuje *mobilita pracovných síl*. Robotníci sa môžu voľne sťahovať v rámci štátu a v dôsledku nepomeru medzi počtom voľných pracovných miest na západe a východe sa tak aj stane. Nastane migrácia za prácou na východe krajiny. To eliminuje výkyvy na trhu práce a mzdy zostanú nezmenené. Nezamestnanosť a inflácia sa stratia. Model pre dve krajiny je rovnaký. Predpokladajme teraz, že ľudia na asymetrický šok zareagovali migráciou do krajiny B, tam nastalo zvýšenie dopytu po práci. Ak v krajine A nastal negatívny dopytový šok, tak ľudia nemajúci žiadne prekážky cezhraničnej migrácie by odchádzali do krajiny B.¹⁰ Tým by nevznikli tlaky na zvyšovanie či znižovanie miezd a tiež by krivky ponuky v oboch krajinách zostali nezmenené. Pomocou mobility pracovných síl by sa v krajine A vyriešil problém s nezamestnanosťou a krajina B by zabránila inflácii. Nové equilibrium je totožné s rovnováhou na grafe 1, kde nastal len posun dopytových kriviek.¹¹

Po tretie, v krajinách sa uplatňuje *rozumná fiškálna politika*. Naviac je možné vo východných regiónoch zvýšiť dane, aby sa znížil tamojší agregátny dopyt. Extra príjmy z daní sú nasmerované na chudobnejší západ. Ten síce stále vykazuje deficit, no vládne transfery ho pokrývajú. Veľa štátov má systém redistribúcie zdrojov cez federálny či štátny rozpočet. Ak nastane pokles outputu v niektorom regióne, daňové príjmy miestnej správy klesajú tiež. Preto v tom momente federálna vláda zvýši množstvo transferov do zasiahnutej oblasti. Prvotnú príčinu problému to nevyrieši, no opatrenie zabezpečí jeho zmiernenie na znesiteľnú úroveň.¹²

Mundell vo svojom modeli teoreticky obsiahol tri kritéria charakterizujúce optimálnu menovú oblasť: mzdová flexibilita, mobilita práce a fiškálna integrácia resp. rozumná fiškálna politika fungujúca pre celú oblasť. Na záver je ešte potrebné dodať, že Mundell pri svojom formovaní predpokladov optimálnej menovej oblasti vychádzal z modelu Spojených štátov amerických, kde na základe empirických pozorovaní tri spomenuté podmienky zabezpečovali zmierňovanie následkov asymetrických šokov.¹³

⁹ BALDWIN, R.: *Ekonomie evropské integrace*. 2013, s. 428.

¹⁰ BROZ, T.: *The Theory of OCA: Literature Review*. 2005, s. 55-56.

¹¹ BROZ, T.: *The Theory of OCA: Literature Review*. 2005, s. 63.

¹² MUNDELL, R.: *Optimum Currency Areas*. 1961, s. 24-45.

¹³ BALDWIN, R.: *Ekonomie evropské integrace*. 2013, s. 435.

V roku 1973 Mundell doplnil svoju pôvodnú teóriu o štvrté kritérium. K efektívnemu fungovaniu optimálnej menovej oblasti je potrebný aj voľný pohyb kapitálu. Vo svojej práci prichádza k záveru, že samotné flexibilné menové kurzy môžu spôsobovať asymetrické šoky. Krajiny, ktoré nevstúpia do menovej únie sa môžu stať terčom kapitálových útokov a budú čeliť asymetrickým šokom. Poukázal na to, že zavedenie jednotnej meny efektívnejšie bojuje proti asymetrickým šokom a je účinnejšie než národné meny s neistým menovým kurzom. Mundell zdôrazňuje potrebu finančnej integrácie štátov z dôvodu prerozdelenia rizika.¹⁴

Mundellove tvrdenie sa ukázalo pravdivým. Finančné trhy nadobudli v priebehu 80. a 90. rokov takú silu, že sústredený tlak dokázal destabilizovať národné meny. Samotná integrácia, ako nástroj na eliminovanie takéhoto rizika však nestačí. Plne to dokázala kríza Európskeho menového systému v 90. rokoch, keď krajiny práve v dôsledku menovej integrácie boli limitované v používaní autonómnych nástrojov na obranu pred finančnými útokmi, čím vlastne integrácia samotnú krízu zhoršovala.

Ďalším teoretikom OMO je McKinnon, ktorý vo svojich prácach ukázal, že pre malé *otvorené krajiny* je výhodnejšie prijať jednotnú menu. Mierou obchodnej otvorenosti krajiny je pomer obchodovateľných tovarov k neobchodovateľným. Ak je ekonomika príliš otvorená, tak je pre ňu flexibilný výmenný kurz relatívne neefektívny, pretože jeho zmeny dokážu destabilizovať cenovú hladinu vo vnútri krajiny a ovplyvňujú reálne mzdy a obchodnú bilanciu štátu. Preto McKinnon uprednostňuje pre takéto štáty vytvorenie menovej únie, ktorá je spravidla uzavretejšia voči okolitému svetu a krajiny profitujú z vnútorného obchodu v rámci únie.¹⁵

Tretím z pôvodných autorov TOMO je Kenen. Ten sa zamerával vo svojich publikáciách na *diverzifikáciu produktov*. Podľa neho je charakteristickým znakom optimálnej menovej oblasti. Ak výroba v krajine je dostatočne diverzifikovaná, tak úroveň jej exportu je stabilnejšia, respektíve dopytové šoky sú zriedkavejšie a budú mať menší vplyv. Teda základnou tézou Kenena je: „Dopad asymetrických šokov bude v menej diverzifikovaných krajinách väčší ako v tých diverzifikovanejších.“¹⁶ Toto tvrdenie je založené na nasledovnom predpoklade: ak nastane negatívny dopytový šok po niektorých produktoch, ktoré štát vyváža, pravdepodobne dopyt po iných jej produktoch stúpne. Čím je výroba v krajine diverzifikovanejšia, tým je tento kompenzačný mechanizmus efektívnejší.¹⁷ Kenenov záver

¹⁴ MUNDELL, R.: *Uncommon Arguments for Common Currencies*. 1973, s. 114-132.

¹⁵ MCKINNON, R.: *Optimum Currency Areas*. 1963, s. 53.

¹⁶ KOCHANOVÁ, M.: *Theoretical foundations of a monetary union and their application to the Slovak economy*. [cit. 2010-18-02]. Dostupné na internete <www.nbs.sk/_img/Documents/BIATEC/BIA02_08/2_1.pdf

¹⁷ KENEN, P.: *The Theory of Optimum Currency Areas*. 1969, s. 108-122.

neskôr spojil McKinnon so svojimi úvahami o otvorenosti ekonomiky. Čím je hospodárstvo diverzifikovanejšie, tým je výhodnejšie uplatňovať režim flexibilného výmenného kurzu. Lenže platí pravidlo, že čím viac je ekonomika rôznorodá, tým je aj väčšia a tým menší je jej zahraničný obchod. Preto veľké diverzifikované ekonomiky s malým podielom zahraničného obchodu na HDP by mali mať flexibilné kurzy, kým pre malé ekonomiky s vysokým podielom exportu a importu je lepšie zapojiť sa do menovej únie.¹⁸

Kenen uvádza ešte ďalšie dôležité kritérium. Podobne ako Mundell, veľký význam prikladá rozpočtovej integrácii krajín menovej únie. V prípade ak nastane asymetrický šok, ktorý zasiahne spoločnú menovú oblasť, jeho dopady môžu byť zmiernené cez rozpočtové prevody medzi regiónmi. Štáty takto spolupracujú a koordinujú svoje opatrenia.

Podľa Haberlera a Fleminga je pre efektívne udržiavanie pevných menových kurzov medzi krajinami nevyhnutná *konvergencia miery inflácie*. Rozličná úroveň inflácie je podľa oboch autorov hlavnou príčinou nerovnováhy platobnej bilancie. Naopak porovnateľná inflácia medzi členskými krajinami menovej únie umožňuje udržiavanie relatívnej parity kúpnej sily a teda aj stabilnú úroveň dôchodkov. Stálosť medzinárodno-obchodných vzťahov z dlhodobého hľadiska vedie k rovnováhe účtu platobnej bilancie a potreba zmeniť menový kurz je minimalizovaná.¹⁹

Ich predpoklady sú spojené s Balassov-Samuelsonovým efektom, ktorý vysvetľuje vznik nákladovej inflácie v spojitosti s ekonomickou integráciou. Model je založený na nasledovných predpokladoch: proces ekonomickej integrácie je spojený vyššou mierou rastu v medzinárodnom obchodovateľnom sektore v porovnaní s neobchodovateľným odvetvím.²⁰ Rýchlo rastúca produktivita v obchodovateľnom sektore je sprevádzaná rastom miezd. Z dlhodobého hľadiska majú však mzdy tendenciu rásť vo všetkých sektoroch národného hospodárstva. Tu vzniká diskrepancia medzi rýchlym rastom miezd a pomalým nárastom produktivity, ktorá núti výrobcov v neobchodovateľnom sektore zvyšovať cenu. Čím je v ekonomike spôsobená nákladová inflácia.²¹

Ďalší autori Frankel a Rose analyzovali koreláciu medzi dvoma kritériami optimálnej menovej oblasti: mierou otvorenosti ekonomík a podobnosťou šokov a hospodárskych cyklov. Ak je objem vzájomného obchodu vysoký a hospodárske cykly pozitívne korelujú, potom

¹⁸ MCKINNON, R.: Optimum Currency Areas. 1963, s. 67.

¹⁹ MUCHOVÁ, E.; LISÝ, P.: *Fiškálna politika v hospodárskej a menovej únii*. 2009, s. 42.

²⁰ MUCHOVÁ, E.; CHRENKOVÁ, J.: Inflácia a cenová stabilita z pohľadu globálnych trendov. 2009, s. 475.

²¹ TOMŠÍK, V.: *Monetárni ekonomie v malé otevřené ekonomice*. 2003, s. 141

krajiny vstúpia do HMÚ skôr a zo vstupu budú profitovať.²² *Hypotéza endogenity* sa zaoberá štyrmi formami vzťahov medzi potenciálnymi členmi optimálnej menovej oblasti:

1. rozsah vzájomného obchodu,
2. podobnosť cyklov a šokov,
3. mobilita práce,
4. fiškálna koordinácia.²³

Základným predpokladom hypotézy endogenity je fakt, že prehlbujúca sa liberalizácia obchodu po vytvorení menovej únie ešte viac navýši objem celkového obchodu a povedie ku konvergencii ekonomických cyklov členských štátov. Tak bude mať politika centrálnej banky menovej únie ešte vyššiu efektivitu a účinnosť. Do menovej únie by v podstate mohli vstúpiť aj krajiny, ktoré v danom momente nespĺňajú kritériá optimálnej menovej oblasti. Hypotéza endogenity tvrdí, že krajina má vyššiu pravdepodobnosť kritériá OMO splniť ex post ako ex ante.²⁴

Abstrahujúc od ekonomických premenných, ale riadiac sa politickou realitou bola Teória optimálnej menovej oblasti doplnená o rôzne politicko-spoločenské kritériá. Kľúčovou je *podmienka spoločenskej jednoty*, ktorá je charakterizovaná unifikáciou priorít, solidaritou medzi štátmi menovej únie a kultúrno-jazykovou blízkosťou. Je skutočne zložité exaktne jednotlivé ukazovatele definovať.²⁵ EÚ resp. EMÚ je v tomto smere častokrát porovnávaná s USA, podobne ako v prípade ostatných kritérií OMO.

3 EMÚ a kritériá TOMO

Na základe prác jednotlivých ekonómov zostavujeme nasledovný súbor kritérií, ktoré by mala optimálna menová oblasť spĺňať: mobilita výrobných faktorov, otvorenosť ekonomiky, diverzifikácia výroby, mzdová flexibilita, harmonizácia miery inflácie, fiškálna integrácia a spoločenské faktory.²⁶ Po oboznámení sa s prínosmi jednotlivých autorov k Teórii optimálnej menovej oblasti je žiaduce skúmať či európsky prístup k menovej integrácii dal vznik menovej únii, ktorá spĺňa jednotlivé podmienky OMO. Zároveň skúmame či jednotlivé protikrizové oparenia prijaté na úrovni EÚ i členských štátov vedú k zvyšovaniu schopnosti EMÚ odolávať asymetrickým šokom.

²² FRANKEL, J. A.; ROSE, A. K.: *The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria*. 1998, s. 53.

²³ IŠA, J.: Riziká európskej menovej únie. 2005, s. 571.

²⁴ BROZ, T.: The Theory of OCA : Literature Review. 2005, s. 63.

²⁵ BALDWIN, R.: *Ekonomie evropské integrace*. 2013, s. 440.

²⁶ MUCHOVÁ, E.; LISÝ, P.: *Fiškálna politika v hospodárskej a menovej únii*. 2009, s. 39.

Na zodpovedanie otázky či EMÚ je optimálnou menovou oblasťou a či opatrenia realizované v posledných rokoch ju približujú k ideálnemu stavu budeme skúmať vzorku 12 pôvodných členských štátov Eurozóny.²⁷ Ostatných 7 štátov je členom EMÚ relatívne krátko a pre presnejšie ohodnotenie plnenia kritérií je potrebný dlhší časový rad.

Mundell definoval spolu 4 základné podmienky, kedy môžeme územie považovať za optimálnu menovú oblasť. Prvou je zabezpečenie *mobility pracovných síl* v menovej únii. V rámci eurozóny platia všetky ustanovenia jednotného trhu EÚ, preto by teoreticky nemali existovať prekážky v cezhraničnom pohybe osôb. Problematickou je však reálna uplatniteľnosť migrujúcej pracovnej sily. Členské štáty majú samostatné a rozdielne zákonníky práce a rozdielne sociálne systémy. Zároveň absentuje mechanizmus univerzálnej platnosti licencií, certifikátov či uznávania atestácií medzi členmi menovej únie. Absolventi vysokých škôl medzi štátmi nemusia nájsť automaticky uplatnenie vo vyštudovanom odbore kvôli rozdielnemu študijnému plánu jednotlivých odborov a vzájomnému neuznávaniu diplomov. Práve kvôli vyššie spomenutým faktorom podmienka mobility pracovných síl v EMÚ nie je splnená. Prekážky v mobilite a vnútornej migrácii pracovných síl nemajú len technický charakter. Významný vplyv majú i spoločensko-kultúrne faktory.

Na druhej strane, vďaka existencii jednotného trhu EÚ a princípu 4 slobôd je zabezpečená *plná mobilita kapitálu* medzi členmi menovej únie. Túto podmienku OMO považujeme za splnenú.

Tretím Mundellovým kritériom je *flexibilita miezd*. V čase hospodárskej recesie má v zasiahnutom regióne klesnúť mzdová úroveň, čo zvyšuje konkurencieschopnosť danej oblasti v zahraničnom obchode. V rámci krajín OECD, kde je dobre etablovaný systém štátu sociálneho blahobytu, sledujeme vplyvom hospodárskych výkyvov len obmedzenú flexibilitu miezd. Tie majú tendenciu rásť, ale smerom nadol sú rigidné. To dokazuje porovnanie údajov Tabuliek 1 a 2, kedy sledujeme vývoj HDP a zároveň efekty hospodárskych výkyvov na mzdovú úroveň (priemernú ročnú mzdu jednotlivca). V rámci zakladajúcich štátov EMÚ, v dôsledku krízy po roku 2008 nenastal pokles priemerného ročného príjmu, buď vôbec, alebo v omnoho nižšej miere ako bol zaznamenaný hospodársky pokles. Jedinou výnimkou je Grécko, ktoré v dôsledku extrémnych úsporných opatrení bolo nútené krátiť mzdy a robiť významné škrt v sociálnej oblasti. Zároveň by podľa TOMO mal rast miezd v rámci jednotlivých členských štátov menovej únie dosahovať približne rovnakú úroveň. Vonkajšiu

²⁷ Belgicko, Grécko, Nemecko, Francúzsko, Holandsko, Luxembursko, Taliansko, Írsko, Španielsko, Portugalskom, Fínsko, Rakúsko.

konkurencieschopnosť si krajina dokáže zachovať udržovaním miezd a cien na nízkej úrovni.²⁸

Tab. 1 Hospodársky rast % HDP

	2009	2010	2011	2012	2013
Belgicko	-2,6	2,5	1,6	0,1	0,3
Nemecko	-5,6	4,1	3,6	0,4	0,1
Írsko	-6,4	-0,3	2,8	-0,3	0,2
Grécko	-4,4	-5,4	-8,9	-6,6	-3,9
Španielsko	-3,6	0,0	-0,6	-2,1	-1,2
Francúzsko	-2,9	2,0	2,1	0,3	0,3
Taliansko	-5,5	1,7	0,6	-2,8	-1,7
Luxembursko	-5,3	5,1	2,6	-0,2	2,0
Holandsko	-3,3	1,1	1,7	-1,6	-0,7
Rakúsko	-3,8	1,9	3,1	0,9	0,2
Portugalsko	-3,0	1,9	-1,8	-4,0	-1,6
Fínsko	-8,3	3,0	2,6	-1,4	-1,3

Tab. 2 Rast priemernej ročnej mzdy

	2009	2010	2011	2012	2013
Rakúsko	2,13	1,24	2,01	2,50	2,26
Belgicko	0,59	1,20	3,49	3,45	1,85
Fínsko	3,29	2,58	3,25	3,57	2,22
Francúzsko	1,80	2,62	2,08	2,03	1,50
Nemecko	0,02	2,10	3,69	2,80	2,38
Grécko	5,78	-3,89	-3,78	-3,09	-6,43
Írsko	0,80	-3,40	-0,11	0,91	-1,70
Taliansko	0,07	2,53	1,12	0,86	1,82
Luxembursko	2,48	2,92	1,94	1,71	3,11
Holandsko	2,48	1,40	1,41	1,31	2,48
Portugalsko	2,74	1,61	0,58	-1,72	2,78
Španielsko	5,19	0,11	1,46	-0,63	0,73

Zdroj: Eurostat, Real GDP Growth Rate. Dostupné na internete:

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00115&plugin=1>

Zdroj: OECD Stat, Average Annual Wages. Dostupné na internete:

https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=AV_AN_WAGE

Štvrtým Mundellovým kritériom OMO je *existencia federálneho rozpočtu*. Eurozóna ako taká samostatný centrálny rozpočet nemá, existuje len spoločný rozpočet EÚ. Jeho výška dosahuje úroveň približne 1 % HDP EÚ. Napriek tomu, že sa jedná o významné zdroje, rozpočet nie je určený na stabilizovanie ekonomického vývoja v štátoch, ktoré postihol asymetrický šok. O tom svedčí aj štruktúra výdavkov. Ako príklad použijeme rozpočet EÚ z roku 2005, kde celkové výdavky dosiahli 115,9 mld. €. Z čoho 49 mld. € smerovalo na poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka, 42,4 mld. € na zníženie rozdielov medzi členskými krajinami a regiónmi, vrátane štrukturálnych a Kohézneho fondu. Zvyšná necelá tretina prostriedkov bola prerozdelená medzi vnútorné politiky (výskum, životné prostredie, vzdelávanie, doprava), vonkajšie politiky (pomoc tretím krajinám, s výnimkou Európskeho rozvojového fondu), administratívne náklady a pomoc tretím štátom.²⁹ Európsky rozpočet nezodpovedá forme federálneho mechanizmu, o ktorom uvažoval Mundell a neskôr aj Kenen, preto nasledovnú podmienku OMO nepovažujeme za splnenú. Pozitívne však hodnotíme dodatočnú pokrízovú integráciu vo forme vytvorenia záchranného Európskeho stabilizačného mechanizmu, budovanie bankovej únie a rozšírenie EK v oblasti národného rozpočtového plánovania. Prijaté opatrenia majú schopnosť jednak predchádzať a zároveň tlmiť prejavy asymetrických šokov.

Kultúrna a jazyková blízkosť bolo kritérium, ktoré autori do TOMO doplnili neskôr. Vychádza z čisto racionálneho úsudku, že spoločný jazykový a hodnotový rámec spoločnosti

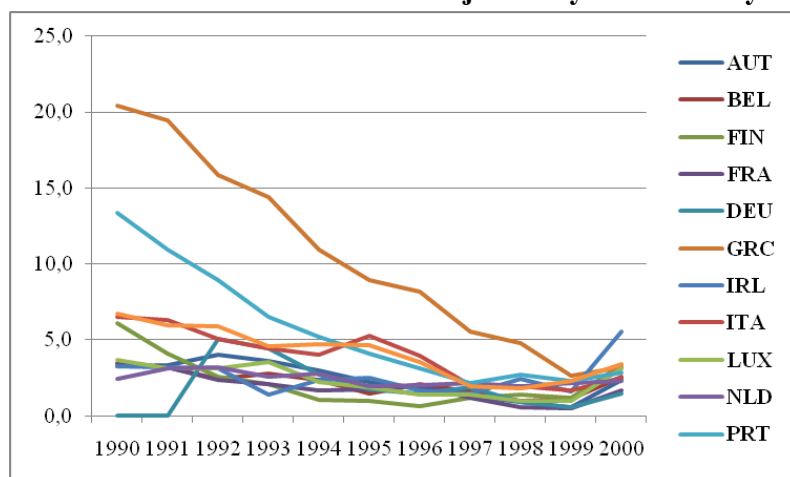
²⁸ BALDWIN, R.: *Ekonomie evropské integrace*. 2013, s. 434.

²⁹ Európska únia: *Rozpočet únie*. Dostupné na internete: <http://www.europskaunia.sk/rozpocetunie>

uľahčuje vzájomný obchod, komunikáciu, migráciu pracovných síl, utvára pocit spolupatričnosti a solidarity. Kritérium bolo overené a potvrdené na príklade USA. Na druhej strane, členské štáty Európskej menovej únie majú každá svoj národný jazyk. V rámci spoločného trhu dnes platí 24 oficiálnych jazykov EÚ a proces dorozumievania je neraz komplikovaný. EMÚ preto nespĺňa a neprofituje z podmienky spoločného jazyka a v obmedzenej miere platí aj predpoklad o kultúrnej blízkosti. Európska kultúra je síce položená na troch pilieroch, kresťanskej morálke, rímskom práve a gréckej filozofii, ale jednotlivé štáty EMÚ prešli rozdielnym kultúrno-historickým vývojom, ktorý dal vznik širokej variete národných kultúr. Členské štáty EMÚ sú hospodársky vyspelé krajiny a majú vypestovaný zmysel pre vzájomnú solidaritu, ktorej hranice sú otázne. V prípade dlhovej krízy, rokovanie o financovaní záchranného programu pre Grécko sa stalo terčom vnútorného politického zápasu, kde vzájomná solidarita členov eurozóny je voličmi politicky slabým (ťažko obhájitelným) argumentom. Napriek tomu, že v rámci EÚ a EMÚ existuje istá miera spolupatričnosti a európska kultúra všetkých členských štátov stojí na spoločných pilieroch, historický vývoj dal vznik rozdielnym národným kultúram a pri absencii spoločného európskeho jazyku musíme konštatovať, že Eurozóna kritérium OMO o jazykovej a kultúrnej blízkosti nespĺňa v dostatočnej miere. Limitovaná je i otázka vzájomnej solidarity a jednoty priorít. Z hľadiska budúceho vývoja konštatujeme, že zmena súčasného je možná až v dlhodobom horizonte a podlieha generaçnej výmene v rámci európskej populácie.

Flemingovo kritérium o potrebe *harmonizácie miery inflácie* medzi členskými štátmi menovej únie považujeme za splnené. V rámci grafu 2 sledujeme vývoj cenovej hladiny v 12 štátoch pre ich vstupom do eurozóny. Na začiatku deväťdesiatich rokov existoval značný inflačný nesúlad medzi južnými štátmi ako Grécko či Portugalsko a krajinami Západnej Európy, ktoré mali tradične antiinflačnú politiku. V priebehu nasledujúcich rokov a postupom menovej integrácie bola docielená vysoká miera harmonizácie inflácie medzi štátmi. Najnižšia divergencia zmeny cenovej hladiny bola dosiahnutá v roku 1999 – v roku zavedenia spoločnej meny. Zároveň inflačná podmienka OMO bola ako jediná transponovaná do konvergenčných kritérií a aj v súčasnosti je základnou podmienkou vstupu krajiny do EMÚ. Zároveň krízový vývoj nevytvára tlaky na divergentné procesy v rámci úrovne cenovej hladiny.

Graf 2 Medziročná zmena cenovej hladiny u 12 členských štátov EMÚ(CPI)

Zdroj: World DataBank, Inflation rate (CPI)

<http://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG/countries/1W?display=default>

Ďalšou podmienkou OMO, ktorú prvý sformuloval Kenen je *diverzifikácia odvetvovej štruktúry produkcie* a tak vytvorenie pestrej škály produktov. Hospodársky vyspelé štáty Európy, ktoré sa rozhodli zaviesť spoločnú menu mali dostatočne diverzifikované produkčné kapacity. Rozdielnosť výroby vyplýva z odlišných geografických podmienok, fyzických daností, národných špecifik a tak rozdielných komparatívnych výhod. Krajiny EMÚ sa navzájom líšia významnosťou sektorov v ekonomike, pričom jednotlivé národné hospodárstva nie sú založené výlučne na jednom odvetví. Baldwin uvádza, že viaceré európske ekonomiky však zaznamenávajú dominanciu jedného či viac na seba naviazaných odvetví.³⁰ V súvislosti s krízou v EMÚ, najviac boli postihnuté štáty, ktorých dominantný sektor bol krízou zasiahnutý. Príkladom je bankový sektor Írsku, stavebníctvo v Španielsku či bankový sektor v Slovinsku a pod. V takých krajinách prebieha proces reštrukturalizácie hospodárstva, aby ich ekonomika bola položená na racionálnych základoch konkurencieschopnosti. Tzn. prebieha proces diverzifikácie ekonomiky. Na druhej strane však v rámci EÚ naďalej existujú štáty, pri ktorých sledujeme dominanciu jedného či viac na seba naviazaných sektorov. Príkladom je IT sektor vo Fínsku a Estónsku, automobilový priemysel na Slovensku, finančný sektor v Luxembursku. Preto podmienku OMO považujeme iba za čiastočne splnenú.

Posledným skúmaným kritériom OMO, ktoré definoval McKinnon, je *mera otvorenosti ekonomiky*. Tabuľka 3 zobrazuje index otvorenosti ekonomík 12 členských štátov menovej únie v priebehu rokov 1995 – 2004. Index je definovaný ako podiel zahraničného obchodu (Export+Import) na celkovom HDP krajiny. U všetkých štátov v priebehu sledovaného vývoja vidíme rast otvorenosti. Zároveň konštatujeme, že EMÚ je skupinou štátov, u ktorých celkový objem obchodu dosahuje rozdielnu výšku. Malé ekonomiky sú

³⁰ BALDWIN, R.: *Ekonomie evropské integrace*. 2013, s. 437.

veľmi otvorené a preto teoreticky na základe McKinnonovej tézy je pre ne jednotná mena prínosom. Veľké štáty na druhej strane sú len málo otvorené. Špecifikom je relatívne nízky podiel zahraničného obchodu u ekonomík Južnej Európy. Kritérium otvorenosti v zásade konštatuje, že pre malé otvorené ekonomiky je výhodnejšie akceptovať spoločnú menu, ktorá im garantuje stabilný výmenný kurz. To, že krajina ako Taliansko dosahuje mieru otvorenosti na úrovni 50 % HDP však nevylučuje jej zapojenie sa do menovej únie. Zároveň kríza v zásadnej miere nezmenila úroveň otvorenosti ekonomík EMÚ.

Tab. 3 Miera otvorenosti ekonomiky 12 členských štátov EMÚ

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Rakúsko	68,4	70,2	75,0	77,1	78,4	85,5	87,6	87,0	86,5	90,9
Belgicko	115,7	118,2	124,7	123,8	124,2	141,5	138,9	135,3	132,2	136,5
Fínsko	64,1	65,7	68,3	67,0	66,2	75,0	70,3	69,3	68,0	71,0
Francúzsko	43,3	43,9	47,6	49,0	49,2	55,3	54,3	52,4	50,1	51,2
Nemecko	43,6	45,0	49,7	51,7	53,4	61,5	62,1	60,9	61,6	65,9
Grécko	37,0	37,5	39,5	41,9	47,5	58,3	56,3	50,8	47,9	50,5
Írsko	136,2	139,0	142,6	158,5	160,4	178,1	178,3	164,8	146,5	146,5
Taliansko	45,8	43,0	44,7	45,2	44,7	50,5	50,2	48,2	46,2	47,5
Luxembursko	185,5	195,5	217,2	230,7	241,2	269,9	274,4	259,8	256,6	282,0
Holandsko	110,1	112,5	118,5	117,0	118,0	127,7	122,6	116,3	113,5	119,4
Portugalsko	59,9	60,2	62,3	63,8	63,3	67,4	65,1	62,2	60,4	62,8
Španielsko	44,8	46,3	51,3	52,9	54,7	60,2	58,1	55,0	53,1	54,2

Zdroj: World Databank, Trade (% of GDP). Dostupné na internete:
<http://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS>

Tab. 4 Hodnotenie EMÚ s pohľadu kritérií TOMO

Kritérium TOMO	EMÚ	Plnenie
Mobilita pracovných síl a kapitálu	Napriek existencií jednotného trhu s platným princípom 4 slobôd, vnútorná mobilita pracovných síl je limitovaná legislatívnymi bariérami, absenciou všeobecnej platnosti certifikátov, licencií, pracovných skúseností a neakceptovaním dokladu o vzdelaní. Na druhej strane mobilita kapitálu je v rámci EMÚ plne funkčná.	
Flexibility miezd	V rámci hospodársky vyspelých štátov sú mzdy stabilné a minimálne reagujú na hospodársky pokles, inak tomu nie je ani v rámci EMÚ	
Centrálny (federálny) rozpočet	Spoločný európsky rozpočet predstavuje len jedno percento HDP krajín EMÚ a nejedná sa tak o formu federálneho rozpočtu, z ktorého môžu byť alokované transferové platby na zmiernenie dopadov asymetrických šokov.	

Kultúrna a jazyková blízkosť	V rámci EÚ je momentálne platných 24 jazykov a jazyková bariéra je dlhodobým problémom vnútornej migrácie. Členské štáty eurozóny zdieľajú spoločné kultúrne axiómy, ale národné kultúry sa výrazne líšia a sú výsledkom rozdielneho historického vývoja.	
Harmonizácia inflácie	Členské štáty EMÚ dosiahli načnú mieru konvergenencie miery inflácie ešte pred vznikom eurozóny a inflačná podmienka je súčasťou Maastrichtských kritérií.	
Diverzifikácia hospodárstva	Krajiny EMÚ nie sú monokultúrne a je u nich rozvinuté široké portfólio ekonomických odvetví v oblasti poľnohospodárstva, priemyslu či služieb.	
Otvorenosť ekonomík	Ekonomiky EMÚ sú proexportne založené a dosahujú dobrú mieru otvorenosti. Táto podmienka platí predovšetkým u menších štátov, zatiaľ čo veľké ekonomiky sa spoliehajú na domácu spotrebu.	

Zdroj: Vlastné spracovanie autora

Použitá literatúra:

1. BROZ, T., 2005. The Theory of OCA : Literature Review. In: *Privredna kretanja i ekonomska politika*, 104 /2005, s. 53-78
2. BALDWIN, R., 2013. *Ekonomie evropské integrace*. Praha : Grada Publishing, 2013. 403 s. ISBN 978-80-247-1907-1
3. EURÓPSKA ÚNIA, 2006. *Rozpočet únie*. . [online]. [cit.13.05.2015] Dostupné na internete: <http://www.europskaunia.sk/rozpocetunie>
4. FRANKEL, J. A.; ROSE, A. K., 2008. *The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria*. University of Berkeley. [online] [cit. 2015-18-05]. Dostupné na internete: <http://faculty.haas.berkeley.edu/arose/ocae.pdf>
5. IŠA, J., 2005. Riziká európskej menovej únie. In: *Ekonomický časopis*, roč. 53, 2005, č. 6, s. 559-575. ISSN 0013-3035
6. IŠA, J., 2002. Slovensko na ceste do Európskej menovej únie. In: *Ekonomický časopis*, roč. 50, 2002, č. 6, s. 899-925. ISSN 0013-3035
7. KENEN, P., 1969. The Theory of Optimum Currency Areas. In: *The American Economic Review*, roč. 59, 1969, s. 108-122
8. KOCHANOVÁ, M., 2010. *Theoretical foundations of a monetary union and their application to the Slovak economy*. [online] [cit. 2014-18-02]. Dostupné na internete: www.nbs.sk/_img/Documents/BIATEC/BIA02_08/2_1.pdf
9. KRUGRAM, P., 2001. *Optimum Currency Area*. [online] [cit. 2014-12-1]. Dostupné na internete: <http://econ.duke.edu/uploads/assets/dje/2001/trivisvavet.pdf>
10. MANDEL, M.; TOMŠÍK, V., 2008. *Monetární ekonomie v malé otevřené ekonomice*. Praha : Management Press, 2008. 367 s. ISBN 978-80-7261-185-0
11. MCKINNON, R., 1963. Optimum Currency Areas. In: *The American Economic Review*, roč. 53, 1963, č. 4, s. 717-725

12. MUCHOVÁ, E.; LISÝ, P., 2009. *Fiškálna politika v hospodárskej a menovej únii*. Bratislava : Iura Edition, 2009. 157 s. ISBN 978-80-8078-246-7
13. MUCHOVÁ, E.; CHRENKOVÁ, J., 2009. Inflácia a cenová stabilita z pohľadu globálnych trendov. In: *Ekonomické rozhľady*, 2009 č. 4, s. 467-480. ISSN 0323-262X
14. MUNDELL, R., 1961. Optimum Currency Areas. In: *The American Economic Review*, roč. 51, 1961, č. 4, s. 657-665
15. MUNDELL, R., 1973. Uncommon Arguments for Common Currencies. In: *The American Economic Review*, roč. 63, 1973, s. 114-132

Kontakt:

Michal Držka, Ing.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov
a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
michal.drzka@euba.sk

Postavenie a úloha Turecka na Blízkom východe

Vladyslav Havshynskyy

Abstrakt

V článku sa skúmajú príčiny zmien zahraničnopolitickej ráznosti Turecka na Blízkom východe a určuje sa jeho úloha a miesto v nej. Rozoberajú sa integračné a konfliktné tendencie na Blízkom východe a realizácia zahraničnej politiky Turecka za týchto podmienok v regióne. Analyzujú sa najdôležitejšie kroky Turecka na ceste k upevneniu postavenia ako regionálneho lídra, formy vzťahov Turecka s moslimskými krajinami v posledných rokoch a taktiež sa určuje jeho úloha pri regulácii konfliktov na Blízkom východe.

Kľúčové slova: Turecko, Blízky východ, zahraničná politika, vedenie, konflikty

JEL Klasifikácia: D74, F50

Abstract

Given article examines causes of changes in foreign policy emphases of Turkey in the Middle East and defines its role and place in it. Discussed the integration tendencies and conflicts in the Middle East and implementation of the foreign policy of Turkey under these conditions. Analyzed the most important steps taken by Turkey towards the affixing of the regional leadership and form relations of Turkey with Muslim countries in recent years, determines Turkey's role in the regulation of the Middle East conflict.

Key words: Turkey, Middle East, foreign policy, leadership, conflict

JEL Classification: D74, F50

Úvod

V dnešnej dobe je Turecko aktívnym členom svetového spoločenstva a uskutočňuje zahraničnú politiku, ktorá je orientovaná v niekoľkých oblastiach. Okrem vedeckého záujmu súvisiaceho s komplikáciami, ktoré sa vyskytli počas rokovacieho procesu o prijatie Turecka do Európskej Únie, vzniká osobitný záujem aj v ostatnom smerovaní jeho zahraničnopolitickej spolupráce. Okrem svojej hlavnej priority — európskej integrácie, je Turecko politicky veľmi aktívne aj v oblastiach Strednej Ázie, Kaukazu, Balkáne, Blízkom a Strednom východe a taktiež realizuje svoje záujmy v Ázii, na Ďalekom východe, v Tichooceánskom regióne, v Latinskej Amerike a Afrike.

V posledných rokoch, Turecko venuje veľkú pozornosť politickému dialógu a rozvoju ekonomickej spolupráce s arabskými krajinami. Súčasná vláda tejto krajiny ma zvláštnu črtu v zahraničnej politike s Blízkym východom, pričom venuje väčšiu pozornosť realizácii konceptu „neo-osmanizmu”. Podľa hodnotenia odborníkov sa od padnutia Osmanskej Ríše Turecko ešte nikdy tak aktívne nezapájalo do diplomatickej,

hospodárskej a politickej oblasti v arabskom svete, ako je tomu dnes. Popri neúspechu rokovacích iniciatív, súvisiacich s modernizáciou islamských krajín a zlyhaní vojenských protiteroristických operácií, Turecko preukazuje osobitný záujem tomuto regiónu a považuje súčasne podmienky za priaznivé pri upevňovaní svojej vodcovskej úlohy v procesoch, ktoré sa odohrali na Blízkom východe.

V súčasnosti, veľké množstvo odborníkov, ako západných tak aj východných, venuje veľkú pozornosť problematike vnútornej a zahraničnej politiky Turecka, avšak väčšina z nich koncentruje svoju pozornosť len na otázky európskej integrácie Turecka alebo bilaterálnej spolupráce s USA a s ostatnými krajinami západu. V dôsledku toho vzniká medzera vo vedeckých analýzach zahraničnej politiky Turecka s krajinami Blízkeho východu.

1 Politické pozadie na Blízkom východe

Počas skúmania potenciálnych možností Turecka v zahraničnej politike by bolo vhodné vychádzať z kontextovej analýzy jeho geopolitickej situácie, ktorá sa väčšinou označuje ako priaznivá. Komplikácia chápania geopolitického postavenia na Blízkom východe je podmienená tým, že na tento región majú veľký vplyv USA, krajiny EÚ, Rusko a Čína. Všeobecne, v post-bipolárnej dobe, je možné politické vzťahy moslimských krajín popísať ako vzťahy so znižujúcim sa množstvom otvorených medzištátnych konfliktov, stabilizáciou foriem vládnutia a s modernizáciou riadenia hospodárskych procesov. Hlavnými javmi ostávajú – regionálna integrácia a zachovanie vnútroštátnych netolerantných potenciálov.

Formovanie regionálnych integračných procesov v regióne Blízkeho východu ovplyvňuje množstvom objektívnych príčin – prírodno-klimatická blízkosť, podobnosť potrieb a taktiež aj ekonomické problémy a úlohy, ktorým čelia krajiny regiónu a teritoriálne susedstvo, ktoré určuje ich spoločnú cestu. V procese ekonomického vývoja vzniká potenciál pre vzájomnú spoluprácu národných ekonomík, ktoré sa dopĺňujú, čo taktiež posilňuje integračné impulzy a to najmä v oblasti odvetvovej deľby práce. Krajiny ktoré sa rozvíjajú, vytvárajú regionálne zoskupenia v snahe posilniť svoje pozície na multilaterálnych a bilaterálnych rokovaniach v rámci WTO, EÚ, IMF a so Svetovou bankou. Pri relatívne nízkej úrovni integrácie na trhu, s rôznou veľkosťou vybavenosti

moslimských krajín, sa hlavnou hybnou silou regionálnej ekonomickej integrácie za posledných pätnásť rokov stalo intenzívne hnutie pracovnej sily medzi štátmi regiónu.

Rozmanitosť vo formovaní svojho ekonomického a politického potenciálu krajín v rôznych sférach a zároveň ich kultúrna aj historická blízkosť postrčili určité skupiny krajín k zjednoteniu. Vznik takýchto subregionálnych politicko-ekonomických zoskupení ako Liga arabských štátov, Rada pre spoluprácu v Perzskom zálive, Federácia arabských republík a podobne, svedčí o premiestnení dostredivých tendencií na Blízkom východe na subregionálnu úroveň.

Pritom vojenské konflikty na Blízkom východe ostávajú nevyriešené a dočasne pozastavené snahou koalícií západných krajín. V priebehu rokov 2011 až 2012 sa na Blízkom východe, v Severnej Afrike a Ázii uskutočnili významné geopolitické zmeny. Niektoré krajiny, v dôsledku vnútorných konfliktov a intervencií z vonkajšieho prostredia zanikli, iné sa zas rozpadli, rozdelili na menšie, pričom začali bojovať medzi sebou a u ostatných sa uskutočňujú vážne sociálnopolitické transformácie.¹ Odborníci sa preto zhodujú v tom, že táto krízová situácia demonštruje politickú závislosť arabských krajín od Západu, a teda ich neschopnosť samostatne vyriešiť vnútorné problémy.

Existencia neustálych konfliktov na Blízkom východe sa objasňuje nasledujúco:

- Ustálenosť stereotypov konfliktného myslenia a „obraz nepriateľa“ v spoločenskom povedomí.
- Pre región vlastná inercia použitia sily, pomocou ktorej je možné rýchlo a radikálne vyriešiť problémy.
- Činnosť teroristických organizácií, ktoré reálne používajú vyššie spomenuté tendencie v realizácii svojich politických záujmov.
- Využívanie teroristických organizácií pre získavanie svojich záujmov, určitými štátmi, ktoré si kvôli rôznym podmienkam nie sú schopné zabezpečiť požadovaný status v regióne a snažia sa ho takýmto spôsobom aspoň nejako zvýšiť.²

Vzhľadom na dôležitý ekonomický význam regiónu pre najsilnejšie krajiny Západu sa im hocijaká intervencia do krajín Blízkeho východu, s cieľom dosiahnutia stability,

¹ IVAŠENKO, A. S., 2013. The reasons and consequences of social shocks in the Arab countries of the Middle East and North Africa (the end of the first – the beginning of the second decade of the 21st century). Adygejsko : Vestnik Adygejskogo universiteta. № 3 (124)/2013. [cit. 15.09.2015]. Dostupné na Internet: <http://cyberleninka.ru/article/n/prichiny-i-posledstviya-sotsialnyh-potryaseniy-v-arabskih-stranah-blizhnego-vostoka-i-severnoy-afriki-konets-pervogo-nachalo-vtorogo.pdf>

² SERGEEV, V. M. – SARACHUNJAN, S. M. (2012). *Modernizacia i Revolúcia* (Turcia, Iran a arabskije strany). Moskva : MGIMO MZV Ruska. [online] № 5(35)/2012. S. 6-7 [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: http://www.mgimo.ru/files2/y11_2012/230800/AD_5-35.pdf

javí ako odôvodnená. Dnes, úlohu skúseného arbitra, ktorý je nositeľom ekonomickej a politickej modernizácie, zároveň aj prirodzenou súčasťou moslimského sveta, vykonáva Turecko. Vzhľadom na neschopnosť mierového vyriešenia izraelskej otázky, konfliktu v Iraku, vlny použitia chemických zbraní v Sýrii alebo vojenského prevratu v Egypte výlučne silami západných krajín sa od Turecka očakáva, že objaví alternatívne cesty, ako prekonať tieto krízy v regióne.

Dôležitá úloha Turecka je objasňovaná okrem iného aj podobnosťou štátneho modelu a ekonomickej politiky s európskou alebo americkou, čo je samozrejme veľmi kontrastné v porovnaní s ostatnými moslimskými krajinami. Turecko ma silnejšie pozície než väčšina susedných krajín. Ako príklad môžeme uviesť Irak, ktorý po invázii USA a ich spojencov na územie Iraku, prestal zohrávať dôležitú úlohu na Blízkom východe. Taktiež starobylým nositeľom hodnôt moslimského regiónu je Sýria, ktorá však utrpela vážne otrasy v rokoch 2012 a 2013 – množstvo obetí, využívanie chemickej zbrane a súčasná občianska vojna.³ Saudská Arábia, napriek veľkým finančným možnostiam, nie je taká silná, aby sa stala ozajstným lídrom na Blízkom východe.

Iná situácia je v Turecku, ktoré je stabilné vo vnútri krajiny. Lojálny postoj susedných moslimských krajín, mocné ekonomické kontakty a podpora NATO zaistujú sebaistú pozíciu Turecka ako arbitra medzi Západom a moslimskými krajinami. Turecko je vnímané ako vplyvný štát, ktorý obsadil ústredné miesto v medzinárodných vzťahoch regiónu so zvyškom sveta. Pri realizácii svojich ekonomických a politických cieľov, Turecko ťaží zo všetkých strán a zároveň je strategickou oporou pre západných spojencov. Okrem toho, Ankara preukazuje pochopenie pri vyriešení problémov, ktoré sa vyskytli po udalostiach „arabskej jari“, a takisto sa správa diplomaticky voči každému z účastníkov procesu.

2 Zahraničnopolitická stratégia Turecka na Blízkom východe

Okrem tradičného európskeho smerovania malo Turecko taktiež zaujímavé vzťahy s Blízkym východom, Kaukazom, Čiernomorským a Kaspickým regiónom. V posledných rokoch Turecko zmenilo svoje geopolitické myslenie v dôsledku zastavenia procesu európskej integrácie. Nové, viac dôsledné a strategicky zdôvodnené obdobie formovania

³ SMITH-SPARK, L. – COHEN, T. (2013). U.S., Russia agree to framework on Syria chemical weapons. *CNN*. [online] September 15, 2013. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internetu: <http://edition.cnn.com/2013/09/14/politics/us-syria/index.html>

zahraničnej politiky Turecka sa začína po príchode Strany spravodlivosti a rozvoja (SSR) do vlády v roku 2002.

Súčasne, zahraničnopolitické priority Turecka boli naformulované na základe koncepcií „Strategickej hĺbky“ navrhutej ministrom zahraničných vecí tejto krajiny, známym vedcom Ahmetom Davutoğluom.⁴ V roku 2001 bola vydaná jeho kniha „Strategická hĺbka: medzinárodná pozícia Turecka“. Neskôr sa táto práca vnímala ako teoretický základ politiky Turecka, ktorá obdržala názov „nový osmanizmus.“⁵ Hlavnou tézou autora je tvrdenie, že zahraničná politika Turecka je nezabalansovaná, pretože od roku 1923 sa začala silne orientovať na budovanie vzťahov so Západnou Európou a USA a zároveň nevenovala patričnú pozornosť svojim záujmom pri spolupráci s ostatnými časťami sveta, najmä s krajinami Blízkeho východu, predovšetkým s bývalými provinciami Osmanskej Ríše. A. Davutoğlu tvrdí, že prišiel čas, kedy sa Turecko musí začať orientovať na spoluprácu s krajinami v tomto regióne.

Dnešná turecká vláda podporuje túto ideu a odkláňa sa od tradičnej politiky nezasahovania do konfliktných udalostí na Blízkom východe.⁶ Avšak, počas dlhodobého nezasahovania bola krajina oslobodená od voľby konkrétnej pozície v prospech jednej strany a vďaka tomu si počas množstva konfliktov, ktoré prepukli v arabskom svete, mohla zachovať dobré susedské vzťahy s krajinami regiónu. Pri vyhlásení strategického cieľa novovytvorenej vlády, minister zahraničných vecí A. Davutoğlu v záverečnom prehlásení počas konferencie „Demokracia, bezpečnosť a stabilita: pohľad na udalosti vo svete a turecká zahraničná politika“ v roku 2003 vyhlásil, že unikátna geografická poloha, historická a diplomatická skúsenosť musia zabezpečiť Turecku nie len silné regionálne ale aj svetové postavenie.⁷

Jedným z faktorov, ktoré postrčili vládu krajiny skoncentrovať sily pri rozvoji spolupráce s Blízkym východom, bola dlhodobo neúspešná snaha o začlenenie Turecka do európskych ekonomických štruktúr. Je známe že Turecko je členom NATO a baštou tejto

⁴ MAVRINA, J. V. (2014). Koncepcii vněšnej politiky Turcii Achmeta Davutoglu. In: *Izvestija Saratovskogo universiteta*. [online] №1(14)/2014. S. 4 [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://cyberleninka.ru/article/n/kontsepsiya-vneshney-politiki-turtsii-ahmeta-davutoglu.pdf>

⁵ BACHREVSKIJ, E. (2011). *Politika „novogo osmanizma“ Turcija i postsovietskoje prostranstvo*. Moskva : Regnum (informačná agentúra). [online] 2011. [cit. 15.09.2015]. Dostupné na Internet: <http://www.regnum.ru/news/1467970.html>

⁶ KOCJURUBA, K. O. (2012). Problemy mižnarodnych vidnosym. In: *Zbirnyh naukovych prac* [online] №5/2012. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/p05/ar181192.pdf>

⁷ BAZANOVA, E. (2014). *Persona - Achmen Davutoglu, prjemer-minister Turcii*. Vedomosti. [online] September 3. 2014. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2014/09/03/my-idem-dazhe-v-afriku-ahmet-davutoglu-premer-ministr-turcii>

organizácie v južnom smere. Avšak, vojenská integrácia sa nestala rozhodujúcim faktorom prehlbovania integrácie s krajinami EÚ.⁸ Zahranično-ekonomické vzťahy sa stali potrebným, ale nedostatočným faktorom eurointegračného procesu pre Turecko.⁹

Ako konštatujú odborníci, rok 2005, kedy sa Európska Komisia rozhodla pristúpiť k bezprecedentnému kroku, sa stal historickým pre Turecko, keďže bol prijatý nový postup rokovacieho procesu EÚ. Predovšetkým vznikla možnosť zrušiť rokovania kedykoľvek v prípade podozrenia obyvateľov EÚ, že Turecko odbočuje od kritérií pre prijatie, a taktiež keď také „podozrenie“ vyjadrí aspoň jeden z členov EÚ. O absencii pokroku svedčilo aj to, že dĺžka rokovaní sa stanovila na 10 – 15 rokov, čo spochybňovalo samotnú myšlienku členstva Turecka v EÚ. To Ankara odmietala, čo spustilo myšlienku EÚ, vzniesť rad ďalších podmienok pre prijatie, ako najmä priznať Cyprus, obmedziť voľný prístup tureckých pracovníkov na európsky trh, verejne sa ospravedlniť za genocídu Arménov na začiatku 20. storočia a podobne.

Od roku 2002 začala ekonomika Turecka výrazne rásť, čo prispelo k zvýšeniu možnosti krajiny aktívnejšie budovať svoje zahraničnopolitické vzťahy. Pred tým, perspektívne politické iniciatívy neboli podporované ekonomickými „pákami“. Dnes je turecká ekonomika najmocnejšou spomedzi moslimských krajín. V roku 2008 bol HDP Turecka 930,9 mld. dol. a saudský 600 mld. dol. amerických. Dokonca počas Svetovej finančno-ekonomickej krízy bolo tempo ekonomického rastu Turecka najvyššie v Európe.¹⁰ Posilňovanie pozície Turecka, podľa názoru niektorých výskumníkov, je spojené s jeho vlastnou skúsenosťou v modernizácii politiky, ktorá sa realizuje cez súčasné univerzálne technológie rozvoja s dôrazom na regionálne ekonomické záujmy a kapitál súkromných tuzemských firiem.¹¹ Skutočne, turecké súkromné firmy sú aktívne v Blízkovýchodnom regióne a turecký kapitál sa kooperuje s významnými medzinárodnými korporáciami a vykonáva funkciu sprostredkovateľa. Prenik tureckého kapitálu do zahraničia sa financuje so štátnou pomocou Ankary.

⁸ BAZANOVA, E. (2014). *Persona - Achmen Davutoglu, prjemier-minister Turcii*. Vedomosti. [online] September 3. 2014. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2014/09/03/my-idem-dazhe-v-afriku-ahmet-davutoglu-premer-ministr-turcii>

⁹ ČIBRIKOV, G. G. (2014). Jevrosojuz i pereerijnyje strany s perechodnoj ekonomikoj. In: *Jevrointegracija: Vlijanie na ekonomičeskoje razvitie Central'noj a Vostočnoj Jevropy*. [online] S. 20. ISBN 978-5-98163-035-4. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.ieras.ru/doclad/303.pdf>

¹⁰ GERMAN, I. (2009). *Turcija idjet na Vostok*. "Expert". [online] 06 jul 2009. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: http://expert.ru/expert/2009/26/turciya_idet_na_vostok/

¹¹ ARBATOVA, N. 2012. *Moskva a Ankara v mnogopoljarnom mire*. VPK № 26 (443). [online] 4 jula 2012. [cit. 15.09.2015]. Dostupné na Internet: <http://vpk-news.ru/articles/9018>

Napriek vnútorným problémom v posledných desaťročiach sa Turecko úspešne modernizovalo, čoho dôkazom bolo v roku 2009 16-te miesto spomedzi najväčších ekonomík sveta v hodnotení veľkosti HDP (880 mld. dol. amerických). Podľa ruského výskumníka tureckej politiky V. Dergačova, by všetky krajiny daného regiónu iste ekonomicky vyhrali, ak by spojili kapitály štátov realizujúcich ťažbu ropy na základe spoločného záujmu, s pomocou vedomostí, schopností a technológií Turecka.¹²

Iným, potenciálne dôležitým faktorom je záujem Západu o realizáciu stratégie Turecka usporiadať vzťahy v regióne a voľne realizovať ekonomické projekty, v ktorých sa predpokladá úloha Ankary ako nezávislej strany. V súčasnosti je Turecko unikátny štát, ktorý úspešne diverzifikuje zahraničnú politiku. Ostáva strategickým partnerom Európy a USA a je súbežne stabilným lídrom vo svojom prirodzenom prostredí islamských krajín, kde vykonáva funkcie, ktoré sú pre západné krajiny nezdolateľné, o čom svedčia neúspešne antiteroristické operácie týchto krajín.

Danú ideu zastával aj Samuel P. Huntington v práci „Stret civilizácií“, kde vyjadruje myšlienku, že absencia islamského ústredného štátu zapričiniuje vnútorné a zahraničné konflikty, ktoré sú vlastné pre islám.¹³ Autor bol tiež presvedčený o tom, že realizovať svoje záujmy bez súdržnosti je prameň slabosti islámu a prameň, z ktorého vychádza hrozba pre ostatné krajiny. Je presvedčený o tom, že islamský ústredný štát by mal spĺňať niekoľko podmienok. Musí mať ekonomické zdroje, vojenskú moc, organizátorské schopnosti a taktiež islamskú identitu a vernosť, aby sa mohol stať politickým a regionálnym lídrom. Podľa neho sa o túto pozíciu môže uchádzať týchto šesť krajín: Indonézia, Egypt, Saudská Arábia, Pakistan, Irán a Turecko. Okrem toho, turecký vplyv, najmä v moslimských krajinách Kaukazu a Strednej Ázie je tradične vítaný Amerikou a Európou ako zábezpeka nevzniknutia možného vplyvu Iránu.

3 Kroky Turecka na ceste k posilneniu svojej pozície na Blízkom východe

Moslimské krajiny Blízkeho východu pociťujú potrebu prekonať ich politickú a ekonomickú rozmanitosť a odstrániť technické a administratívne prekážky pre rozvoj regionálnej integrácie. V súčasnosti, Turecko podpísalo Dohodu o voľnom obchode s

¹² DERGAČOV, V. (2010). Mnogopartnorskaja geopolitika Turcii. In: *Vestnik analitiki*. Moskva. [online] №3(41)/2010. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Interneti: http://www.isoa.ru/docs/vestnik_2010-341.pdf

¹³ HUNTINGTON, S. 1996. *The Clash of Civilizations*. New York : Touchstone, s. 21-31.

Egyptom, Jordánskom, Libanonom, Sýriou, Palestínou a Tuniskom. Turecko má bezvízový styk s Líbyou, Tuniskom, Marokom, Jordánskom, Libanonom a Sýriou. Preto, všetky vyššie spomenuté krajiny možno považovať za jeho strategických partnerov, spojencov v regióne. Nakoľko Turecko neplánuje expanziu na Blízkom východe a nemá žiadne územné nároky v arabských krajinách, je objektívne schopné zladit' arabský svet, pričom nie vojenskými prostriedkami, ale politicky, kultúrne, pomocou „mäkkej sily“ spolu s pôsobením ako arbitra.

Jednou z úspešných iniciatív Turecka sa stalo vytvorenie Istanbulskej Iniciatívnej Spolupráce (IIS), 28 júna 2004 v Istanbule na summite NATO, ktorej cieľom je prispieť k dlhodobej globálnej a regionálnej bezpečnosti tým, že ponúka krajinám regiónu Veľkého Blízkeho východu bilaterálnu spoluprácu s NATO v sfére bezpečnosti.¹⁴ Na začiatku bola táto iniciatíva zameraná na interakciu s krajinami Rady spolupráce arabských štátov Perzského zálivu — Bahrajnom, Katarom, Kuvajtom, Spojenými arabskými emirátmi, Ománom a Saudskou Arábiou. Avšak, teraz je otvorená všetkým krajinám, ktoré chcú realizovať určité záujmy v regióne Veľkého Blízkeho východu.

Osobitnú pozornosť si zaslúži rozvoj vzťahov Turecka s islamskými krajinami v najbližšom okolí. Konkrétne, v júni 2005 bola podpísaná rámcová dohoda medzi Tureckom a Radou pre spoluprácu arabských štátov Perzského zálivu o začatí rokovaní o Dohode o voľnom obchode, ktorú je možné podpísať až po prijatí rozhodnutia Rady týkajúceho sa zavedenia jednotnej meny pre členské štáty. Okrem Dohody o voľnom obchode, ktorú Turecko podpísalo s Palestínou, Marokom, Tuniskom, Egyptom a Sýriou, prebiehajú rokovania ešte so šiestimi arabskými krajinami, vrátane Jordánska a Libanonu.¹⁵ Názorným príkladom je to, že 20. mája 2013 sa turecká vláda rozhodla poskytnúť finančnú podporu krajinám s nízkou životnou úrovňou, vrátane Egypta, Jordánska, Líbye, Tuniska, Maroka a Jemenu. Konkrétne prostriedky na finančnú podporu boli odvedené do Prechodného fondu pomoci, ktorý bol vytvorený Svetovou bankou.¹⁶

¹⁴ BELONGOVA, A. L. (2010). Perspektivy razširenija program partnjorsta NATO v načale XXI veka: Postsovietskoje prostranstvo, balkany, "kontaktnyje strany". In: *Izvestija Rossijskogo gosudarstvenogo pedagogičeskogo universiteta im. A. I. Gercena*. [online] № 124/2010. S. 301. [cit. 15.09.2015]. Dostupné na Internet: <http://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-rasshireniya-programm-partnerstva-nato-v-nachale-xxi-veka-postsovietskoe-prostranstvo-balkany-kontaktnye-strany.pdf>

¹⁵ GCC. [online] 2012 maj. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.bilaterals.org/?-GCC-&lang=en>

¹⁶ Executive Summary. U. S. Department of State. S. 3-4 [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.state.gov/documents/organization/229296.pdf>

3.1 Politická nezávislosť Blízkeho východu

Špecifickou črtou Tureckého vodcovstva v regióne Blízkeho východu je odolnosť voči zasahovaniu do krajín tretieho sveta, ktoré nepatria do tohto regiónu. Ankara opakovane vyjadruje svoj silný negatívny postoj k pôsobeniu „vonkajších síl“ v riešení regionálnych otázok, najmä v prípade ich priamej účasti v regióne. Podľa Turecka takéto konanie by mohlo viesť k porušeniu už aj tak slabej bilancie síl v strategicky významnej oblasti. Postoj Ankary sa nemení, aj keď takýmto „vonkajším hráčom“ je jeho strategický spojenec USA alebo partnerské krajiny NATO.

Napríklad Strana spravodlivosti a rozvoja sa snaží udržiavať s USA a EÚ blízke vzťahy aj napriek ťažkostiam, ktoré vznikli aj v dôsledku odmietnutia tureckého parlamentu poskytnúť územie krajiny americkým vojakom pre účasť na vojenských operáciách proti Iraku 1 marca 2003.¹⁷ V tomto rozhodujúcom kroku pre Turecko, ktorý uskutočnila vládnuca strana, vznikla úplne nová situáciu pre celý región.¹⁸ To opakovane viedlo k zvýšenému napätia v bilaterálnych turecko-amerických vzťahoch a vzťahoch Turecka s NATO.¹⁹

Je tiež dôležité si uvedomiť, že vďaka včasnému zavedeniu vyváženej politickej stratégie, sa Turecku podarilo znížiť závislosť svojej zahraničnej politiky od krajín Západu. Západne krajiny boli nútené počítať so spoluprácou Ankary pri riešení otázok prepravy energetických zdrojov, otázok vplyvu na regionálne vojenské konflikty, aktivizácii vzťahov medzi jednotlivými štátmi a otázok podpory pro-západných štátov, satelitov. Toto všetko dostalo pozitívne hodnotenie väčšiny krajín regiónu a uznanie Turecka ako právoplatného hráča v regióne zo strany EÚ a USA. Spojenci Turecka považujú jeho politiku vedenia za najdôležitejší faktor pre zabezpečenie spolupráce, politickej a ekonomickej stability.²⁰

Jedným z prioritných smerov politiky krajín Blízkeho východu je horizontálna spolupráca Turecko – Irán – Pakistan, ktorá je založená na skutočnosti, že populácia týchto troch krajín dosiahla 300 miliónov v dôsledku čoho môže výrazne ovplyvniť situáciu v

¹⁷ GADŽIJEV, A. G. (2010). *Osobnosti vnjšej politiky PSR i rol' SŠA v jejo formirovanii*. Institut Bližnego Vostoka. [online] 2010. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/10-05-10a.htm>

¹⁸ BACHREVSKIJ, E. (2011). *Politika „novogo osmanizma“ Turcija i postsovietskoje prostranstvo*. Moskva : Regnum (informačná agentúra). [online] 2011. [cit. 15.09.2015]. Dostupné na Internet: <http://www.regnum.ru/news/1467970.html>

¹⁹ VASILJEV, A. (2010). *Černomorskij region vo vnešnepolitičeskich koncepcijach Turcii: Rossiya i Turcija na Černom more*. Carnegie Moscow Center. [online] №2010/2. S. 5. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: http://carnegieendowment.org/files/turkey_black_sea_report_rus.pdf

²⁰ Ibidem.

regiónu. Okrem toho, na trojstranných vzťahoch týchto krajín sa môžu podieľať aj Afganistan, Azerbajdžan, Turkménsko, Uzbekistan, Tadžikistan či Irak.

3.2 Angažovanie Turecka v riešení kríz Blízkeho východu

Turecko jasne formuje svoje geopolitické záujmy, najmä v integračných procesoch na Blízkom východe. Podľa ruského vedca A. G. Gadžijeva, ktorý sa zaoberá politickými procesmi Blízkeho východu, sa Turecko snaží prispôbiť svojou zahraničnou politikou medzinárodnej situácii. V skutočnosti, Turecko postupne prestáva byť „mostom“ a stáva sa „modelom“ pre krajiny regiónu Blízkeho východu.²¹

Za zásadnú sa považuje regionálna spolupráca „Sever – Juh“: Turecko – Sýria – Libanon – Jordánsko – Egypt, so zahrnutím Palestíny a Izraela. Pozitívom v zahraničnej politike Turecka je to, že pri dodržiavaní priority demokratickej islamskej vlády na rozdiel od jednostrannej vlády, sa Turecko ocitlo v opozícii voči všetkým autoritárskym arabským režimom, čo spôsobilo zvýšenie jeho popularitu v arabskom svete.²² Konflikty, ktoré sa za podmienok zlepšenia vzťahov s arabským svetom zdajú byť potenciálne riešiteľné Tureckom, môžeme uviesť arabsko-izraelský konflikt a nový nárast sýrskej otázky.

Zbližovanie sa s arabskými krajinami spôsobovalo súbežne oslabenie turecko-izraelských vzťahov. Turecko sa hýbe smerom k arabskému svetu z 90-tych rokov, ale prekážkami sú sekulárne a pro-európske hnutia v krajine, taktiež arabské podozrenia o dvojítych štandardoch tureckej politiky voči Izraelu. Arabský svet podporil vzostup k moci Erdogana a jeho zvolený pevný postoj voči Izraelu. Nové turecké vedenie dôsledne podporovalo Palestínčanov na ceste k sebaurčenie počas palestínsko-izraelského konfliktu. Bývalé turecko-izraelské „strategické partnerstvo“ v skutočnosti bránilo aktivizácii úlohy Turecka ako vodcu nielen v arabskom, ale aj v islamskom svete. Ešte pred dvadsiatimi rokmi bol pre Turecko Izrael primárnym zdrojom vysoko-technologickej zbrane, ktorú nebolo možné získať z iných krajín. Nová stratégia voči Izraelu dosiahla svoj vrchol podpory zo strany arabských krajín na ekonomickom fóre v Davose po udalostiach v Gaze (2009), kedy R. Erdogan vyhlásil, že mu svedomie neumožňuje „stretávať sa s Izraelčanmi v čase, keď vláda A. Sharona pokračuje so zničením palestínskeho vedenia a pácha

²¹ GADŽIJEV, A. G. (2010). *Osobnosti vnjšej politiky PSR i rol' SŠA v jejo formirovanii* Institut Bližnego Vostoka. [online] 2010. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/10-05-10a.htm>

²² ŠLYKOV, P. 2012. *Bližnevostoočnaja politika Turcii v kontexte "arabskoj vesny"*. Perspektivy. [online] 2012 17 december. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: http://www.perspektivy.info/book/blizhnevostochnaja_politika_turcii_v_kontekste_arabskoj_vesny_2012-12-17.htm

teroristické činy proti palestínskemu ľudu.“²³

Zastaveniu vývoja turecko-izraelských vzťahov ohrozuje posilňujúca izolácia Izraela na Blízkom východe. Ale zhoršenie turecko-izraelských vzťahov by pravdepodobne nevedlo k prudkému zostreniu vzťahov medzi krajinami. Skôr ohrozuje dynamiku ich vývoja, najmä spomalí vojensko-politickej sféry a dá dividendy v zbližovaní politických a ekonomických projektov Turecka s arabským svetom. Názorným je stanovisko Turecka k regulácii konfliktu v Sýrii. Turecko ako spojenec USA a ako jediná moslimská členská krajina NATO preukazuje ochotu viesť strategickú líniu v politických kolíziách regiónu a zároveň zabezpečiť realizáciu svojich národných záujmov. Napriek nedávnomu zlepšeniu vzťahov so Sýriou, Turecko sebaisto vstúpilo do koalície štátov, ktoré uskutočňujú tlak na režim B. Assada. Niektorým odborníkom sa zdá byť sýrska blokáda Turecka príkladom prejavov jeho lídrových ambícií.²⁴ Šéf irackej národnej koalície Ibrahim Jafari v rozhovore s tureckými novinami „Yurt“ povedal, že v prípade zmeny režimu v islamských krajinách v nich Ankara posilní svoj vplyv.²⁵ Podľa experta MGIMO Družilovského S. B., skutočné príčiny dlhotrvajúceho konfliktu na Blízkom východe je pokus o oslabenie konkurencieschopnosti krajín regiónu prostredníctvom lokalizácie útokov Talibov a teroristov „Al Káidy“, čo umožňuje úspešne rozvíjať nové prírodné zdroje a implementovať v týchto krajinách komerčne projekty na dosiahnutie zisku.²⁶ V tomto zmysle, vyriešenie konfliktu odstránením režimu B. Assad je pre Turecko najvhodnejším, pretože to zníži hrozbu vzniku koalície regionálnych konkurentov, a to tandemu Sýrie a Iránu, čo je prioritným cieľom národnej stratégie vedenia Turecka na Blízkom východe.

V Sýrii sú viditeľné znaky súťaže, ktoré sa zvyšujú, medzi Tureckom a jeho regionálnym konkurentom — Iránom. Preto je pravdepodobné, že Turecko ako najväčší partner Západu, prirodzene integrovaný do moslimského sveta, zostane najpriateľnejším lídrom v regióne Blízkeho východu, a teda spoľahlivým, bezpečným partnerom a spojencom EÚ a USA. Zároveň to všetko bude Ankare garantovať priaznivé podmienky

²³ Premier minister Turcie Erdogan so skandalom pokinul ekonomickému forum v Davose. 1TV. [online] 30 január 2009. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.1tv.ru/news/polit/2332>

²⁴ ALEXANDROVNA, S. I. (2012). Blížnij Vostok vo vnújšej politike Turcie v XXI v.: regional'naja strategija. In: *Problemy nacional'noj strategii*. [online] №4(13)/2012. S. 51-53. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: http://riss.ru/images/pdf/journal/2012/4/05_.pdf

²⁵ Vnešnjaia politika Turcii v otnošenii svoijch sosedej obrečena na poraženije. Iran Russian Radion. [online] 01 marec 2013. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://russian.irib.ir/news/%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BA/item/170694>

²⁶ DRUŽILOVSKIJ, S. B. (2009). *Konflikt v Afganistane vygoden vsem, krome afganskogo naroda*. MGIMO. [online] 9 apríl 2009. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.mgimo.ru/news/experts/document118679.phtml>

pri realizácii svojej zahraničnopolitickej stratégie v regióne.

Z dôvodu súčasnej absencie islamského regionálneho vodcu sa stáva dôležitým súperenie Turecka a Iránu o rozdelenie sfér vplyvu. V zahraničnej politike Iránu je možné pozorovať dva dlhodobé ciele — dosiahnutie regionálnej hegemonie a šírenie šiitského islamu. Súperenie medzi Tureckom a Iránom v arabskom svete je viditeľné aj medzi zástancami umiernenosti a extrémizmu. V posledných rokoch sa Irán usiluje o zlepšenie vzťahov a hľadá spojencov, najmä medzi krajinami zálivu. Ide o Spojené arabské emiráty a Bahrajn. Obnovenie kontaktov s Iránom otvorilo cestu pre vytvorenie vzťahov s inými krajinami Perzského zálivu, najmä Ománu a Kuvajtu. Je preto pravdepodobné, že šiiti a sunniti súťažia o geopolitickú hegemoniu v regióne a chcú mať medzi svojimi spojencami krajiny medzi-náboženského konfliktu, napríklad Bahrajn, Libanon a Saudskú Arábiu, Irak a Palestínu.

Záver

Sila zahraničnej stratégie Turecka rastie a predpokladá oprávnené konzistentné smerovanie k vodcovstvu. Vzhľadom k pozastaveniu diplomatického procesu, nasmerovaného na európsku integráciu, vláda krajiny kladie dôraz na zahraničnú politiku, ktorú orientuje na Blízky východ. Po nástupe premiéra R. Erdogana k moci, Turecká politika „neo-osmanizmu“ získala značnú podporu medzi obyvateľstvom vďaka jej úspešnosti a konštruktívnosti. Podľa jeho kľúčových ustanovení sa predpokladá, že Turecko musí prevziať úlohu regionálneho vodcu, aby sa zabránilo prehlbovaniu medzier medzi islamom a západným svetom. Pre vykonávanie danej zahraničnopolitickej stratégie, ktorá zahŕňa ekonomický rast, umiernený imidž medzinárodného hráča pre krajiny západu a zároveň lojálny postoj islamských krajín je Turecko najvhodnejším kandidátom na dosiahnutie požadovaných cieľov.

Zahraničná politika Turecka sa stáva nezávislou a suverénnou. Zatiaľ je Turecko významným regionálnym aktérom, čo potvrdzujú mnohé jeho úspechy v diplomatickom sprostredkovaní pri riešení konfliktov na Blízkom východe, ale nie supervelmocou. Okrem toho, Turecko už nemôže byť vnímané ako agent západného sveta a sprostredkovateľom pri rokovaní medzi východom a Západom. Nová stratégia Turecka zahŕňa realizáciu svojich vlastných hospodárskych a politických cieľov v danom regióne a tak bude postupne vytláčať USA a Západ zo „zóny svojich záujmov“. V procese implementácie tohto cieľa sa Turecko

snaží prehlbovať svoje postavenie ako žiadúceho partnera pre USA, EÚ a Rusku federáciu, úspešne udržiava rovnováhu medzi ich záujmami a preberá ich úlohy v riešení otázok na Blízkom východe, vďaka čomu bude získavať ich dôveru a stane sa pre nich rovnocennou krajinou.

Použitá literatúra:

1. ALEXANDROVNA, S. I. (2012). Bližnij Vostok vo vnújšej politike Turcii v XXI v.: regional'naja strategija. In: *Problemy nacional'noj strategii*. [online] №4(13)/2012. S. 51-53. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: http://riss.ru/images/pdf/journal/2012/4/05_.pdf
2. ARBATOVA, N. (2012). *Moskva a Ankara v mnogopoljarnom mire*. VPK № 26 (443). [online] 4 júla 2012. [cit. 15.09.2015]. Dostupné na Internet: <http://vpk-news.ru/articles/9018>
3. BACHREVSKIJ, E. (2011). *Politika „novogo osmanizma“ Turcija i postsovietskoje prostranstvo*. Moskva : Regnum (informačná agentura). [online] 2011. [cit. 15.09.2015]. Dostupné na Internet: <http://www.regnum.ru/news/1467970.html>
4. BAZANOVA, E. (2014). *Persona - Achmen Davutoglu, prjemer-minister Turcii*. Vedomosti. [online] September 3. 2014. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2014/09/03/my-idem-dazhe-v-afriku-ahmet-davutoglu-premer-ministr-turcii>
5. BELONGOV, A. L. (2010). Perspektivy razširenija program partnjorsta NATO v načale XXI veka: Postsovietskoje prostranstvo, balkany, "kontaktnyje strany". In: *Izvestija Rosijskogo gosudarstvenogo pedagogičeskogo universiteta im. A. I. Gercena*. [online] № 124/2010. S. 301. [cit. 15.09.2015]. Dostupné na Internet: <http://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-rasshireniya-programm-partnerstva-nato-v-nachale-xxi-veka-postsovetское-prostranstvo-balkany-kontaktnye-strany.pdf>
6. ČIBRIKOV, G. G. (2014). *Jevrosojuz i pereerijnyje strany s perechodnoj ekonomikoj*. In: *Jevrointegracija: Vlijanie na ekonomičeskoe razvitie Central'noj a Vostočnoj Jevropy*. [online] S. 20. ISBN 978-5-98163-035-4. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.ieras.ru/doclad/303.pdf>
7. DERGAČOV, V. (2010). *Mnogopartňorskaja geopolitika Turcii*. In: *Vestnik analitiki*, Moskva. [online] №3(41)/2010. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: http://www.isoa.ru/docs/vestnik_2010-341.pdf
8. DRUŽILOVSKIJ, S. B. (2009). *Konflikt v Afganistane vygoden vsem, krome afganskogo naroda*. MGIMO. [online] 9 apríl 2009. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.mgimo.ru/news/experts/document118679.phtml>
9. EXECUTIVE SUMMARY. U. S. Department of State. S. 3-4 [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.state.gov/documents/organization/229296.pdf>
10. GADŽIJEV, A. G. (2010). *Osobenosti vnješnej politiky PSR i rol' SŠA v jejo formirovanii*. Institut Bližnego Vostoka. [online] 2010. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/10-05-10a.htm>
11. GCC. [online] 2012 maj. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.bilaterals.org/?-GCC-&lang=en>
12. GERMAN, I. (2009). *Turcija idjet na Vostok*. "Expert". [online] 06 júl 2009. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: http://expert.ru/expert/2009/26/turciya_idet_na_vostok/

13. HUNTINGTON, S. 1996. *The Clash of Civilizations*. New York : Touchstone. ISBN 0-684-81164-2
14. IVAŠENKO, A. S. (2013). The reasons and consequences of social shocks in the Arab countries of the Middle East and North Africa (the end of the first – the beginning of the second decade of the 21st century). In: *Vestnik Adygejskogo universiteta*. [online] № 3 (124)/2013. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://cyberleninka.ru/article/n/prichiny-i-posledstviya-sotsialnyh-potryaseniy-v-arabskih-stranah-blizhnego-vostoka-i-severnoy-afriki-konets-pervogo-nachalo-vtorogo.pdf>
15. KOCJURUBA, K. O. (2012). Problemy mižnarodnych vidnosym. In: *Zbirnych naukovych prac*. [online] №5/2012. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/p05/ar181192.pdf>
16. MAVRINA, J. V. (2014). Koncepcii vněšnej politiki Turcii Achmeta Davutoglu. In: *Izvestija Saratovskogo universiteta*. [online] №1(14)/2014. S. 73 [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://cyberleninka.ru/article/n/kontsepsiya-vneshney-politiki-turtsii-ahmeta-davutoglu.pdf>
17. Premier minister Turcii Erdogan so skandalom pokinul ekonomičeskij forum v Davose. 1TV. [online] 30 januar 2009. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://www.1tv.ru/news/polit/2332>
18. SERGEEV, V. M. – SARACHUNJAN S. M. (2012). Modernizacia i Revolučia (Turcia, Iran i arabskije strany). In: *Analitičeskije doklady*. Moskva : MGIMO MZV Ruska. [online] № 5(35)/2012. S. 6-7 [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: http://www.mgimo.ru/files2/y11_2012/230800/AD_5-35.pdf
19. SMITH-SPARK, L. – COHEN, T. (2013). U.S., Russia agree to framework on Syria chemical weapons. CNN. [online] September 15, 2013. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://edition.cnn.com/2013/09/14/politics/us-syria/index.html>
20. ŠLYKOV P. 2012. *Bližnevostoočnaja politika Turcii v kontexte "arabskoj vesny"*. Perspektivy. [online] 2012 17 december. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: http://www.perspektivy.info/book/blizhnevostochnejaja_politika_turcii_v_kontekste_arabskoj_vesny_2012-12-17.htm
21. VASILEV, A. (2010). *Černomorskij region vo vnešnepolitičeskich koncepcijach Turcii: Rossija i Turcija na Černom more*. Carnegie Moscow Center. [online] №2010/2. S. 5. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: http://carnegieendowment.org/files/turkey_black_sea_report_rus.pdf
22. *Vnešňaja politika Turcii v otnošenii svojich sosedej obrečena na poraženije*. Iran Russian Radion. [online] 01 marec 2013. [cit. 15.09.2015] Dostupné na Internet: <http://russian.irib.ir/news/%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BA/item/170694>

Kontakt:

Mgr. Vladyslav Havshynskyy

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

vladyslav.havshynskyy@euba.sk

Problematika príjmovej nerovnosti v regióne Latinskej Ameriky a Karibiku v kontexte implementovania priamych peňažných transferov

Barbora Janubová

Abstrakt

Región Latinskej Ameriky a Karibiku dlhodobo bojuje s vysokou mierou príjmovej nerovnosti. V posledných rokoch sa realizuje ich sociálna politika na znižovanie nerovnosti a chudoby prostredníctvom tzv. podmienených peňažných transferových programov, ktorým sa venuje predkladaný príspevok. Článok po oboznámení so stručným vývojom nerovnosti v Latinskej Amerike a Karibiku približuje mexický program Oportunidades, brazílsky Bolsa Família, ekvádorský Bono de Desarrollo, kostarický Avancemos a čilský program Chile Solidario. V ďalšej časti sa venujeme súčasnému stavu nerovnosti v skúmanom regióne.

Kľúčové slová: Latinská Amerika a Karibik, nerovnosť, podmienený peňažný transferový program.

JEL Klasifikácia: H53, O15, O54.

Abstract

The region of Latin America and Caribbean is fighting against high rate of income inequality in long term. Social policy to reduce income inequality and poverty of Latin American countries is realized through implementation of Cash Conditional Transfer Programmes which are presented in the article. The presented paper focuses on Mexican programme Oportunidades, Brazilian Bolsa Família, Ecuadorian Bono de Desarrollo, Costa Rican Avancemos and Chilean programme Chile Solidario after briefly characteristic of the income inequality in the region of Latin America and Caribbean. In the next part we focus on the current situation of the income inequality in the studied region.

Key words: Latin America and Caribbean, Inequality, Cash Conditional Transfer Programme.

JEL Classification: H53, O15, O54.

Úvod

Región Latinskej Ameriky a Karibiku patrí k najnerovnejším na svete, avšak za posledné desaťročie sa z viacerých krajín stali významný hráči na svetovej scéne z ekonomického aj politického hľadiska. Ako aj v rámci jednotlivých latinskoamerických krajín prevláda vysoká miera nerovnosti, tak sa objavuje nerovnosť medzi samotnými štátmi. Ide o veľmi rôznorodé krajiny, ktoré sa líšia v mnohých ukazovateľoch. Heterogenitu

vykazuje región tiež v rámci socioekonomických ukazovateľov, menovite nerovnosti a chudoby.

Nerovnosť je najzávažnejším problémom Latinskej Ameriky a Karibiku, a preto mu je potrebné venovať dostatočnú pozornosť. Z dôvodu príjmovej nespravodlivosti dochádza k zvýšenej miere kriminality, izolovania chudobných vrstiev spoločnosti a k vytváraniu celkového napätia v spoločnosti. Môžeme predpokladať, že všetky tieto faktory výrazne vplyvajú na ekonomický rast. Najdôležitejším aspektom nerovnosti je problematika spotreby, ktorá stimuluje hospodársky rast. Preto je v spoločnosti najdôležitejšia stredná trieda, ktorá sa však v latinskoamerických štátoch vytvára pomalšie ako v Európe, Severnej Amerike či Austrálii. Až v roku 2011 bol prvýkrát zaznamenaný vyšší nárast strednej ako chudobnej triedy v regióne.¹

Latinská Amerika a Karibik má veľký potenciál z ekonomického hľadiska, pretože celý región dosahuje vysoké ročné prírastky obyvateľstva. Krajiny Latinskej Ameriky vlastnia množstvo nerastného bohatstva, čo však v konečnom dôsledku negatívne ovplyvnilo región, nakoľko Latinská Amerika sa stala surovinovou zásobárňou pre vyspelé krajiny, čo dlhodobo ovplyvňovalo štruktúru hospodárstva spomínaných krajín.

Celý región čelí zmenám takmer vo všetkých oblastiach života a bude zaujímavé pozorovať, akým smerom sa vydajú latinskoamerické štáty v budovaní strednej vrstvy a snahe vyriešiť resp. zmierniť príjmovú nerovnosť.

1 Vývoj nerovnosti v regióne Latinskej Ameriky

Región Latinskej Ameriky a Karibiku patri k najviac nerovným oblastiam sveta. Napriek postupnému znižovaniu vyššie uvedeného fenoménu veľké rozdiely medzi chudobnými a bohatými pretrvávajú naďalej.

Z historického hľadiska ide o **dlhodobý problém**. Ešte v čase kolonizácie zo strany európskych mocností² dochádzalo k silnej polarizácii spoločnosti. Práve do tohto obdobia sa datujú počiatky vzniku nerovnosti, ktorá pretrváva dodnes. Po získaní nezávislosti latinskoamerických štátov v priebehu 19. storočia nedochádza k zmierneniu polarizácie a príjmovej nerovnosti, a to z dôvodu, že tzv. model koloniálnej správy zostal nezmenený.

¹ The World Bank. 2015. Inequality in Latin America falls, but challenges to achieve shared prosperity remain. [online]. New York. 2015. [cit. 2015-09-16]. Dostupné na internete: <<http://www.worldbank.org/en/news/feature/2013/06/14/latin-america-inequality-shared-prosperity>>

² Prevažne Španielska a Portugalska, ale aj Holandska a Francúzska a Veľkej Británie.

Postkoloniálny model, podobne ako predchádzajúca forma spoločnosti, bol tvorený veľmi širokou vrstvou chudobného obyvateľstva pracujúceho pre druhú, privilegovanú a nepočetnú skupinu statkárov, obchodníkov, vlastníkov manufaktúr a politických predstaviteľov. Napriek skutočnosti, že otroctvo sa postupne v latinskoamerických krajinách zrušilo v priebehu 19. storočia³, faktom zostala práca za minimálnu odmenu v podobe stravy a príbytku na statkoch vo vidieckych oblastiach, čiže na tzv. haciendách⁴ a fazendas⁵.

Okrem vyššie uvedených veľkostatkov, tiež nazývaných latifundie, vznikali aj menšie tzv. minifundiá, typické pre 2. polovicu 19. storočia. Vznikali rozdelením obrovských majetkov medzi viacerých dedičov a bola pre ne charakteristická ekonomická nedostatočnosť.⁶ Postupne sa stávali nekonkurencieschopnými, pretože nevlastnili dostatočný kapitál a pracovnú silu, aby mohli súťažiť s latifundiami.

Napriek tomu, že na vidieku sa kumulovalo značné bohatstvo hospodárstiev, mestá sa stali centrom a hlavnými beneficentmi. Práve v 19. storočí sa začína veľmi výrazne prehlbovať rozdiel medzi vidiekom a mestami, ktoré obývali politici, obchodníci a veľkostatkári, väčšinou v podobe jednej osoby stvárnjúcej všetky spomínané funkcie.

V neposlednom rade, došlo k medzinárodnej polarizácii, ktorú spôsobila pretrvávajúca závislosť od centra, čiže bývalých koloniálnych mocností. Spomínaný jav spôsobovala štruktúra hospodárstva latinskoamerických krajín, prevažne zameraná na primárny sektor. Manufaktúry tvorili iba zanedbateľný podiel národných hospodárstiev.

Zároveň sa produkovali iba také statky, ktoré boli exportne konkurencieschopné, a teda atraktívne pre zahraničné trhy. Nedochovalo k diverzifikácii národných ekonomík, ktorá predstavuje jeden z faktorov, prečo sa latinskoamerické krajiny medzinárodne polarizovali. Ďalším významným činiteľom prispievajúcim k medzinárodnej polarizácii bola štruktúra spotreby v štátoch Latinskej Ameriky. Domácu spotrebu tvorila iba málo početná skupina obyvateľstva, ktorá vlastnila väčšinu národného bohatstva. Nakoľko sa jednalo o Európanov, resp. ich potomkov, preferovali európske statky, a tým dovoz z Európy, čím istým spôsobom bránili rozvoju a diverzifikácii hospodárska latinskoamerických štátov. Tiež treba spomenúť, že aj exportný sektor bol závislý na európskom kontinente, keďže takmer všetky suroviny smerovali práve tam.

³ Posledným štátom, ktorý zrušil otrokárstvo, bola Brazília v roku 1888.

⁴ Forma veľkostatku, ktorá vznikla v 17. storočí v Latinskej Amerike. Ide prevažne o plantáže, ale aj o zoskupenie baní alebo tovární, resp. o všetky spomínané činnosti v rámci jedného celku.

⁵ Obdoba haciendy v Brazílii.

⁶ SVOBODOVÁ, V. – HONAIZER, M. 2006. *Postavenie Latinskej Ameriky vo svetovom hospodárstve*. Bratislava : Ekonomická univerzita v Bratislave, Ekonóm, 2006, s. 45. [cit. 2015-09-18]. ISBN 80-225-2228-7.

Naopak rozdiely v životnej úrovni, príjmoch a spotrebe sa ešte viac prehľbujú dôsledkom krízy v 30. rokoch, čo vyústilo až do odmietania prílevu zahraničného kapitálu, ktorý bol považovaný za hlavnú príčinu prehľbovania rozdielov medzi chudobnou a bohatou vrstvou obyvateľstva. V neskorších krízach v 80. a 90. rokoch 20. storočia, ku ktorým výrazne prispela ázijská a ruská kríza, dochádza k následnému prehľbeniu disparít, čo súvisí so zvyšovaním úrovne inflácie, ktorá dosahovala v priebehu spomínaných rokov hodnoty cválajúcej až hyperinflácie. Práve najnižšiu, a teda najchudobnejšiu vrstvu obyvateľstva zasahuje znehodnotenie peňazí najvýraznejšie, nakoľko takíto ľudia vlastnia úspory v peniazoch, pričom bohatí si kúpia hnutelnosti počas nepriaznivej ekonomickej situácie týkajúcej sa inflácie. Tým predídu znehodnoteniu svojich úspor.

Príjmová nerovnosť v Latinskej Amerike a Karibiku je teda dlhodobý jav, ktorého príčiny nie je možné jednoznačne demonštrovať. Za pravdepodobne dôležité faktory považujeme východiskovú situáciu bývalých kolónií, prehľbenie medzinárodnej aj vnútroštátnej polarizácie, neefektívne verejné inštitúcie a infláciu

V súvislosti s **globalizáciou** došlo k veľmi rýchlemu rastu miest v určitých krajinách Latinskej Ameriky, pretože sa do nich s nádejou vyšších miezd a vôbec väčšieho uplatnenia presťahoval veľký počet obyvateľstva, následkom čoho vznikli v mestách slumy. Napríklad pre Brazíliu sú typické tzv. favely, štvrte najchudobnejšej časti obyvateľstva. Je pochopiteľné, že práve tieto miesta patria k najviac problémovým. Vzniká v nich silné sociálne napätie, ktoré vyplýva zo životnej situácie najchudobnejších Brazilčanov, a zároveň sú nebezpečnými oblasťami miest, pre ktoré je charakteristická vysoká miera kriminality a výskyt nelegálneho obchodu s narkotikami. Najväčšia sa nachádza v meste Sao Paulo, v Rio de Janeiro v Minas Gerais v Brazílii. V ostatných latinskoamerických krajinách sa nachádzajú viaceré slumy: v Lime v Peru, Caracase vo Venezuele, Bogote v Bolívii a v Santiagu v Čile.

2 Zavedenie CCT programov v Latinskej Amerike

V dôsledku vyššie spomínaných kríz v 90. rokoch došlo k zvyšovaniu nerovnosti a vznikla potreba implementovať politiky na zmiernenie nárastu príjmových disparít. Postupne latinskoamerické štáty zaviedli **tzv. podmienené peňažné transferové programy** s cieľom zmierniť príjmové disparity, na základe ktorých oprávnení beneficianti získavajú priamo peniaze pri splnení podmienok daných konkrétnym programom. Prvou iniciatívou bol program **Progreso v Mexiku**, ktorý vznikol v roku 1997.

V predchádzajúcom období využívali prevažne priame bezpodmienečné príspevky chudobným, čo sa následne ukázalo ako neefektívne. Dochádzalo k redukcii chudoby iba z krátkodobého hľadiska, a teda neprichádzalo k znižovaniu nerovnosti, následkom čoho boli zakomponované do sociálnych programov podmienky týkajúce sa najmä vzdelania a zdravotnej starostlivosti.

V súčasnosti prebieha v krajinách Latinskej Ameriky a Karibiku štyridsaťdeväť podmienených peňažných transferových programov, pričom nie všetky sa zameriavajú na redukcii chudoby a nerovnosti.⁷ Významnými programami v Latinskej Amerike sú Bolsa Família v Brazílii, Progreso/Oportunidades v Mexiku, Chile Solidario v Čile, Avancemos v Kostarike, Bono de Desarrollo Humano v Ekvádore, Juntos v Peru, Más Familias en Acción v Kolumbii, Familias por la Inclusión Social v Argentíne, Bono Juancito Pinto v Bolívií, Programa de Asignación Familiar v Hondurase, Programme of Advancement Through Health and Education na Jamajke, Red de Oportunidades v Paname, Tekoporá v Paraguaji, Targeted Conditional Cash Transfer Program v Trinidad a Tobago, Ti Manman Cheri na Haiti a etc.

2.1 Mexický program Progreso/Oportunidades/Prospera

Pred celonárodným zavedením Mexiko implementovalo program v štáte Campeche v roku 1995.⁸ Pôvodne **Progreso** zahŕňala iba vidiecke oblasti. Po roku 2003 už pod názvom **Oportunidades** expandoval a začal pokrývať aj vymedzené mestá, a následne v roku 2007 sa ešte viac rozšíril.⁹ Umožnil dostať príspevok aj chudobným rodinám s deťmi na strednej škole.

Beneficientmi Oportunidades sú rodiny vytýčené ako chudobné podľa národnej línie chudoby v Mexiku. Podmienky programu sa týkajú troch oblastí, vzdelania, zdravotnej starostlivosti a výživy, ktoré majú viesť ku skvalitneniu ľudského kapitálu spoločnosti a k redukcii nerovnosti. Okrem poskytnutia prídavku chudobným rodinám s deťmi do veku 22 rokov, ktoré navštevujú školu, Oportunidades poskytuje príspevok aj na školské pomôcky. Napriek tomu veľkým finančne nezvládnuteľným problémom zostáva nákup školských uniforiem, ktoré sa v Mexiku vyžadujú. Čo sa týka oblasti zdravotnej starostlivosti, rodiny sa zaväzujú k pravidelným lekánskym prehliadkam u svojich detí. Program zároveň

⁷ V predkladanom článku sa zaoberáme iba CCT programami, ktoré sú určené na boj proti chudobe a nerovnosti.

⁸ CRAWFORD, G. *Oportunidades: Social Protection as No-Regrets Adaptation*. [online]. UKaid, Institute of Development Studies. [cit. 2015-09-23]. Dostupné na internete: <https://www.ids.ac.uk/files/dmfile/LHcasestudy08_Oportunidades.pdf>

⁹ NIÑO-ZARAZÚA, M. 2010. *Do social transfer programmes have long-term effects on poverty reduction? Lessons from Mexico's Oportunidades and challenges ahead*. [online]. Chronic Poverty Research Centre. [cit. 2015-09-23]. Dostupné na internete: <http://www.chronicpoverty.org/uploads/publication_files/PB%2020.pdf>

poskytuje aj vzdelávanie v oblasti zdravia prostredníctvom sedení s odborníkmi, ktorí chudobným rodinám vysvetľujú význam zdravotnej starostlivosti, návštev u lekára a význam kvalitnej a plnohodnotnej stravy. Okrem vyššie spomínanej externality poskytuje Oportunidades rekvalifikačné kurzy, doplnkové štúdium pre lekárov a zdravotné sestry, osobitne sa zameriava na poskytnutie výživy pre tehotné a dojčiace ženy.¹⁰

Spočiatku bol program financovaný z domácich zdrojov, avšak po spomínanej expanzii Mexiko požiadalo o pomoc medzinárodné organizácie. Menovite sa jednalo o **Svetovú banku** a **Medzinárodnú ázijskú rozvojovú banku**.

Čo sa administratívy týka, program je zastrešovaný **Ministerstvom pre sociálny rozvoj**, pričom jeho tvorba ani implementácia nespadá do kompetencií lokálnych vlád, čím sa Mexiko snažilo redukovať klientelizmus a korupciu vyskytujúce sa na regionálnej úrovni. Týmto spôsobom sa má zabezpečiť dostatočná transparentnosť, aby nedochádzalo k situácii, kedy sa nevyplatia dávky oprávneným žiadateľom. Vytvára sa tak priama zodpovednosť federálnej vlády voči občanom. Avšak bol zaznamenaný problém s koordináciou jednotlivých ministerstiev zodpovedných za kontrolu v oblasti vzdelania a zdravotnej starostlivosti.

V súčasnosti sa Oportunidades pretransformoval na program **Prospera**, ktorý pôsobí vo viacerých oblastiach. Začleňuje napríklad aj otázku dôstojného bývania a príspevky pre starších, resp. dôchodcov.¹¹

2.2 Brazílsky program Bolsa Família

Najväčším podmieneným peňažným transferovým programom je **Bolsa Família v Brazílii**, ktorý poskytuje v súčasnosti podporu 14,08 mil. rodinám¹², čo činí približne jednu štvrtinu Brazílčanov. Oprávnenými rodinami pre získanie grantu z programu sú len rodiny žijúce pod národnou hranicou chudoby, čiže na jednotlivcov sa Bolsa Família nevzťahuje.

Beneficienti sa delia do dvoch kategórií, a to na extrémne chudobných s mesačným príjmom pod 77 R\$ (reálov) p.c a na chudobných s príjmom v rozmedzí od R\$ 77.01 do R\$

¹⁰ GANTNER, L. 2007. *Progreso: An Integrated Approach to Poverty Alleviation in Mexico*. Cornell University, Ithaca, New York, 2007, s. 3. [online]. [cit. 2015-09-24]. Dostupné na internete:

⟨http://cip.cornell.edu/DPubS/Repository/1.0/Disseminate?view=body&id=pdf_1&handle=dns.gfs/1200428168⟩

¹¹ THE WORLD BANK. *Mexico's Oportunidades Program*. Shanghai Poverty Conference. The World Bank. [online]. [cit. 2015-09-24]. Dostupné na internete: ⟨http://web.worldbank.org/archive/website00819C/WEB/PDF/CASE_-62.PDF⟩

¹² Federálna vláda Brazílie. 2013. *Prestação de Contas Ordinárias Anual Relatório de Gestão-2013*. Dostupné na internete: ⟨<http://www.mds.gov.br/bolsafamilia/arquivos/RELAT%C3%93RIO%20DE%20GEST%C3%83O%202013.pdf>⟩

154 p.c.¹³ Príspevok sa zväčša vypláca ženským hlavám rodiny, čo vedie k posilneniu postavenia ženy v rodine a následne v spoločnosti. Jedným z nedostatkov programu je poskytnutie peňazí iba jednej osobe, t. j. žene v domácnosti, pričom v Brazílii nie je výnimkou, že dcéry s vlastnými rodinami bývajú v spoločnej domácnosti s matkou. Tým pádom aj pri naplnení všetkých podmienok programu dcérami nárok na príspevok má iba ich matka ako hlava rodiny.

Program Bolsa Família spojil štyri už existujúce podmienené peňažné transfery, a to:

- *Programa Bolsa Escola* – stanovoval podmienky v oblasti vzdelania. Cieľom bolo zvýšiť počet zapísaných detí do škôl. Príspevok v hodnote 15 R\$¹⁴ získali rodiny s deťmi vo veku 6 až 15 rokov, ktorých mesačný príjem nepresiahol polovicu hranice vtedajšej minimálnej mzdy, pričom dochádzka do školy u detí predstavovala minimálne 85 % z celkovej dochádzky do školy¹⁵. Kumulatívne mohli rodiny získať sumu 45 R\$, čo znamenalo príspevok na tri deti.¹⁶

- *Bolsa Alimentação* – určený pre tehotné, dojčiace ženy a na deti do veku 6 rokov.¹⁷ Výška grantu predstavovala 15 R\$ na osobu v rodine s príjmom nižším ako polovica minimálnej mzdy. Spomínané skupiny členov rodiny sa museli zúčastňovať povinných prehliadok u lekára a absolvovať očkovanie.

- *Auxílio Gas* – peňažný transfer na plyn na varenie v hodnote 15 R\$ vyplácaný počas dvoch mesiacov, ak príjem beneficietov nepresiahol polovicu minimálnej mzdy.

- *Programa do Cartão Alimentação* – poskytoval príspevky aj bezdetným rodinám s príjmom od 50 do 100 R\$,¹⁸ pričom čerpať z programu bolo umožnené v rámci časového horizontu 6 mesiacov¹⁹ s možnosťou predĺženia v rámci ďalších dvoch šesťmesačných období.

¹³ Ministerstvo sociálneho rozvoja a boja proti hladu. *Benefícios*. [online]. [cit. 2015-09-22]. Dostupné na internete: <<http://www.mds.gov.br/bolsafamilia/beneficios>>

¹⁴ BRITTO, T. – SOARES, P. V. 2011. *Bolsa Família and the Citizen s Basic Income: A Misstep?* [online]. Brazília : International Policy Centre for Inclusive Growth, 2011, s. 3. [cit. 2015-09-22]. Dostupné na internete: <<http://www.econstor.eu/handle/10419/71786>>

¹⁵ Rovnaká podmienka ako pri BF.

¹⁶ BRITTO, T. – SOARES, P. V. 2011. *Bolsa Família and the Citizen s Basic Income: A Misstep?* [online]. Brazília : International Policy Centre for Inclusive Growth, 2011, s. 3. [cit. 2015-09-22]. Dostupné na internete: <<http://www.econstor.eu/handle/10419/71786>>

¹⁷ Ministerstvo sociálneho rozvoja a boja proti hladu. *Programas Remanescentes* [online]. [cit. 2015-09-22]. Dostupné na internete: <<http://www.mds.gov.br/falemds/perguntas-frequentes/bolsa-familia/bolsa-familia/beneficiario/programas-remanescentes>>

¹⁸ Ministerstvo sociálneho rozvoja a boja proti hladu. *Programas Remanescentes*. [online]. [cit. 2015-09-22]. Dostupné na internete: <<http://www.mds.gov.br/falemds/perguntas-frequentes/bolsa-familia/bolsa-familia/beneficiario/programas-remanescentes>>

¹⁹ Toto kritérium bolo uplatnené prvýkrát v rámci tohto programu.

Čo sa týka podmienok samotného programu Bolsa Família, sú definované všeobecne a uplatňované rovnako na všetkých beneficiantov. Týkajú sa už vyššie spomínaného vzdelania a zdravotnej starostlivosti. Podmienka zahŕňajúca oblasť vzdelania sa týka minimálne 85 % účasti detí vo veku od 6 do 15 rokov na vyučovaní a 75 % dochádzky z celkovej v prípade adolescentov vo veku 16 až 17 rokov.²⁰ Kumulatívne beneficianti majú za povinnosť zaočkovať svoje deti od narodenia do 7. roku života. Tehotné ženy vo veku od 14 do 44 rokov sa zúčastňujú povinných prehliadok u lekára. Vývoj detí a ich rast je monitorovaný programom Bolsa Família.

Dohľad a implementáciu nad programom vykonáva **Ministerstvo sociálneho rozvoja a boja proti hladu**, ktoré spolupracuje s Ministerstvom zdravia a Ministerstvom školstva participujúcimi na hodnotení plnenia podmienok daných programom. Ďalej je Bolsa família podporovaná **Rozvojovým programom OSN a Svetovou bankou**. Konkrétne posledná spomínaná inštitúcia zabezpečuje okrem iného finančnú podporu²¹, nakoľko ju brazílska vláda požiadala o pôžičku. Zároveň sa podieľa na tvorbe, implementácii programu a poskytuje technickú podporu.

Program sa zároveň stal príkladom pre mnohé krajiny Latinskej Ameriky a Karibiku, ktoré začali uplatňovať podobnú politiku v boji proti nerovnosti a chudobe.²² Avšak pre niektoré regióny v Brazílii znamenal aj cestu o krok vzad, nakoľko predchádzajúce lokálne, resp. regionálne programy poskytovali rodinám vyšší príspevok, ako dostanú v súčasnosti z Bolsa Família. Aj pre tento dôvod štát Rio de Janeiro spustil vlastný program nazvaný *Morar Carioca*, ktorý vznikol v roku 2010. Ide o spoluprácu vlády štátu Rio de Janeiro, federálnej vlády, Inter-americkéj rozvojovej banky a Brazílskeho inštitútu architektov, ktorý si v rámci verejného obstarávania zaobstarali 40 súkromných spoločností, ktoré sa budú podieľať na prestavbe príbytkov nachádzajúcich sa vo favele v Riu. Presnejšie hlavným cieľom tohto projektu je okrem poskytovania priamych príspevkov rodinám aj ich premiestnenie a celkové začlenenie do spoločnosti do roku 2020.²³ Avšak nejde o úplne

²⁰ CASTIÑEIRA, B. R. – NUNES, L. C. – RUNGO, P. 2009. *Impacto de los programas de transferencia condicionada de renta sobre el estado de salud: El programa Bolsa Família de Brasil*. [online]. In: Revista Española de Salud Pública. Madrid, 2009, s. 88. [cit. 2015-09-22]. Dostupné na internete: <http://scielo.isciii.es/scielo.php?pid=S1135-57272009000100007&script=sci_arttext>

²¹ FRIED, B. J. 2012. *Distributive Politics and Conditional Cash Transfer: The Case of Brazil's Bolsa Familia*. [online]. In: Elsevier, 2011, s. 1042. [cit. 2015-09-22]. Dostupné na internete: <<http://ezproxy.cvtisr.sk: 2057/science/article/pii/S0305750X11002440>>

²² Nielen v rámci Latinskej Ameriky a Karibiku, ale aj v Maroku, Turecku, Indonézii, či Spojených štátoch amerických v štáte Aljaška.

²³ CITY CLIMATE LEADERSHIP AWARDS. *Rio de Janeiro: Morar Carioca*. [online]. [cit. 2015-09-21]. City Climate Leadership Awards. Dostupné na internete: <<http://cityclimateleadershipawards.com/rio-de-janeiro-morar-carioca/>>

premiestnenie, iba lokálne, v blízkosti terajšej favely. Tento presun je však potrebný kvôli zosuvom pôdy, čo je len jeden z negatívnych dopadov na životné prostredie v dôsledku vysokého znečistenia pochádzajúceho práve z faviel. Čiže tento program môžeme zhodnotiť ako iniciatívu snažiacu sa pomôcť chudobným rodinám nielen sa vymaniť z materiálneho nedostatku, ale zároveň im poskytnúť zdravé prostredie pre život a rozvoj. Nakoľko ide o inovatívnu myšlienku, samotný program Bolsa Família by sa mohol inšpirovať, avšak na federálnej úrovni by takéto zrealizovanie bolo značne komplikovanejšie a pravdepodobne v súčasnosti príliš nákladné.

2.3 Ekvádorský program Bono de Desarrollo

Ekvádorský program **Bono de Desarrollo** implementovaný v roku 2001 si za cieľ stanovuje redukciiu chudoby s dôrazom na dlhodobý efekt, čiže je zameraný na zvýšenie ľudského kapitálu. Spomínanú politiku uskutočňuje ekvádorská vláda prostredníctvom podmienok v oblasti vzdelania daných programom. Týka sa detí vo veku od 6 do 15 rokov, ktoré navštevujú školy a pochádzajú z chudobných pomerov. Rodičom týchto detí je vyplácaný príspevok k rukám matky vo výške približne 50 USD²⁴ na jedno dieťa spĺňajúce podmienky aj v ostatných oblastiach daných programom. Avšak výška podpory sa líši v závislosti od pohlavia dieťaťa, od miesta, kde rodina žije a pod. Nakoľko v Ekvádore navštevujú školu viac chlapci ako dievčatá, príspevok pre školu navštevujúce Ekvádorčanky z chudobných rodín je vyšší ako v prípade ich spolužiakov z rovnakej príjmovej skupiny. To má za cieľ zvýšiť vzdelanie u žien a znížiť pohlavné disparity v oblasti vzdelania. Ďalšou podmienkou pre získanie príspevku je povinná návšteva u lekára detí vo veku od 5 do 18 rokov.

Celkovo je Bono de Desarrollo koncipovaný viac špecificky ako napríklad vyššie uvedený brazílsky program Bolsa Família. Nielenže rozlišuje medzi pohlaviami, vidieckymi a mestskými rodinami, ale aj medzi nízkopríjmovou populáciou podľa výšky ich príjmu a zraniteľnosti voči chudobe. Konkrétne delí chudobnú populáciu v Ekvádore na päť skupín na vidieku aj v meste, čo umožňuje efektívnejšie a pružnejšie riešenie problému. Program zahŕňa okrem iného aj skupiny obyvateľstva s postihnutím a staršie ako 65 rokov.

Program koordinuje a dohliada na jeho implementáciu **Ministerstvo koordinácie sociálneho rozvoja**, pričom pre zjednodušenie administratívy sa využíva tzv. Sociálny register, t. j. zoznam uchádzačov o finančnú podporu.

²⁴ Ministerio de Inclusión Económica y Social. 2015. Bono de Desarrollo Humano. [online]. [cit. 2015-09-21]. Dostupné na internete: <www.inclusion.gob.ec/quienes-somos-bdh/>

2.4 Kostarický program Avancemos

Podmienený peňažný transferový program **Avancemos** je jedným z významných programov v Strednej Amerike. Bol implementovaný v roku 2006, najprv v rámci pilotnej fázy. Celonárodne expandoval o rok neskôr a v roku 2010 sa do neho radilo 130 tisíc beneficietov.²⁵

Cieľom programu je ochrana a zapojenie adolescentov žijúcich v chudobe do vzdelávacieho systému, aby mali možnosť, resp. príležitosť vymaniť sa v budúcnosti zo situácie, v akej sa nachádzajú ich rodiny dnes.²⁶

Výška príspevku závisí od ročníka, ktorý dieťa navštevuje, pričom nie je stanovený maximálny počet detí, na ktoré môžu rodičia poberať príspevok. Nasledujúca tabuľka túto skutočnosť bližšie približuje.

Tabuľka č. 1: Výška príspevkov programu Avancemos v kostarických kolónach podľa školského ročníka navštevovaného študentom

Ročník	Výška príspevku
7	22 500
8	22 500
9	22 500
10	35 000
11	35 000
12	35 000

Vlastné spracovanie podľa: IMAS. 2015. *Avancemos*. Instituto Mixto de Ayuda Social. Kostarika. [online]. [cit. 2015-09-22]. Dostupné na internete: <http://www.imas.go.cr/ayuda_social/avancemos.html>

V kostarickom programe Avancemos sa rozlišujú 4 skupiny, ktoré pri splnení nižšie uvedených podmienok spĺňajú kritéria:

- najchudobnejší,
- mierne chudobní,
- chudobou ohrození, zraniteľní,
- zvyšok oprávnených beneficietov,

²⁵ Rectoría del sector social y lucha contra la pobreza. Viceministerio de desarrollo social. Secretaría Técnica del Programa Avancemos. 2015. *Avancemos. Programa de Transferencias Monetarias Condicionadas*. [online]. [cit. 2015-09-22]. Dostupné na internete: <<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/EPoverty/casher/Costa Rica.pdf>>

²⁶ IMAS. 2015. *Avancemos*. Instituto Mixto de Ayuda Social. Kostarika. [online]. [cit. 2015-09-22]. Dostupné na internete: <http://www.imas.go.cr/ayuda_social/avancemos.html>

pričom prioritou zostávajú prvá a druhá skupina. Vďaka Avancemos mnoho extrémne chudobných rodín zmenilo status na chudobné.²⁷

Beneficienti získavajú peňažné prostriedky z programu pri súčasnom splnení dvoch podmienok. Prvá sa týka vzdelania a sleduje školskú dochádzku študentov vo veku od 12 do 25 rokov za účelom zvýšenia atraktívnosti sekundárneho vzdelania aj pre chudobnejšiu časť populácie. Druhou podmienkou sú pravidelné zdravotné prehliadky študentov, ktoré musia podstúpiť minimálne raz za rok. Pri spomínanom vyšetrení u lekára získajú doklad o absolvovaní, ktorý predkladajú pri zápise do školy. Ak splnia ďalšie podmienky, sú zaradení do programu, resp. v ňom ponechaní.

Ak študent prestane navštevovať školu, Organizácia pre mládež zisťuje príčiny. V prípade preukázania pochybenia zo strany rodiny, sú im pozastavené príspevky z programu. Štipendium pre študentov sa vypláca prostredníctvom Národného štipendijného fondu.

Za priebeh a monitorovanie programu Avancemos je zodpovedný **Spojený inštitút sociálnej pomoci**, ktorý priamo spolupracuje s **Ministerstvom školstva**. Vydávanie platobných kariet pre oprávnených beneficentov má na starosti **Národná banka Kostariky**. Dôležitou súčasťou programu sú dohody so **Štátnou univerzitou** a s **Univerzitným kolégiom v Cartagu**,²⁸ čo má za cieľ zvýšiť možnosti študentom z chudobných rodín študovať na vysokej škole. Na programe sa podieľa aj nezisková organizácia **Edunamica**.²⁹

2.5 Čilský program Chile Solidario

Čilský program Chile Solidario vstúpil do platnosti ako zákon v roku 2004, čomu predchádzalo predstavenie prezidentom Ricardom Lagosom v roku 2002 v Kongrese. Možno ho definovať ako multidimenzionálny prístup boja proti chudobe a nerovnosti, nakoľko spája viacero mechanizmov, ktoré uvádzame nižšie v texte.

Predchádzal mu pilotný projekt *Puente* navrhnutý v roku 2001, pričom jeho implementácia neprebiehala bezproblémovo. Spočiatku čelil kritike Ministerstva financií a Národnej rozpočtovej kancelárii, čo sa prejavilo dvojnásobným neschválením *Puente* ako

²⁷ Agencia Presidencial de Cooperación Internacional de Colombia. *Third Workshop on: Social Policies and International Cooperation: Challenges for Social Development Ministries and the Inter-American Social Protection Network*. Agencia Presidencial de Cooperación Internacional de Colombia [online]. [cit. 2015-09-23]. Dostupné na internete: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/EPoverty/casher/Costa_Rica.pdf>

²⁸ Orig.: Colegio Universitario de Cartago.

²⁹ IMAS. 2015. *Avancemos*. Instituto Mixto de Ayuda Social. Kostarika. [online]. [cit. 2015-09-22]. Dostupné na internete: <http://www.imas.go.cr/ayuda_social/avancemos.html>

zákona. Napriek komplikáciám sa ho nakoniec podarilo prijať a prebiehal v rokoch 2002 až 2005, kedy sa *Puente* začlenil do nového sociálneho systému Chile Solidario.³⁰

Chile Solidario spája okrem programu *Puente*, ktorý sa zameriava na extrémne chudobné obyvateľstvo žijúce v podmienkach bez existujúcej infraštruktúry, venujúc sa predovšetkým psychologickému podpore, ďalšie sociálne iniciatívy:

- *program Vinculos* – slúži na podporu starších čilských občanov žijúcich osamote,
- *program Calle* – venuje sa práci s dospelými žijúcimi v núdzi,
- *program Caminos* – sústreďí sa na deti odlúčené od rodičov, napríklad z dôvodu výkonu trestu rodičov. Tento subprogram majú na starosti najmä neštátne neziskové organizácie pod patronátom Ministerstva sociálneho rozvoja.³¹

Systém výberu beneficiarov je založený na pridelovaní bodov v rozmedzí od 350 do 750, pričom najvyššia hodnota značí, že jedinec žije v najnevhodnejších podmienkach. Na ich určenie slúži index pozostávajúci z 13 premenných, ktoré sa radia do 4 nasledujúcich základných skupín:

- bývanie,
- vzdelanie,
- práca,
- čistý príjem.

Skúmanou jednotkou programu Chile Solidario je rodina, ktorej každý člen sa hodnotí samostatne, na základe čoho sa pridelujú príspevky. Systém rozoznáva 6 druhov dávok, ktoré môže rodina získať aj súbežne. Ide o nasledujúce príspevky:

- rodinný príspevok- pre rodiny žijúce v núdzi, v stave extrémnej chudoby,
- dotácie prostredníctvom identifikačnej karty,
- dotácie na pitnú vodu a kanalizáciu,
- bonus poskytnutý na ochranu detí a pri odchode z programu,
- solidárny príspevok k starobnému dôchodku,
- psychologická podpora – súčasť pôvodného programu *Puente*. Považovaná za ústredný pilier systému Chile Solidario, pretože umožňuje efektívne napĺňanie ostatných cieľov.³²

³⁰ PALMA, J. – URZÚA, R. 2005. *Anti-poverty Policies and Citizenship: The Chile Solidario Experience*. Francúzsko : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation, 2005. [online]. [cit. 2015-09-23]. Dostupné na internete: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001402/140240e.pdf>>

³¹ Ministerio de Desarrollo Social. 2015. *Qué es Chile Solidario?*. 2015. [cit. 2015-09-23]. Dostupné na internete: <<http://www.chilesolidario.gob.cl/sist/sist1.php>>

Hlavnou inštitúciou podieľajúcou sa na systéme Chile Solidario je už vyššie spomínané **Ministerstvo sociálneho rozvoja**, ktoré zodpovedá za správu, koordináciu, dohľad a vyhodnotenie sociálnej politiky v Čile. Výkonným orgánom je **Sekretariát sociálnej ochrany**. Ako napovedá názov tejto inštitúcie, jedná sa o orgán, ktorý má zabezpečiť bezproblémový priebeh implementácie a doplnkovú pomoc pre vládne agentúry. Najvyššiu funkciu zastáva **tajomník** systému Chile Solidario. Pretože sa jedná o decentralizovanú štruktúru riadenia programu, podstatnú úlohu zohrávajú aj **regionálne organizácie a inštitúcie**, ktoré najlepšie poznajú miestne komplikácie a prostredie.³³ Inštitúcia zabezpečujúca výkon programu Puente sa nazýva **Sociálny investičný fond solidarity**, založený v roku 1990. Z iniciatívy tohto orgánu vznikol spomínaný program *Puente*.³⁴

Napriek tomu, že Čile je najrozvinutejšou krajinou Latinskej Ameriky, potrebu znižovania nerovnosti a chudoby si uvedomoval aj bývalý čilský prezident Sebastian Piñera, ktorý patril k predstaviteľom pravicovej politiky. Súčasná hlava štátu Michelle Bachelet ako ľavicová politička sa ešte viac zameriava na sociálnu politiku, za čo čelí ostrej kritike najmä zo strany podnikateľov.

3 Súčasný stav nerovnosti v Latinskej Amerike

Príjmová **nerovnosť** sa **postupne znižuje** od druhej polovice 21.stor. vo väčšine krajín Latinskej Ameriky a Karibiku. V roku 1997 dosahoval **Giniho koeficient** úroveň 0,533, ale v roku 2013 už **0,497**.³⁵ Podľa N. Lustig, L. F. Lopez-Calva a E. Ortiz-Juareza k zníženiu nerovnosti v regióne najviac prispel Paraguaj a najmenej Peru.³⁶

Nasledujúca tabuľka znázorňuje vývoj nerovnosti v Latinskej Amerike a Karibiku vyjadreného pomocou Giniho koeficientu.

³² Ministerio de Desarrollo Social. 2015. Componentes. 2015. [cit. 2015-09-23]. Dostupné na internete: <<http://www.chilesolidario.gob.cl/sist/sist2.php>>

³³ Ministerio de Desarrollo Social. 2015. *Modelo de Gestión*. 2015. [cit. 2015-09-23]. Dostupné na internete: <<http://www.chilesolidario.gob.cl/sist/sist3.php>>

³⁴ PALMA, J. – URZÚA, R. 2005. *Anti-poverty Policies and Citizenry: The Chile Solidario Experience*. Francúzsko : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation, 2005. [online]. [cit. 2015-09-23]. Dostupné na internete: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001402/140240e.pdf>>

³⁵ CEPAL. 2015. Estadísticas e indicadores. [online]. Comisión Económica para América Latina y el Caribe, 2015. [cit. 2015-09-23]. Dostupné na internete: <<http://interwp.cepal.org/sisgen/ConsultaIntegradaFlashProcHTML.asp>>

³⁶ LUSTIG, N. – LOPEZ-CALVA, L. F. – ORTIZ-JUAREZ, E. 2015. *Declining Inequality in Latin America in the 2000s: The Cases of Argentina, Brazil and Mexico*. [online]. In: Elsevier. 2012. S.129. [cit. 2015-09-23]. Dostupné na internete: <<http://ezproxy.cvtisr.sk:2057/science/article/pii/S0305750X12002276>>.

Tabuľka č. 2: Hodnoty Giniho koeficientu pre Latinskú Ameriku v rokoch 1990 – 2013

rok	celkovo	mesto	vidiek
1990	...	0,509	...
1994	...	0,515	...
1997	0.533	0.511	0.499
1999	0.541	0.515	0.518
2002	0.547	0.522	0.510
2005	0.533	0.512	0.487
2008	0.522	0.493	0.498
2010	0.507	0.480	0.480
2012	0.493	0.466	0.475
2013	0.497	0.472	0.475

Vlastné spracovanie podľa: CEPAL. 2015. *Estadísticas e indicadores*. [online]. Comisión Económica para América Latina y el Caribe, 2015. [cit. 2015-09-23]. Dostupné na internete: <http://interwp.cepal.org/sisgen/ConsultaIntegradaFlashProc_HTML.asp>

Nerovnosť sa meria aj prostredníctvom **IHDI**. Ak hodnota IHDI nedosahuje úroveň HDI, znamená to, že v štáte je nerovnomerná distribúcia, a to nielen príjmov, ale aj zdravotníctva a vzdelania. Pri porovnaní HDI a IHDI Latinská Amerika a Karibik je štvrtým najnerovnejším regiónom vo svete s hodnotou nerovnosti 24.5%.³⁷

Nasledujúca tabuľka demonštruje súčasný stav nerovnosti na základe vyššie uvedených ukazovateľov v jednotlivých krajinách Latinskej Ameriky a Karibiku.

Tabuľka č. 3: Hodnoty HDI a IHDI pre Latinskú Ameriku

Krajina	IHDI	HDI
Čile	0.661	0.822
Kuba	0.815	-
Argentína	0.808	0.680
Uruguaj	0.790	0.662
Barbados	0.776	-
Antigua a Barbuda	0.774	-
Trinidad a Tobago	0.766	.649
Panama	0.765	0.596
Venezuela	0.764	.613
Kostarika	0.763	0.611
Mexiko	0.756	0.583
Brazília	0.744	.542
Peru	0.737	0.562
Belize	0.732	-
Dominika	0.717	-

³⁷ UNDP. Human Development Report 2014. [online]. New York. 2014. s.169.[cit. 2015-09-25]. eISBN: 978-92-1-056659-9. Dostupné na internete: <<http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2014>>.

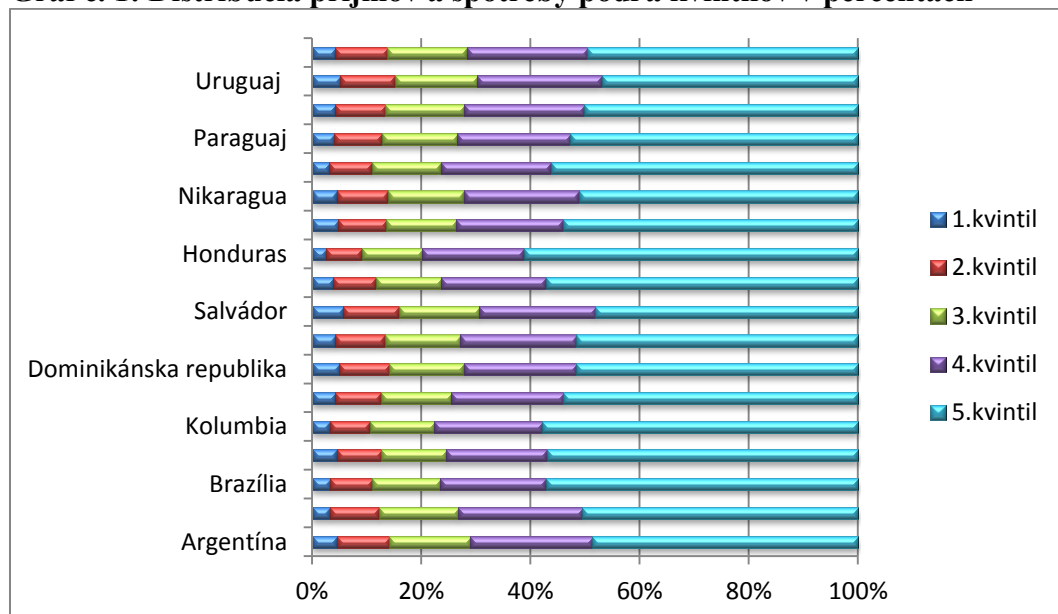
Jamajka	0.715	0.579
Svätá Lucia	0.714	-
Kolumbia	0.711	0.521
Ekvádor	0.711	0.549
Surinam	0.705	0.534
Dominikánska republika	0.700	0.535
Paraguaj	0.676	0.513
Bolívia	0.667	0.470
Salvádor	0.662	0.485
Guayana	0.638	0.522
Guatemala	0.628	0.422
Honduras	0.617	0.418
Nikaragua	0.614	0.452
Haiti	0.471	0.285
Latinská Amerika a Karibik	0.740	0.559

Vlastné spracovanie podľa: UNDP. Human Development Report 2014. [online]. New York. 2014. s.169.[cit. 2015-09-23]. eISBN: 978-92-1-056659-9. Dostupné na internete: <<http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2014>>.

Ďalším ukazovateľom, ktorý určuje mieru nerovnosti je vyjadrenie **distribúcie príjmov a spotreby podľa kvintilov** v percentách. Z hľadiska príjmu sa spoločnosť rozdeľuje na kvintily,³⁸ čiže vznikne teoreticky päť skupín populácie, pričom v rámci každého kvintilu sa nachádzajú jednotlivci, resp. domácnosti podľa hodnoty svojho príjmu a spotreby. Tí, ktorí patria do vrchného kvintilu, predstavujú 20% najbohatších. V latinskoamerických štátoch, kde prevláda nerovnosť, vlastní väčšinu príjmov 20% najbohatších, pričom členovia posledného, resp. posledných dvoch kvintilov vlastní veľmi malú časť príjmov, čo graficky vyjadruje nasledujúci graf.

³⁸ Prípadne na decily.

Graf č. 1: Distribúcia príjmov a spotreby podľa kvintilov v percentách

Vlastné spracovanie podľa: THE WORLD BANK.. 2015. Poverty&Equity. [online]. The World Bank. 2015. [cit. 2015-09-23]. Dostupné na internete: < <http://povertydata.worldbank.org/poverty/region/LAC> >.

Podľa vyššie uvedenej štatistiky najnerovnejšou krajinou Latinskej Ameriky je **Honduras** s 2,6 % podielom vlastníctva 1.kvintilu a 61,2 %³⁹ vlastníctvom posledného kvintilu, čiže najbohatšej časti populácie. Najrovnejším štátom je **Uruguaj**, čo dokazuje najrozsiahléjšie vlastníctvo strednej triedy rovnako ako najvyššie vlastníctvo 1.kvintilu a najnižšie vlastníctvo posledného kvintilu spomedzi krajín regiónu. štátmi s relatívne vysokou mierou zastúpenia strednej triedy sú okrem spomínaného Uruguaja aj **Brazília** a **Argentína**.

Záver

Problematiku príjmovej nerovnosti si ekonómovia začínajú všímať po prvýkrát v 70. rokoch minulého storočia. V tomto období sa uznávala Kuznetsova teória, ktorá vysvetľovala, že s hospodárskym rastom síce v prvej, počiatočnej fáze dochádza k zvyšovaniu príjmovej nerovnosti, avšak v neskorších fázach vedie hospodársky rast k znižovaniu nerovností. Z toho dôvodu sa ekonomická teória nevenovala politikám zameraným na znižovanie spomínaného problému.

³⁹ The World Bank. 2015. Poverty&Equity. [online]. The World Bank. 2015. [cit. 2015-09-26]. Dostupné na internete: < <http://povertydata.worldbank.org/poverty/region/LAC> >.

Situácia sa začína meniť v 80. rokoch a k úplnému boomu riešenia príjmových disparít dochádza v 90. rokoch, kedy väčšina rozvojových štátov sa ubera cestou zavádzania podmienených peňažných transferových programov za účelom redukcie nerovností. V Latinskej Amerike a Karibiku pretrváva vyššie uvedená sociálna politika dodnes, čomu sa venujeme v predkladanom príspevku.

Dodnes nie je v ekonomickej teórii vyjasnený vplyv príjmovej nerovnosti na hospodársky rast ani neexistuje jednoznačné riešenie pre redukcii vyššie uvedených disparít. Jednou z možností ako bojovať proti nerovnosti je vylepšenie úrovne vzdelania a poskytovania zdravotnej starostlivosti. Luiz Marcelo Vídero Vieira Santos považuje za „najdôležitejší determinant prispievajúci k nerovnosti úroveň vzdelania hlavy rodiny“.⁴⁰ avšak na základe viacerých výskumov sa preukazuje, že úroveň verejných inštitúcií nemusí mať vždy výrazný vplyv na znižovanie nerovnosti a chudoby.

Napriek tomu, že politika implementovania podmienených peňažných transferov sa ukazuje ako pomerne úspešná v mnohých latinskoamerických štátoch, stále ostáva priestor pre navrhnutie iného, efektívnejšieho riešenia.

Použitá literatúra:

1. AGENCIA PRESIDENCIAL DE COOPERACIÓN INTERNACIONAL DE COLOMBIA. *Third Workshop on: Social Policies and International Cooperation: Challenges for Social Development Ministries and the Inter-American Social Protection Network*. Agencia Presidencial de Cooperación Internacional de Colombia [online]. Dostupné na internete: http://www.ohchr.org/Documents/Issues/EPoverty/casher/Costa_Rica.pdf >
2. BRITTO, T. – SOARES, P. V. 2011. *Bolsa Família and the Citizen's Basic Income: A Misstep?* [online]. Brazília : International Policy Centre for Inclusive Growth. 2011. s. 17. Dostupné na internete: <http://www.econstor.eu/handle/10419/71786>
3. CASTIÑEIRA, B. R. – NUNES, L. C. – RUNGO, P. 2009. Impacto de los programas de transferencia condicionada de renta sobre el estado de salud: El programa Bolsa Família de Brasil. [online]. In: *Revista Española de Salud Pública*. Madrid, 2009. s.97. Dostupné na internete: http://scielo.isciii.es/scielo.php?pid=S1135-57272009000100007&script=sci_arttext
4. CEPAL. 2015. *Estadísticas e indicadores*. [online]. Comisión Económica para América Latina y el Caribe, 2015. Dostupné na internete: http://interwp.cepal.org/sisgen/ConsultaIntegradaFlashProc_HTML.asp >
5. CITY CLIMATE LEADERSHIP AWARDS. *Rio de Janeiro: Morar Carioca*. [online]. City Climate Leadership Awards. Dostupné na internete: <http://cityclimateleadershipawards.com/rio-de-janeiro-morar-carioca/>

⁴⁰ VÍDERO VIEIRA SANTOS, L. M. 2010. *Bolsa Família Programme: Economic and Social Impacts under the Perspective of the Capabilities Approach*. [online]. Londýn, 2010. s. 22-23. [cit. 2015-09-28]. Dostupné na internete: <http://www.sinteseeventos.com.br/bien/pt/papers/LMVVS2010BolsaFamiliaSocialandEconomicImpacts.pdf>.

6. CRAWFORD, G. *Oportunidades: Social Protection as No.Regrets' Adaptation*. [online]. UKaid, Institute of Development Studies. Dostupné na internete: https://www.ids.ac.uk/files/dmfile/LH_casestudy08_Oportunidades.pdf >
7. FRIED, B. J. 2012. *Distributive Politics and Conditional Cash Transfer: The Case of Brazil's Bolsa Familia*. [online]. In: Elsevier. 2011. s.1042-1053. Dostupné na internete: <http://ezproxy.cvtisr.sk:2057/science/article/pii/S0305750X11002440>
8. GANTNER, L. 2007. *Progres: An Integrated Approach to Poverty Alleviation in Mexico*. Ithaca, New York : Cornell University, 2007. s. 3. [online]. Dostupné na internete: http://cip.cornell.edu/DPubS/Repository/1.0/Disseminate?view=body&id=pdf_1&handle=dns.gfs/1200428168
9. IMAS. 2015. *Avancemos. Instituto Mixto de Ayuda Social*. Kostarika. [online]. Dostupné na internete: http://www.imas.go.cr/ayuda_social/avancemos.html
10. LUSTIG, N. – LOPEZ-CALVA, L. F. – ORTIZ-JUAREZ, E. 2015. *Declining Inequality in Latin America in the 2000s : The Cases of Argentina, Brazil and Mexico*. [online]. In: Elsevier, 2012. 129-141s. Dostupné na internete: <http://ezproxy.cvtisr.sk:2057/science/article/pii/S0305750X12002276> >.
11. MINISTERIO DE DESARROLLO SOCIAL. 2015. *Modelo de Gestión*. 2015. [cit. 2015-09-23]. Dostupné na internete: <http://www.chilesolidario.gob.cl/sist/sist3.php>
12. MINISTERIO DE DESARROLLO SOCIAL. 2015. *Qué es Chile Solidario?* 2015. [cit. 2015-09-23]. Dostupné na internete: <http://www.chilesolidario.gob.cl/sist/sist1.php>
13. MINISTERIO DE DESARROLLO SOCIAL. 2015. *Componentes*. 2015. Dostupné na internete: < <http://www.chilesolidario.gob.cl/sist/sist2.php>
14. MINISTERIO DE INCLUSIÓN ECONOMICA Y SOCIAL. 2015. *Bono de Desarrollo Humano*. [online]. Dostupné na internete: <www.inclusion.gob.ec/quienes-somos-bdh/>
15. MINISTÉRIO DO DESENVOLVIMENTO SOCIAL E COMBATE A FOME. *Programas Remanescentes* [online]. Dostupné na internete: <http://www.mds.gov.br/falemds/perguntas-frequentes/bolsa-familia/bolsa-familia/beneficiario/programas-remanescentes>.
16. MINISTÉRIO DO DESENVOLVIMENTO SOCIAL E COMBATE A FOME. *Programas Remanescentes*. [online]. Dostupné na internete: <http://www.mds.gov.br/falemds/perguntas-frequentes/bolsa-familia/bolsa-familia/beneficiario/programas-remanescentes>
17. MINISTÉRIO DO DESENVOLVIMENTO SOCIAL E COMBATE A FOME. *Benefícios*. [online]. Dostupné na internete: <http://www.mds.gov.br/bolsafamilia/beneficios>
18. NIÑO-ZARAZÚA, M. 2011. *Mexico's Progres-Oportunidades and the emergence of social assistance in Latin America*. [online]. Munich : The University of Manchester-Brooks World Poverty Institute, 2011. 24 s. Dostupné na internete: <http://mpira.ub.uni-muenchende/29639/>
19. PALMA, J. – URZÚA, R. 2005. *Anti-poverty Policies and Citizency: The Chile Solidario Experience*. Francúzsko : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation, 2005, 33s. [online]. Dostupné na internete: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001402/140240e.pdf>
20. PRESIDÊNCIA DA REPÚBLICA. MINISTÉRIO DA EDUCAÇÃO. 2013. *Prestação de Contas Ordinárias Anual Relatório de Gestão*. 2013. Dostupné na internete: <http://www.mds.gov.br/bolsafamilia/arquivos/RELAT%C3%93RIO%20DE%20GEST%C3%83O%202013.pdf>

21. RECTORÍA DEL SECTOR SOCIAL Y LUCHA CONTRA LA POBREZA: VICEMINISTERIO DE DESARROLLO SOCIAL: SECRETARÍA TÉCNICA DEL PROGRAMA AVANCEMOS. 2015. *Avancemos. Programa de Transferencias Monetarias Condicionadas*. [online]. Dostupné na internete: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/EPoverty/casher/CostaRica.pdf>
22. SVOBODOVÁ, V. – HONAIZER, M. 2006. *Postavenie Latinskej Ameriky vo svetovom hospodárstve*. Bratislava : Ekonomická univerzita v Bratislave, Ekonóm, 2006. 245 s. [cit. 2015-09-18]. ISBN 80-225-2228-7.
23. THE WORLD BANK. 2015. *Poverty&Equity*. [online]. The World Bank. 2015. Dostupné na internete: <http://povertydata.worldbank.org/poverty/region/LAC>.
24. THE WORLD BANK. 2015. *Inequality in Latin America falls, but challenges to achieve shared prosperity remain*. [online]. New York, 2015. Dostupné na internete: <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2013/06/14/latin-america-inequality-shared-prosperity>
25. THE WORLD BANK. *Mexico's Oportunidades Program. Shanghai Poverty Conference. The World Bank*. [online]. Dostupné na internete: http://web.worldbank.org/archive/website00819C/WEB/PDF/CASE_-62.PDF
26. UNDP. *Human Development Report 2014*. [online]. New York. 2014. s.225 eISBN: 978-92-1-056659-9. Dostupné na internete: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2014>.
27. VÍDERO VIEIRA SANTOS, L. M. 2010. *Bolsa Família Programme: Economic and Social Impacts under the Perspective of the Capabilities Approach*. [online]. Londýn, 2010. s. 33. Dostupné na internete: <http://www.sinteseeventos.com.br/bien/pt/papers/LMVVS2010BolsaFamiliaSocialandEconomicImpacts.pdf>.

Kontakt:

Ing. Barbora Janubová

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov
a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
barbora.janubova@euba.sk

Britská politická mapa 2015

Rudolf Kucharčík

Abstrakt

Parlamentné voľby (voľby do dolnej komory britského parlamentu Snemovne obcí) sa v Spojenom kráľovstve uskutočnili vo štvrtok 7. mája 2015. Britskí voliči mali možnosť rozhodovať o budúcom zložení parlamentu, ale aj vlády.

Otázkou bolo, či sa Spojené kráľovstvo vráti k modelu jednofarebnej (väčšinovej) vlády, zachová koaličný model z rokov 2010 – 2015, príp. sa nová vláda bude musieť spoliehať na disciplinovanosť menšiny v parlamente a následné ad hoc koalície. Žiaden z volebných prieskumov nepredpokladal vznik väčšinovej jednofarebnej vlády a dokonca, žiadna zo strán nemala byť schopná získať viac ako 300 kresiel. Úspech Konzervatívnej strany, ktorá vyhrala v 330 obvodoch bol preto prekvapením.

Nová vláda Davida Camerona bude musieť riešiť problémy ekonomického a sociálneho charakteru, odkomunikovať budúcnosť Spojeného kráľovstva v Európskej únii ale aj budúcnosť Škótska v Spojenom kráľovstve.

Kľúčové slová: Spojené kráľovstvo, parlamentné voľby, Snemovňa obcí, David Cameron

JEL Klasifikácia: F5, H7, N4

Abstract

Parliamentary election (election to the Lower House of British parliament – House of Commons) was held on Thursday, on May 7th 2015. British voters had possibility to decide new composition of parliament and the government as well.

The question was, if the United Kingdom would return to the model of one colour government (majority one colour government), or the coalition would persist or the new government would be forced to ask for the discipline of the party minority in the parliament and ad hoc coalitions would be found. No of the polls forecasted one colour government and even more, no of the political parties were able to gain more than 300 seats according to polls.

The success of the Conservative party able to win 330 seats was a surprise. New government of David Cameron has to solve the issues of social and economic character, to communicate the future of the United Kingdom in the European Union and the future of the Scotland within the United Kingdom as well.

Key words: United Kingdom, general election, House of Commons, David Cameron

JEL Classification: F5, H7, N4

Úvod

Forma vlády Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska je označovaná za kabinetnú formu vlády (ide o jeden z typov parlamentnej formy vlády). V tomto type vlády je exekutíva odkázaná na podporu parlamentu a je v nej posilnená pozícia predsedu vlády, ktorý vykonáva väčšinu právomoci tradične určených panovníkovi. Členovia vlády môžu

zároveň vykonávať funkciu poslanca parlamentu, čím dochádza k prepojeniu exekutívy a legislatívy. Voliči vo voľbách tak nepriamo rozhodujú aj o členoch budúcej britskej vlády. Stranícky systém Spojeného kráľovstva sa definuje ako bipartistický. To znamená, že len dve politické strany by mali mať reálnu šancu získať podiel na vládnej moci. Pôvodne išlo o Liberálnu stranu a Konzervatívnu stranu. Krátko po prvej svetovej vojne nahradili liberálov labouristi (Strana práca) v pozícii jednej z dvoch rozhodujúcich politických strán v krajine.¹

Britské parlamentne voľby (voľby do dolnej komory britského parlamentu Snemovne obcí) sa uskutočnili 7. mája 2015 (tradičný volebný deň je prvý štvrtok v máji a funkčné obdobie Snemovni obcí je päť rokov). Voliči mohli odovzdať svoj hlas od 7. 00 do 22. 00 hod. Voliči rozhodovali o obsadení všetkých 650 kresiel rozhodujúcej komory parlamentu. Právo voliť mali všetci registrovaní voliči, ktorí v deň volieb dosiahli 18 rokov. Voliť mohli britskí občania, ale aj občania Írskej republiky, prípadne občania niektorej z krajín Britského spoločenstva národov, ktorí mali v Spojenom kráľovstve trvalý pobyt (voliť nemôžu členovia Snemovne lordov, väzni, resp. každý, kto bol v priebehu posledných päť rokov odsúdený za volebné podvody a samozrejme osoby zbavené spôsobilosti na právne úkony). Špecifikom je možnosť voliť poštou, príp. odovzdať hlas v zastúpení (len v odôvodnených prípadoch ako je napr. invalidita, dlhodobý pobyt v zahraničí a pod.).²

Podmienkou pasívneho volebného práva bol zisk 10 podpisov v príslušnom volebnom obvode a zloženie volebnej kaucie vo výške 500 libier. Tá sa kandidátovi vrátila len v prípade, ak získal aspoň 5 % hlasov v príslušnom volebnom obvode. Nakoľko Spojené kráľovstvo využíva pri voľbách do Snemovni obcí jednokolový väčšinový volebný systém, kandidovať vo voľbách môžu aj nezávislí kandidáti. Naopak, členovia Snemovne lordov, policajti, príslušníci ozbrojených síl, štátni zamestnanci ale napr. ani bankrotári a osoby obvinené z volebných podvodov kandidovať nemôžu.³

Hlavnými témami britských volieb sa stali deficit štátneho rozpočtu, sociálne otázky (pracovný čas, minimálna mzda) budúcnosť krajiny ako člena EÚ, imigranti, podpora viditeľne chudobnejších regiónov⁴.

¹ Pozri napr.: MORGAN, O. K. (2008). *Dějiny Británie*. Praha : Lidové noviny, 2008; DVOŘÁKOVÁ, V. a kol. (2008). *Základní modely demokratických systémů*. Praha : Oeconomica, 2008.

² Pozri napr.: *Election 2015: General election FAQs*, <http://www.bbc.com/news/election-2015-32037520>
Who is eligible to vote at a UK general election? <http://www.electoralcommission.org.uk/faq/voting-and-registration/who-is-eligible-to-vote-at-a-uk-general-election>; *British Election Study*, <http://www.britishelectionstudy.com/>

³ Pozri napr.: *Election 2015: General election FAQs*, <http://www.bbc.com/news/election-2015-32037520>
Who is eligible to vote at a UK general election? <http://www.electoralcommission.org.uk/faq/voting-and-registration/who-is-eligible-to-vote-at-a-uk-general-election>; *British Election Study*, <http://www.britishelectionstudy.com/>

⁴ Pozri napr.: Volebný program Konzervatívnej strany: *The Conservative Party Manifesto 2015*,

1 Volebné výsledky – Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska

Vítazom⁵ (Graf 1) parlamentných volieb sa stala Konzervatívna strana so ziskom 330 kresiel a 36,8 % hlasov (318 kresiel získali konzervatívci na území Anglicka a len 12 v ostatných regiónoch krajiny). Konzervatívci tak porazili už druhýkrát za sebou ľavicovú (stredolavú) Stranu práce (labouristi).⁶ Tí nakoniec dokázali osloviť 30,4 % voličov, čo znamenalo zisk 232 kresiel (206 labouristických poslancov zastupuje Anglicko a 26 ostatné regióny Spojeného kráľovstva). Pod neúspech britských labouristov sa podpísala najmä strata 40 mandátov v Škótsku, na území ktorého boli tradične dominantnou politickou stranou (vo voľbách do Európskeho parlamentu v roku 2014 získala Strana práca podobne ako Škótska národná strana dva mandáty.⁷ V parlamentných voľbách v roku 2015 už však bola Škótskou národnou stranou jasne porazená).

Už z týchto dvoch volebných ziskoch je zrejmé špecifikum jednokolového väčšinového systému a jeho základnú odlišnosť v porovnaní s pomerným volebným systémom – na zisk mandátov vo voľbách nestačí len osloviť „masu voličov“, je nevyhnutné v príslušnom volebnom obvode vyhrať. Zisk druhého miesta sa tak technicky nelíši od umiestnenia na treťom, piatom alebo poslednom mieste. Tento volebný mechanizmus je posilnený aj faktom, že v prípade, ak sa daný mandát počas volebného obdobia uvoľní, nenastupuje do parlamentu žiaden náhradník. V danom volebnom obvode sa uskutočnia doplnujúce voľby. Navyše, britský poslanec môže byť zároveň členom vlády. Mandát v parlamente tak vymenovaním za ministra, či dokonca premiéra uplatňuje poslanec riadne naďalej.

<https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/manifesto2015/ConservativeManifesto2015.pdf>; Volebný program Strany práce: *Britain only succeeds when working people succee*, <http://www.labour.org.uk/manifesto>; Volebný program Liberálnodemokratickej strany: *Liberal Democrats. Manifesto*, <http://www.libdems.org.uk/manifesto>; Volebný program Škótskej národnej strany: *Stronger for Scotland*, http://www.snp.org/sites/default/files/page/file/04_16d_snp_election_manifesto_290x280x.pdf; Volebný program UKIP: *The UKIP Manifesto 2015*, <http://www.ukip.org/manifesto2015>; Volebný program Plaid Cymru: *Working for Wales*, https://www.partyof.wales/uploads/PlaidCymru_2015_Westminster_Manifesto.pdf; Volebný program Sinn Féin: *Be Part of Building a New Republic*, <http://www.sinnfein.ie/contents/34582>; Volebný program Demokratickej unionistickej strany: *DUP Westminster Manifesto 2015*, http://dev.mydup.com/images/uploads/publications/DUP_Manifesto_2015_LR.pdf

⁵ Volebné výsledky autor článku čerpal z nasledujúcich zdrojov: *General Election 2015. Briefing Paper. House of Commons. Library, 2015*; *Election 2015. Results*, <http://www.bbc.com/news/election/2015/results>; *British Election Study*, <http://www.britishelectionstudy.com/>

⁶ Líder britských labouristov Ed Miliband po volebnom neúspechu rezignoval na svoju funkciu. Vo funkcii ho dočasne nahradila Harriet Harmanová.

⁷ *European Parliament Elections 2014 - Commons Library Research Paper*
<http://www.parliament.uk/briefing-papers/RP14-32/european-parliament-elections-2014>

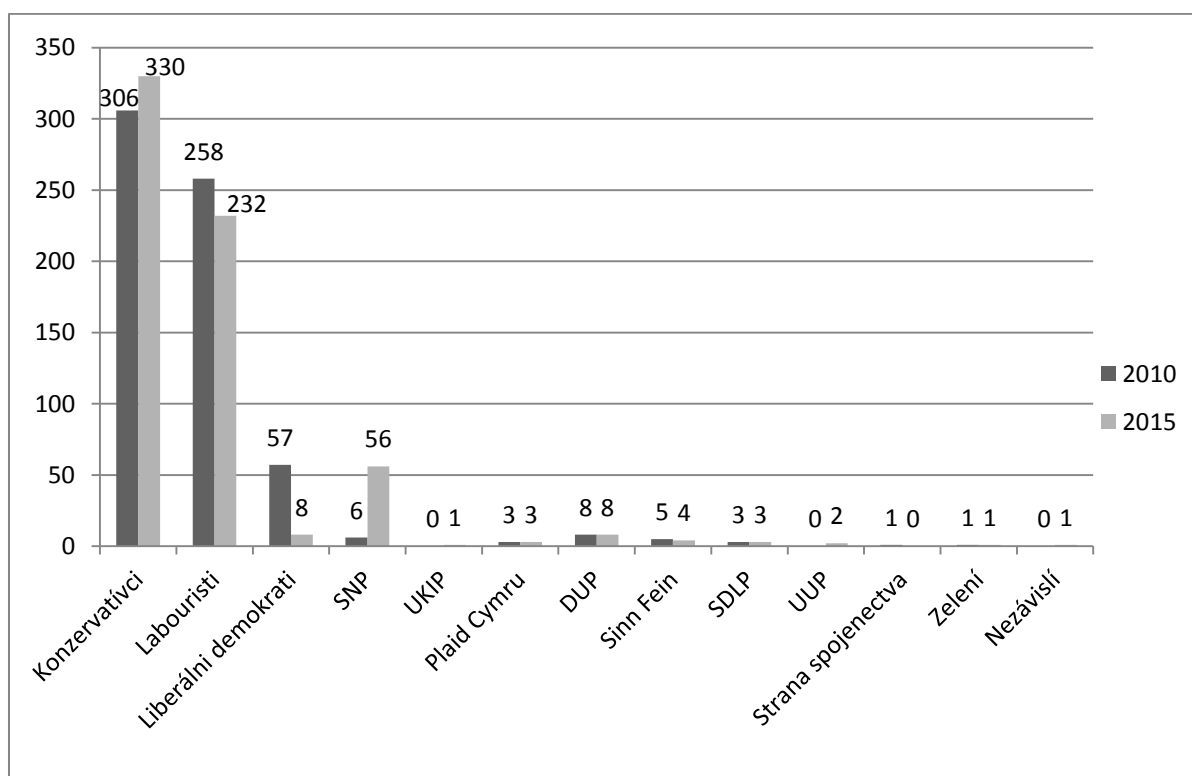
Absolútnym neúspechom (v porovnaní s voľbami do Európskeho parlamentu v roku 2014⁸) skončili parlamentné voľby pre Stranu nezávislosti Spojeného kráľovstva (UKIP)⁹. Hoci oslovila 12,6 % voličov, podarilo sa jej získať len jeden mandát vo voľbách (je nevyhnutné zdôrazniť, že ide vôbec o prvý mandát, ktorý UKIP v Snemovni obcí získala).

Rovnako neúspešní boli vo voľbách liberálni demokrati¹⁰, tradične považovaní za tretiu najsilnejšiu celobritskú politickú stranu. Strana, ktorá bola v rokoch 2010 – 2015 súčasťou koalície vlády, stratila až 49 mandátov (napr. 10 z 11 na území Škótska) a dokázala vyhrať len v ôsmich volebných obvodoch (6 z nich na území Anglicka).

Výrazný úspech zaznamenala v parlamentných voľbách netradične regionálna strana – Škótska národná strana (SNP) so ziskom 56 kresiel (o 50 kresiel viac ako v roku 2010, čo je najvýraznejšie parlamentné posilnenie v porovnaní s rokom 2010).

Žiadna ďalšia politická strana nezískala v novej Snemovne obcí viac ako 10 mandátov.

Graf 1 Volebné výsledky do dolnej komory britského parlamentu Snemovne obcí v rokoch 2010 a 2015 (výsledky za Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska)

⁸ Vo voľbách do Európskeho parlamentu získala UKIP 26, 77 % hlasov.

Pozri napr.: *European Parliament Elections 2014 - Commons Library Research Paper*.
<http://www.parliament.uk/briefing-papers/RP14-32/european-parliament-elections-2014>

⁹ Líder strany Nigel Farage neuspel vo svojom volebnom obvode a na post predsedu strany rezignoval. Strana jeho rezignáciu odmietla. Jediným poslancom zastupujúcim UKIP v parlamente sa stal bývalý člen Konzervatívnej strany Douglas Carswell.

¹⁰ Predseda Liberálnych demokratov Nick Clegg reagoval na volebný neúspech rezignáciou na post predsedu strany. Jeho nástupcom sa stal Tim Farron.

Zdroj: General Election 2015. Briefing Paper. House of Commons. Library, 2015

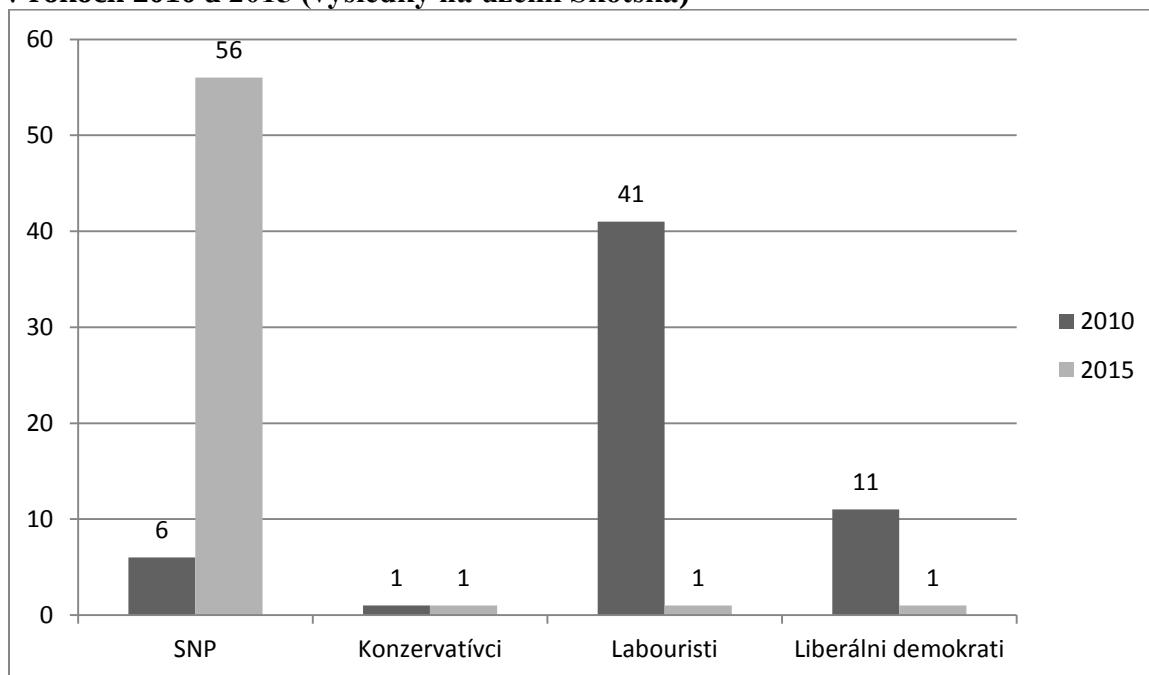
Pozn.: Jedno kreslo je pridelené Speakrovi parlamentu.

2 Volebné výsledky v regiónoch – Škótsko, Wales, Severné Írsko a Anglicko

Tretou najúspešnejšou stranou britských parlamentných volieb v roku 2015 bola regionálna strana, konkrétne išlo o najvplyvnejšiu a najsilnejšiu škótsku stranu – Škótsku národnú stranu, ktorá získala 56 z 59 (Graf 2) mandátov, ktoré Škótom prislúchajú (zvyšné tri mandáty pripadli po jednom konzervatívcom, labouristom a liberálnym demokratom a kandidáti SNP sa vo všetkých týchto obvodoch umiestnili na druhom mieste.

Rozdiel v počte hlasov medzi nimi a víťazmi nebol v žiadnom z týchto troch zvyšných volebných obvodov viac ako 6 % odovzdaných hlasov¹¹). Percentuálne získala SNP 50,0% hlasov z tých, ktoré boli v Škótsku odovzdané.

Graf 2 Volebné výsledky do dolnej komory britského parlamentu Snemovne obcí v rokoch 2010 a 2015 (výsledky na území Škótska)

Zdroj: General Election 2015. Briefing Paper. House of Commons. Library, 2015.

Tri mandáty vo Walese obhájila waleská Plaid Cymru. V tomto regióne Veľkej Británie sa ale potvrdil dominantný vplyv Strany práce, ktorá získala 25 z celkového počtu 40 mandátov pridelených Walesu.

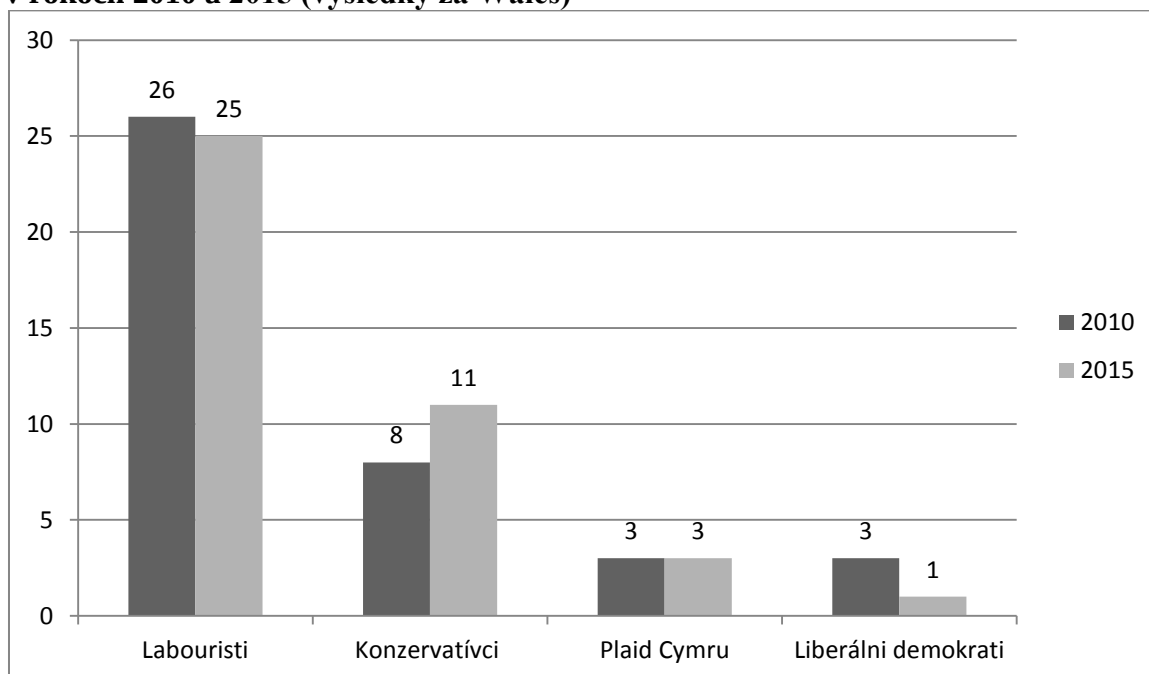
¹¹ General Election 2015. Briefing Paper. House of Commons. Library, 2015.

Politická mapa sa vo Walese výrazne v porovnaní s rokom 2010 nezmenila – najsilnejšou politickou stranou ostala spomínaná Strana práce. Konzervatívci potvrdili vzostupný trend (v porovnaní s rokom 2010) platný pre celú Veľkú Britániu (zisk ďalších troch kresiel) aj vo Walese.

Naopak, liberálni demokrati stratili podporu aj na tomto území, čo znamená, že počet ich poslancov zastupujúcich záujmy Walesu v Snemovni obcí klesol z troch na jedného (pozri Graf 3).

Zástupca žiadnej inej politickej strany vo Walese v roku 2015 neuspel (podobne to bolo aj v roku 2010, resp. vo voľbách do Európskeho parlamentu v roku 2014).¹²

Graf 3 Volebné výsledky do dolnej komory britského parlamentu Snemovne obcí v rokoch 2010 a 2015 (výsledky za Wales)

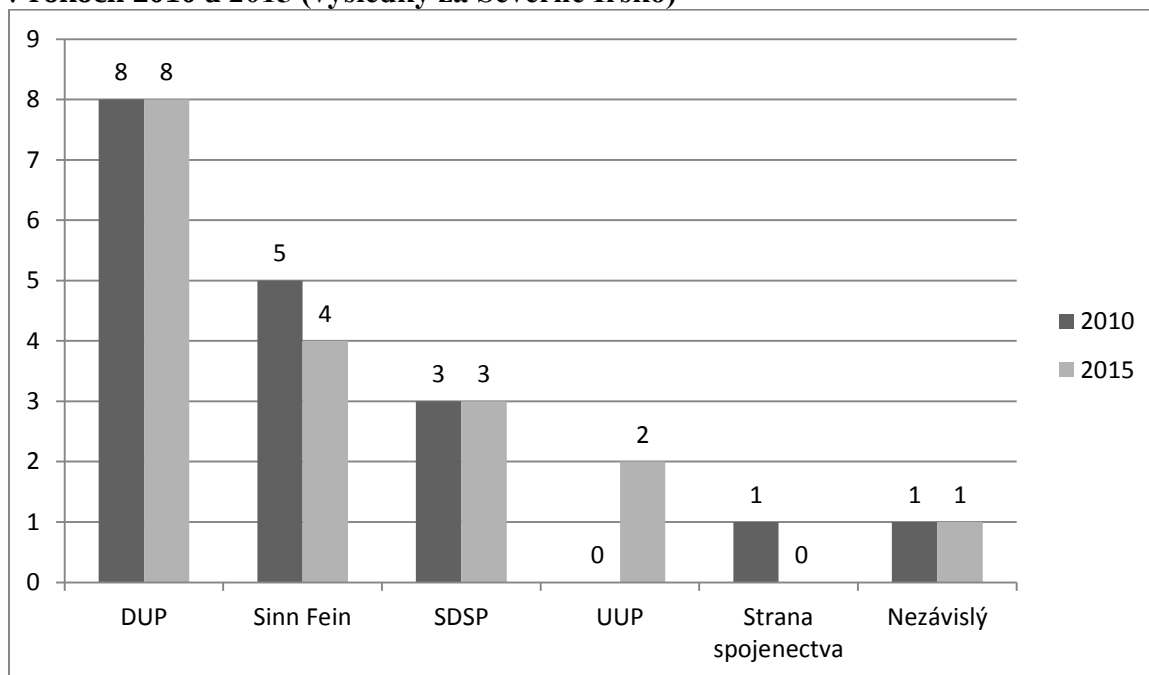
Zdroj: General Election 2015. Briefing Paper. House of Commons. Library, 2015

Na území Severného Írska (Graf 4) boli úspešné Demokratická unionistická strana (DUP) so ziskom osem mandátov, Sinn Féin štyri, Sociálnodemokratická strana práce tri, Ulsterská unionistická strana dva.

Jeden mandát získala nezávislá kandidátka Sylvia Hermonová (kandidovala s Severnom Írsku za obvod North Down).

¹² *European Parliament Elections 2014 - Commons Library Research Paper.*
<http://www.parliament.uk/briefing-papers/RP14-32/european-parliament-elections-2014>

Graf 4 Volebné výsledky do dolnej komory britského parlamentu Snemovne obcí v rokoch 2010 a 2015 (výsledky za Severné Írsko)

Zdroj: General Election 2015. Briefing Paper. House of Commons. Library, 2015.

V prípade, že sa zameriame len na územie Anglicka, je zrejmé, prečo bude v budúcom britskom parlamente dominovať Konzervatívna strana (Graf 5).

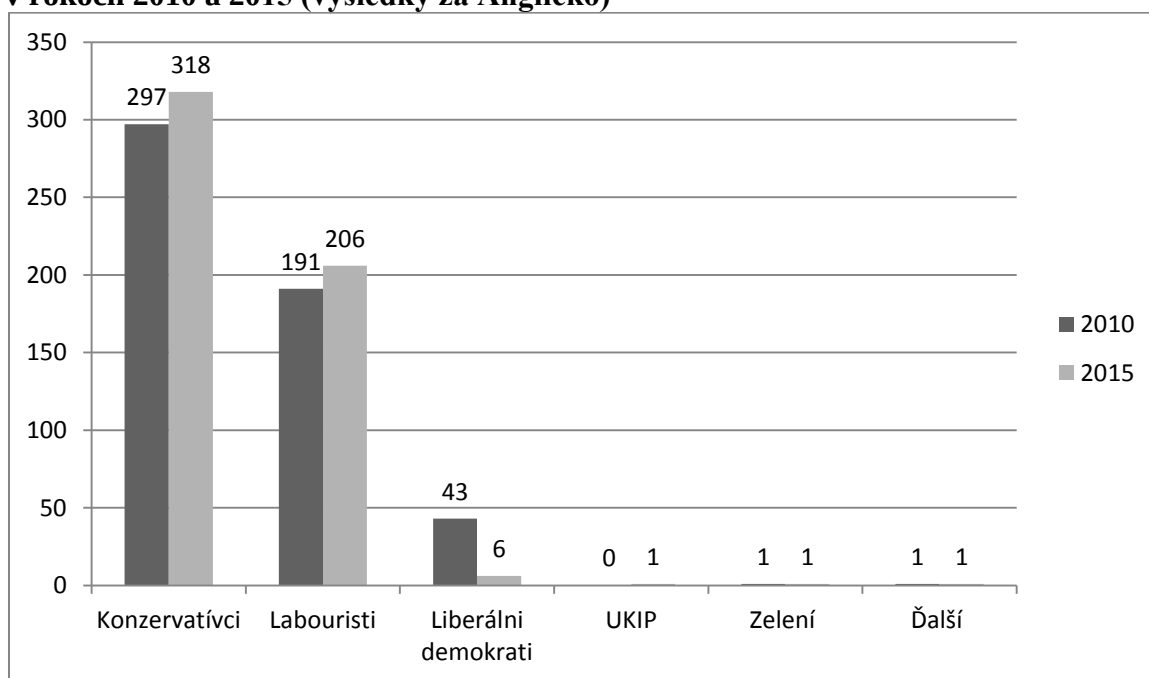
Angličania vo voľbách rozhodovali o svojich zástupcoch v 533 volebných obvodoch. V 318 z nich uspela Konzervatívna strana. Druhí labouristi obsadili o viac ako 100 kresiel menej (206).

Obe hlavné britské politické strany v porovnaní s rokom 2010 v Anglicku uspeli výraznejšie – konzervatívci o 21 a labouristi o 15 mandátov.

S výrazným odstupom skončili vo voľbách v roku 2015 UKIP (1 mandát – vo voľbách navyše neuspel predseda strany a jej najvýraznejšia tvár Nigel Farage, ktorého vo volebnom obvode South Thanet porazil konzervatívce Craig Mackinlay), Zelení (1 mandát), ako aj liberálni demokrati (6 mandátov, čo je o 37 menej ako v roku 2010).

Jeden mandát je pridelený Speakrovi parlamentu (ide o Johna Bercowa, ktorý kandidoval za Konzervatívnu stranu).

Graf 5 Volebné výsledky do dolnej komory britského parlamentu Snemovne obcí v rokoch 2010 a 2015 (výsledky za Anglicko)

Zdroj: General Election 2015. Briefing Paper. House of Commons. Library, 2015.

Záver

Ak voľby v roku 2015¹³ porovnáme s voľbami v roku 2010, môžeme podčiarknuť niekoľko záverov:

Predovšetkým, Veľká Británia sa (v rozpore so všetkými zverejňovanými prieskumami verejnej mienky) vrátila k modelu jednofarebnej vlády, ktorá disponuje pohodlnou parlamentnou väčšinou (silu Konzervatívnej strany posilňuje aj skutočnosť, že Speaker sa tradične hlasovania nezúčastňuje a strana Sinn Fein¹⁴ sa na činnosti parlamentu z vlastného rozhodnutia nepodieľa – na väčšinu tak konzervatívcom stačilo získať 323 kresiel v Snemovni obcí). Bol to politický program Davida Camerona a jeho politickej strany, ktorý dokázal osloviť potrebnú časť voličov (viac ako tretinu voličov) a vytvoriť tak vládu, v ktorej nie je potrebný koaličný partner. Naopak, britskí labouristi ako zástupcovia druhej najsilnejšej politickej strany v krajine zaznamenali v parlamentných voľbách v roku 2010 výrazné straty, keďže v novej Snemovni obcí bude o 26 labouristických poslancov menej.

¹³ Volebná účasť dosiahla 66,2 % (v žiadnom z volebných obvodov neklesla pod 50 %). Pozri napr.: *General Election 2015. Briefing Paper. House of Commons. Library, 2015.*

¹⁴ Strana Sinn Fein neuznáva legitimitu britského parlamentu na území Severného Írska.

Vládna skúsenosť sa nepremietla do zvýšenia popularity Liberálnodemokratickej strane. V roku 2010 dokázali jej kandidáti uspieť v 57 obvodoch. O päť rokov neskôr stratili 49 kresiel a strana sa čo do parlamentného vplyvu dostala na úroveň severoírskkej Demokratickej unionistickej strany a výrazne za škótsku SNP.

Práve SNP sa popri Konzervatívnej strane môže označiť za jedného z víťazov volieb. Jej zisk 56 z 59 kresiel na území Škótska z nej robí dominantnú a de facto jedinou relevantnú silu, ktorá v Škótsku pôsobí. Hoci vláda Davida Camarona sa v parlamente môže spoliehať na pohodlnú väčšinu, špecifická situácia na území Škótska ju bude nevyhnutne nútiť k viditeľným kompromisom a to aj v kontexte výsledkov referenda o nezávislosti Škótska v roku 2014.

David Cameron predstavil novú vládu bezprostredne po voľbách. Funkciu ministra zahraničných vecí bude naďalej vykonávať Philip Hammond, ministerkou vnútra je opätovne Theresa May a Michael Fallon zotrval v pozícii ministra obrany a George Osborne vo funkcii ministra financií.¹⁵ Za priority novej vlády si stanovil vytvoriť vládu „jedného národa, jedného Spojeného kráľovstva... vytvoriť príležitosť pre každého... ponúknuť každému nádej na lepšiu budúcnosť“.¹⁶

Použitá literatúra:

1. *Be Part of Building a New Republic*. [cit. 24. 07. 2015]
<http://www.sinnfein.ie/contents/34582>
2. *Britain only succeeds when working people succeed*. [cit. 24. 07. 2015]
<http://www.labour.org.uk/manifesto> Election 2015. Results.
3. *British Election Study*. [cit. 24. 07. 2015]
<http://www.britishelectionstudy.com/>
4. *DUP Westminster Manifesto 2015*. [cit. 24. 07. 2015]
http://dev.mydup.com/images/uploads/publications/DUP_Manifesto_2015_LR.pdf
5. DVORÁKOVÁ, V. a kol. (2008). *Základní modely demokratických systémů*. Praha : Oeconomica, 2008.
6. *Election 2015: General election FAQs*. [cit. 24. 07. 2015]
<http://www.bbc.com/news/election/2015/results>
7. *Election 2015: Prime Minister and ministerial appointments*. [cit. 24. 07. 2015]
<https://www.gov.uk/government/news/election-2015-prime-minister-and-ministerial-appointments>
8. *Election 2015: Prime Minister's speech*. [cit. 24. 07. 2015]
<https://www.gov.uk/government/speeches/election-2015-prime-ministers-speech>
9. *European Parliament Elections 2014 - Commons Library Research Paper* [cit. 24. 06. 2014]

¹⁵ *Election 2015: Prime Minister and ministerial appointments*, <https://www.gov.uk/government/news/election-2015-prime-minister-and-ministerial-appointments>

¹⁶ *Election 2015: Prime Minister's speech*, <https://www.gov.uk/government/speeches/election-2015-prime-ministers-speech>

- <http://www.parliament.uk/briefing-papers/RP14-32/european-parliament-elections-2014>
10. *General Election 2015. Briefing Paper. House of Commons. Library, 2015*
 11. *Liberal Democrats. Manifesto.* [cit. 24. 07. 2015]
<http://www.libdems.org.uk/manifesto>
 12. MORGAN, O. K. (2008). *Dějiny Británie*. Praha : Lidové noviny, 2008.
 13. *Stronger for Scotland.* [cit. 24. 07. 2015]
http://www.snp.org/sites/default/files/page/file/04_16d_snp_election_manifesto_290x280x.pdf
 14. *The Conservative Party Manifesto 2015.* [cit. 24. 07. 2015]
<https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/manifesto2015/ConservativeManifesto2015.pdf>
 15. *The UKIP Manifesto 2015.* [cit. 24. 07. 2015]
<http://www.ukip.org/manifesto2015>
 16. *Who is eligible to vote at a UK general election?* [cit. 24. 07. 2015]
<http://www.electoralcommission.org.uk/faq/voting-and-registration/who-is-eligible-to-vote-at-a-uk-general-election>
 17. *Working for Wales.* [cit. 24. 07. 2015]
https://www.partyof.wales/uploads/Plaid_Cymru_2015_Westminster_Manifesto.pdf

Kontakt:

PhDr. Rudolf Kucharčík, PhD.

Katedra medzinárodných politických vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
e-mail: rudolf.kucharcik@euba.sk

Náboženstvo v ére globalizácie

Lenka Poráziková

Abstrakt

Článok sa venuje náboženstvu v kozmopolitnej ére globalizácie. Vysvetľuje základné prístupy, ktorými sa dá nazerať na náboženstvo v medzinárodných vzťahoch. Ako najuniverzálnejší vyberá sociologický prístup, ktorý nazerá na náboženstvo, ako na základný kameň spoločnosti. Pri úlohe náboženstva v medzinárodných vzťahoch ďalej zohľadňuje tri roviny: zahraničnú politiku, zdroj legitimacy a náboženské konflikty. Práve zahraničná politika poskytuje možnosť demonštrovať úlohu náboženstva vo formovaní zahraničnej politiky a zároveň ako súčasť globalizácie aj českej spoločnosti. Táto štúdia vďaka teoreticko-koncepčnej deskripcii poukazuje na to, že náboženstvo má aj v ére globalizácie stále svoje miesto.

Kľúčové slová: globalizácia, náboženstvo, sociológia náboženstva, náboženské lobby, zahraničná politika

JEL klasifikácia: F50

Abstract

This article speaks about religion in cosmopolitan age of globalization. It explains major approaches, which can be used when looking at religion in international relations. As the most universal appears to be the sociological, which sees religion as a fundamental building block of society. Role of religion in international relations can be afterwards seen at 3 different levels: foreign policy, legitimacy and religious conflicts. Especially foreign policy offers the right demonstration of the role of religion in making of foreign policy as well as being part of globalization also of Czech society. Thanks to the theoretical and concept study, this article aims to show that religion has its place in the 21. century and the age of globalization.

Key words: globalization, religion, sociology of religion, religious lobby, foreign policy

JEL classification: F50

Úvod

V 21. storočí čelia globalizácia, kresťanstvo a celkovo náboženstvo mnohým výzvam. Kým v 20. storočí sa diskutovalo hlavne o sekularizácii a odklone od náboženských hodnôt, v súčasnej postmodernej spoločnosti sa sekularizácia vyvracia. Svet sa javí viac náboženský, ako kedykoľvek pred tým a rastúca politická dôležitosť náboženstva je celoplanetárnym javom.

Cieľom tejto práce je potvrdiť dôležitú úlohu, ktorú zohráva náboženstvo v tomto storočí a v ére modernej globality. Využíva pri tom analýzu zahraničnej politiky, ako odbor medzinárodných vzťahov. Konkrétnejšie sa zameriava aj na českú spoločnosť, ktorá sa

v globalizovanom svete vyskytuje čoraz viac aj pod vplyvom náboženstva. Demonštruje to na aktuálnej utečeneckej kríze, ktorá prebieha v celej Európe. Štúdia má ďalej za úlohu podporiť názor, že náboženstvo zohráva a stále zohrávalo významnú rolu nie len v súkromnej ale aj verejnej sfére. A nie len individuálneho súkromného života, ale tiež politického.

Článok analyzuje základné prístupy k pojatiu náboženstva v disciplíne medzinárodných vzťahov. Hlbšie nazerá na vybrané najvhodnejšie pojatie náboženstva z pohľadu sociológie náboženstva a rozoberá medzinárodné, ale aj domáce vzťahy štátov a individuí. Pozostáva z troch častí. V prvej časti sú popisované a analyzované základné prístupy k náboženstvu v globalizovanom svete. Analyzuje sa hlavne sociológia, psychológia a antropológia náboženstva. Najvhodnejšia pre túto prácu je sociológia náboženstva, ktorej sa venuje nasledujúca časť, a v ktorej sa ponúkajú konkrétne previazania aj s Českou republikou. Tretia kapitola nazerá na náboženstvo z pohľadu medzinárodných vzťahov, konkrétnejšie pri utváraní zahraničnej politiky. Vplyv náboženských záujmových skupín je následne vykreslený na prípade prijatia sýrskych utečencov do Českej republiky.

V dnešnom svete sa prakticky ani nenájde konflikt, do ktorého by náboženstvo nebolo zapletené. Či už je priamo jadrom konfliktu, alebo aspoň nepriamo využité k mierovým účelom. Mnohí totiž za náboženskou angažovanosťou vo svetovom dianí vidia len terorizmus a islamský radikalizmus, ktorým sa neslávne začalo 21. storočie. Ale nie je to len útok z 11. septembra, ktorý predstavuje snáď najznámejšiu podobu zainteresovania náboženstva do súčasných medzinárodných vzťahov. Ďalšími príkladmi sú izraelsko-palestínsky konflikt, konflikt v bývalej Juhoslávii, Kašmír alebo Afganistan, ale aj súčasná občianska vojna v Sýrii. Z pohľadu kresťanstva má náboženstvo v súčasnej spoločnosti a medzinárodných vzťahoch hlavne etický rozmer. Zameriava sa na misie, hlásanie náboženskej slobody a ľudských práv.

V nezadržateľných globalizačných procesoch však slabne úloha kresťanstva a spolu s ním aj národného štátu. Občiansku spoločnosť dnes už ani zďaleka nereprezentujú, tak ako v minulosti klasické inštitúcie, ako štát, politické strany a odborové organizácie. Momentálne prevažuje rola sociálnych hnutí a rozličných medzinárodných nevládných organizácií. Tradičné cirkevné inštitúcie, rovnako ako štát, politické strany a odbory, majú v dnešnom svete stále svoje nezastupiteľné miesto, ale nemajú ani zďaleka taký význam pre predávanie hodnôt, pre vytváranie „spoločného jazyka“ a ovplyvňovanie štýlu života a myslenia, ako mali v minulosti. Do politického aj náboženského života vstupujú veľké nadnárodné, globálne pôsobiace inštitúcie, celé siete nových náboženských a sociálnych hnutí a iniciatív, nehľadiac na obrovský vplyv médií na ochotu ľudí podporovať určité náboženské a politické názory

a inštitúcie. Vplyvom procesu globalizácie, tejto najrozsiahlejšej „kultúrnej revolúcie“ ľudských dejín, sa mení celý kultúrno-sociálny kontext pôsobenia náboženských a politických inštitúcií, modifikuje sa ich rola vo verejnom živote a mení sa tak aj ich vzájomný vzťah (Halík 2007).

Dochádza k transformácii nie len kresťanstva, ale aj ostatných politických inštitúcií. Všetky svetové náboženstvá sú nútené reagovať na globálnu expanziu sekulárnej modernity. K tomu, aby sme pochopili transformáciu náboženstiev je dôležité prizerať na to, ako sa jednotlivé náboženstvá ovplyvňujú, a potom i na to ako sú tvorené ich vlastnou tradíciou (Casanova 2010).

1 Základné prístupy k pojatiu náboženstva v globalizovanom svete

Väčšina tohto sveta dnes nie je sekulárna. Je veľmi náboženská (Berger 1997). Vychádzajúc z tohto výroku a presvedčenia Petra Bergera, jedného z popredných predstaviteľov sekularizácie 20. storočia, sa musíme spýtať, čo pojmy náboženstvo a náboženský v súčasnej dobe znamenajú.

Vymedzenie samotného pojmu náboženstvo je ale obtiažne. Nejedná sa pri tom o otázku nájdenia akademicky uspokojivej definície, ale o faktický problém, pričom je zrejmé, že hranice náboženstva sú neostré. Do 19. storočia bol za kľúčové kritérium náboženstva považovaný vzťah k Bohu, čo bolo dané tým, že v okruhu európskej civilizácie pôsobili predovšetkým tri monoteistické náboženstvá: kresťanstvo, islam a judaizmus. S narastajúcou znalosťou náboženských predstáv mimoeurópskych, hlavne ázijských národov, však bolo zrejmé, že táto definícia je nepostačujúca (Pechová 2011, s. 10).

Náboženstvo sa stalo produktom modernej doby. Hinduizmus a budhizmus, v slovnej podobe ako sú teraz s príponou -izmus, do 19. storočia ani neexistovali. Práve preto sa José Casanova odvoláva na fakt, že náboženstvá nie sú produktom minulých storočí, ale práve naopak, produktom modernej doby. Jeho argument dopĺňajú novovznikajúce náboženské hnutia, ktoré sa menia v rýchlokvasené cirkvi samy o sebe.

Náboženstvo je priamou súčasťou viacerých vedných disciplín – história, psychológia, sociológia, antropológia, a iné. Hlavný prístup, ktorý sa ale odzrkadľuje v medzinárodných vzťahoch ako spoločensko-vednej disciplíne je prístup k náboženstvu ako k sociálnemu fenoménu. Sociologické hľadisko reflektuje náboženstvo ako učenie a koncept interpretácie sveta. Súčasne má náboženstvo aj podobu inštitúcie, ktorá v spoločnosti plní rozličné funkcie.

Sociológia náboženstva skúma vzťah medzi spoločnosťou a náboženstvom. To, akým spôsobom ovplyvňuje náboženstvo spoločnosť a spoločnosť náboženstvo. A jednou z hlavných tém jej výskumu je sekularizácia náboženstva a spoločnosti.

Je dôležité upozorniť na rozdiel medzi sociológiou náboženstva a náboženskou sociológiou. Napriek tomu, že sa v mnohom prekrývajú, existujú rozdiely. Náboženská sociológia je primárne teologická disciplína a pomocou sociologických metód sa snaží poznať súčasný stav religiozity. Kdežto sociológia náboženstva je súčasťou obecnej sociológie a je striktne obmedzená na ľudskú dimenziu náboženských javov (Nešpor 2007).

Sociológovia vymedzujú dve definície náboženstva. Substančnú a funkcionálnu. Zo substančnej definície náboženstva vyplýva, že existuje istá podstata, ktorá je pre všetky náboženstvá spoločná. Táto podstata je predstavovaná vonkajšími prejavmi a rituálmi. Môže sa napríklad jednať o ideu transcendentnosti alebo spásy. Hlavným problémom substančných definícií náboženstva je však to, že vymedzuje náboženstvo veľmi úzko, obvykle tak, ako je to v danej spoločnosti bežné. Medzi náboženské fenomény tieto definície bez problémov zaradujú veľkú časť tradičnej religiozity, ale málo kedy aj niečo ďalšie (Nešpor 2007, s. 17).

Na druhej strane funkcionálna definícia hovorí, že náboženstvo odpovedá na nejakú ľudskú potrebu alebo plní dôležitú sociálnu rolu, ktorá je v podstate trvalá. Funkcionálna definícia náboženstva poukazuje hlavne na rolu náboženstva na vyrovnanie sa s nedostatkami tohto sveta. Investície do viery nie sú príliš veľké, zatiaľ čo potencionálne nádeje sú nesmierne (Nešpor 2007, s. 18).

Tak isto aj šport, hudba, televízia alebo rôzne environmentalistické hnutia obsahujú funkcionálne prvky, tým ako okolo seba združujú ľudí rovnakého presvedčenia. Odlišnosť od náboženstva je ale podľa Starka a Bainbridgea (1985) v tom, že náboženstvo predstavuje systém obecných kompenzátorov, založený na nadprirodzených predpokladoch.

Z rozdielneho pojatia náboženstva v substančnej a funkcionálnej definícii vyplýva nasledovné. Zatiaľ čo sa substančná definícia náboženstva zaoberá hlavne vonkajšími prejavmi náboženstva a rituálmi, tak funkcionálna definícia náboženstva nemá toto vonkajšie zastúpenie. Funkcionálna definícia náboženstva odpovedá hlavne špecifickým ľudským potrebám a plní sociálnu funkciu. Na základe tohto širokého funkcionálneho vymedzenia náboženstva je možné za náboženstvo pokladať aj rozličné iné ideológie, ktoré by túto charakteristiku v substančnej definícii náboženstva nespĺňali, ako napr. marxizmus. Podobne ako iné náboženstvá aj komunistické učenie ponúkalo v konečnom dôsledku nedokázateľný, i keď údajne vedecký systém orientácie vo svete a budúcu spásu v podobe beztriednej spoločnosti. Malo svojich prorokov, svoju cirkev (stranu), kanonické spisy a procesy

s heretikmi. Dokonca malo aj svoj kult pozostatkov a púte k nim, začínajúc Marxovým hrobom v Londýne a končiac Leninovým mauzóleom v Moskve (Nešpor 2007, s. 18).

Sociológia náboženstva má aj svoje nedostatky. Nikdy nebola súčasťou teoretickej diskusie v modernej sociológii. Sústreďuje sa len na obmedzený okruh problémov sociálnej reality. Zameriava sa na subjektivitu sociálnych aktérov a nikdy neprekonal hranice vlastného etnocentrizmu. Problémom je aj zameranie sa na formy západného náboženstva. Tak ako väčšina vedných disciplín, aj sociológia náboženstva sa najrýchlejšie rozvíjala v Európe a Severnej Amerike. Až príchodom globalizácie sa otvára nazeranie na sociológiu náboženstva z inej perspektívy a náboženstvo začína predstavovať aj politický problém. Mobilizácia náboženského presvedčenia je prostriedok pomocou ktorého majú byť dosiahnuté sociálne, politické a ekonomické ciele.

V súčasnosti má náboženstvo hlavne reprezentatívnu funkciu garanta sociálnych hodnôt a mravných noriem v západnej spoločnosti. Éra tradičného náboženstva v západnej spoločnosti sa skončila. Pozostatkami tradičného náboženstva vo verejnom živote dnešnej západnej spoločnosti sú napr. pohrebné obrady alebo niektoré štátne sviatky.

Pre medzinárodné vzťahy má význam reflektovať náboženstvo aj zo psychologického uhla. Psychológia náboženstva je psychologická disciplína, ktorá sa zaoberá štúdiom náboženstva, religiozity a spirituality z hľadiska ich vplyvu na psychiku človeka a jeho chovanie. Cieľom psychológie by malo byť predovšetkým popisovanie náboženského chovania a prežívania, čiže individuálna stránka náboženstva. Psychológia náboženstva má tiež za úlohu skúmať vzťahy religiozity k ďalším psychickým charakteristikám jedinca a skúmať dopady náboženstva (spirituality) na ľudskú psychiku (Pechová 2011, s. 9).

Psychológia náboženstva definuje človeka, ako človeka náboženského – homo religiousus, ktorého hlavnou úlohou je hľadanie zmyslu života ako celku. Náboženstvo formuje psychiku individua, ako jeden z hlavných znakov, ktorým sa človek odlišuje od zvierat. Druhou rovinou, na ktorej sa dá skúmať psychológia náboženstva je kulturotvorná rovina, ktorá je predmetom kultúrnej antropológie. Priekopníkmi náboženskej psychológie boli Sigmund Freud a Carl Gustav Jung.

Psychológia náboženstva v medzinárodných vzťahoch má v dnešnom svete význam a dôležitosť najmä pri skúmaní terorizmu a fundamentalisticky vedených náboženstvách a náboženských hnutiach.

Relativizmus, nutnosť voľby a obtiažna orientácia v názorovo mnohofarebnom svete totiž v mnohých ľuďoch budí úzkosť a tá prebúdza fundamentalistické sklony. V budúcnosti budeme podľa Bergera svedkami narastania ako náboženského fundamentalizmu, tak

postmoderného bezbrehého relativizmu. Náboženstvo stojí teda pred neľahkou úlohou nájsť strednú cestu medzi oboma neblahými extrémami: fanatizmom a relativizmom (Halík 2007).

Na záver tejto kapitoly je dôležité zohľadniť náboženstvo aj z antropologického uhla pohľadu. V 60. rokoch 20. storočia rozdelil J. M. White antropológiu do 4 základných oddielov, platných v antropologických výskumoch dodnes: 1. fyzická antropológia, 2. kultúrna antropológia, 3. sociálna antropológia, 4. úžitková antropológia. Nakoľko sa predmet výskumu sociálnej a kultúrnej antropológie často prekrýva, a síce obe skúmajú rozmanitosť cudzích kultúr, hovorí sa im spolu sociokultúrna antropológia. Rozdielom medzi kultúrnou a sociálnou antropológiou je, že zatiaľ čo kultúrna antropológia prevažuje hlavne v USA a skúma kultúru, tak sociálna antropológia prevažuje predovšetkým vo Veľkej Británii a skúma spoločnosť. Rozdiel je teda hlavne v terminológii a uhle pohľadu. Predmet výskumu kultúrnej a sociálnej antropológie zostáva spoločný, nakoľko kultúra a spoločnosť sú pevne prepojené.

Základným východiskom pre vymedzenie predmetu sociokultúrnej antropológie je vymedzenie vzťahu medzi sociálnou filozofiou a filozofickou antropológiou, a tiež vzťahu medzi biológiou človeka a ľudského vedomia (Šlosiar 2000, s. 10). Sociokultúrna antropológia je veda o človeku, spoločnosti a kultúre, ktorá skúma vznik, vývoj, štruktúru a fungovanie rôznych sociokultúrnych systémov v čase a priestore. Základom chápania spoločnosti ako sociálneho celku je to, ako chápeme koncept človeka. Súčasným predmetom sociálnej a kultúrnej antropológie je výskum kultúry chápanej ako spôsob života zdieľaný členmi určitej spoločnosti.

Z hľadiska sociokultúrnej antropológie je predovšetkým dôležité, aké miesto má náboženstvo v živote spoločnosti, aké sú jeho sociálne funkcie, aký je jeho vzťah k iným sociálnym inštitúciám, a napokon ako je organizovaný život náboženského spoločenstva. Z toho hľadiska možno rozlíšiť tri základné druhy náboženských organizácií – cirkvi, sekty a kulty, v ktorých náboženské spoločenstvá prejavujú svoje aktivity. Práve ony sa stávajú predmetom náboženskej antropológie ako subsystému sociokultúrnej antropológie (Šlosiar 2000, s. 43).

2 Náboženstvo ako základná premenná aj českej spoločnosti

Náboženstvo je určujúci prvok identity každej kultúry. Západná kultúra stojí na kresťanských koreňoch, Čína na konfucianizme, taoizme a budhizme, juhovýchodná Ázia na

budhizme, India na hinduizme, Blízky Východ a severná Afrika na islame a Subsaharská Afrika na animistických náboženstvách a synkretistických vplyvoch kresťanstva a islamu. To všetko sa pokladá za základný identifikačný prvok kultúry jednotlivých národov.

Témou náboženstvo, ako určujúci faktor civilizácie a spoločnosti, sa vo svojej knihe *Stret civilizácií* zaoberá aj Samuel Huntington. Zo všetkých objektívnych elementov, ktoré definujú civilizácie, je najdôležitejším prevažne náboženstvo (Huntington 1997, s. 42). Ako ďalej hovorí, sú to náboženstvo a jazyk, ktoré sú základnými faktormi, ktoré formujú identitu nie len jednotlivca, ale celej spoločnosti a civilizácie.

Definícia náboženstva nevypovedá o náboženstve ako o skutočnosti, ale o slove. Pri definícii sa teda nedá hovoriť o jej pravdivosti či nepravdivosti, ale nanajvýš o jej vhodnosti (Štampach 2008, s. 28). Pre potreby tejto práce sa za vhodnú definíciu a hlavne prístup k výskumu, považuje prístup sociológie náboženstva. Sila sociologického pohľadu na náboženstvo je v tom, že dokáže vysvetliť, ako sú jednotlivé ľudské formy religiozity závislé na sociokultúrnom, ekonomickom, mocenskom, politickom a ďalšom kontexte (Nešpor 2007, s. 25).

To, že náboženstvo dlho nebolo súčasťou teórií medzinárodných vzťahov a svojim spôsobom ani do dnešnej doby nezaujíma plnohodnotnú funkciu má za následok hlavne modernizácia spoločnosti a jej sekularizácia. Odklonenie sa od náboženskej teórie vzniku sveta a jeho fungovania a príklon k modernizácii a väčšej racionalite. Sociológovia odmietajú náboženstvo ako teóriu vysvetlenia sveta a veria, že v modernej priemyselnej dobe sú dôležité racionálne, vedecké a formalistické prostriedky pre vysvetlenie sveta, v ktorom dnes žijeme, tak ako aj jeho fungovania (Fox a Sandler 2004, s. 10). Modernizácia spoločnosti ide ruka v ruku s jej sekularizáciou. Štát už nie je uzákonený na princípoch náboženstva, ale na princípoch, ktoré vytvárajú ľudia sami.

Toto tvrdenie obsiahol aj Régis Debray (1994), ktorý považuje náboženstvo za ópium pre ľudí, ale vitamínom pre slabých. Aj napriek tomu, že Huntington tento výrok vo svojej knihe *Stret civilizácií* vyvracia, dá sa s Debrayom súhlasiť. Môže sa totiž zdať, že náboženstvo v dnešnej modernej dobe a predovšetkým v západných krajinách predstavuje istú formu ópia, ktoré spomaľuje ekonomickú aktivitu. Tak tomu bolo v 19. storočí v Číne, ktorá chátala pod dovozom ópia z Indie. Na druhej strane predstavuje vitamín, látku ktorá povzbudzuje a nedá chátrať krajinám rozvojového sveta, v ktorých je ešte stále zakorenený tradičný spôsob života, do ktorého neodmysliteľne patrí náboženstvo vo všetkých jeho podobách, vrátane kultu a uctievania. Rozdielna situácia krajín tretieho sveta je daná tým, že naprostá väčšina ich obyvateľov sú veriacimi v tradičnom slova zmysle. Ich modernizátori –

či už sekulárni nacionalisti alebo marxisti – náboženstvo prevažne odmietali. Nakoľko sa ich projekty väčšinou nepodarili, alebo priniesli celú radu negatívnych efektov, náboženstvo začalo byť chápané ako záchrana a náboženské identity sa začali znovu presadzovať (Nešpor 2007, s. 168).

Je ale dôležité položiť si otázku, či sekularizácia znamená to, že ľudia sú menej pobožní, a teda náboženský, alebo len pokles vplyvu náboženstva na verejné inštitúcie? Tak isto prihliadnuť aj na to, či sekularizácia prebieha na celom svete alebo je to len fenomén západnej spoločnosti. Nakoľko sú teórie medzinárodných vzťahov prevažne západnými teóriami, je logické že sú pod tlakom západného myslenia, ktoré sa vyznačuje svojou racionalitou a pokrokovosťou. Tá sa odzrkadľuje hlavne v popieraní náboženstva a jeho vplyvu na akékoľvek medzinárodné vzťahy. Autori Fox a Sandler (2004) sa domnievajú, že aj napriek tomu, že štúdium medzinárodných vzťahov sa zaoberá celým svetom, robí tak ale cez sekulárne videnie Západu. Z čoho vyplýva aj to, že náboženstvo nebolo nikdy plnohodnotnou súčasťou teórií medzinárodných vzťahov.

Na druhej strane sa môže ľahko stať, že práve vďaka modernizácii spoločnosti sa ľudia budú prinavracieť k náboženstvu a jeho hodnotám. Po prehodení medzného úžitku, ktorý nám ponúka súčasná materialisticky orientovaná spoločnosť je na mieste, že ľudia sa obzerajú za duchovnými hodnotami, ktoré im môže náboženstvo ponúknuť, a že medzný úžitok z čisto konzumnej spoločnosti sa ľahko dostane do svojich záporných hodnôt.

Americkí sociológovia Stark a Bainbridge (1985), ktorí sa pokúsili aplikovať na náboženstvo teóriu racionálnej voľby, došli tiež k názoru, že sekularizáciou náboženstvo nekončí. Sekularizáciu považujú len za jednu z fáz cyklického vývoja náboženstva – sekty sa menia v cirkvi, cirkvi po určitej dobe slabnú, objavujú sa inovácie napr. v podobe nových kultov.

Vychádzajúc z tejto ekonomickej teórie náboženstva a teórie racionálnej voľby, ponúka súčasný svet omnoho viac možností seba realizačných a seba naplňujúcich hnutí, ktoré častokrát pod náboženskou pozlátkou skrývajú tieto sekty a nové náboženské hnutia, ku ktorým sa obracajú hlavne ľudia hľadajúci väčší duchovný a náboženský zážitok. Producenti náboženstiev tak majú stimul urobiť to svoje náboženstvo, čo najviac atraktívne pre konzumenta na náboženskom trhu. Výsledkom voľného trhu je zvýšená atraktivita náboženstva pre jeho konzumentov a následný zvýšený dopyt po náboženstve samotnom (Fox a Sandler 2004, s. 13).

Ak sa ale na náboženstvo pozeráme len cez teóriu racionálnej voľby, uniká nám sila zánietenia a vášne, ktorú mnohé náboženské skupiny a subjekty obsahujú (Kubáľková 2003).

Častokrát sa naskytne aj otázka, prečo takéto sekty a náboženské hnutia vôbec vznikajú? Odpoveďou môže byť silné presvedčenie a viera v niečo transcendentné, potreba patriť do skupiny ľudí, ktorá zdieľa rovnaké hodnoty alebo len vôľa ovládať masu ľudí. Takéto sekty však majú aj svoje privilégiá a výhody. Majú schopnosť mobilizovať masy, čo je vítané pri rôznorodých politických aktivitách. Tak isto majú aj zvýhodnené podmienky ohľadom ich spoločenského statusu, prístupu k médiám a medzinárodným komunikačným sieťam (Fox a Sandler 2004).

Thomas Luckmann už koncom 60. rokov 20. storočia začal vyvracať názor, že sekularizácia modernej spoločnosti znamená úpadok a eventuálny zánik náboženskej viery. Poukázal na to, že viera nemizne, len sa sťahuje z verejného života a jej vonkajších foriem. To predstavuje hlavne presun od jej inštitucionálnych cirkevne-orientovaných podôb, do oblasti súkromného života jednotlivcov. Náboženstvo teda podľa Luckmanna nezaniká, stáva sa len „neviditeľným“, privatizuje sa. Tento pohľad, ktorý odrážal situáciu v 60. rokoch 20. storočia platí dodnes, ale prevažne len v Európe. Tendencie k individualizácii viery, oslabovanie veriacich stotožniť sa s cirkevnými inštitúciami a ich celkový pokles vplyvu na verejné inštitúcie sú príznačné hlavne pre západoeurópske krajiny.

Vo verejnom živote je markantný trend „od (kolektívneho, organizovaného) náboženstva k (individualisticky prežíanej) spiritualite.“ Teda etapa sekularizácie v európskom novoveku nezanechala po sebe „nenáboženskú spoločnosť“ - oslabená je len jedna forma náboženstva. Viera zostáva a hľadá len nové vyjadrenie. Spoločnosť je skôr „odcirkvená“ ako „odnábožnená“, pričom najväčšiu krízu paradoxne zažívajú „sekularizované cirkvi“ – tie, ktoré sa najviac snažili o modernizáciu a čo najviac sa prispôbiť „tomuto svetu“ (Halík 2007).

Náboženstvo, ktoré svojím spôsobom najviac zažíva „odnábožňovanie“ je kresťanstvo. Aj napriek všemožným snahám Cirkvi modernizovať, ešte stále nevstúpila do 21. storočia. Prvé kroky modernizácie a otvorenosti začala podnikáť v 60. rokoch na 2. Vatikánskom koncile. Jedným z hlavných prínosov tohto stretnutia je prijatie uznesenia, že spásu môžu dosiahnuť aj veriaci iných náboženstiev, ako je kresťanstvo.

Ďalšiu modernizáciu Cirkvi predstavovala voľba pápeža. Najprv zvolenie poľského pápeža z východného bloku – Karola Wojtyły, ktorý sa stal pápežom Jánom Pavlom II. Bolo to prvýkrát v histórii, čo pápež nepochádzal z Talianska. Najnovším a zároveň najväčším krokom je zvolenie pápeža Františka z Latinskej Ameriky – argentínskeho kardinála Jorgeho Mario Bergolia. To, že nový pápež pochádza z Latinskej Ameriky môže mať rôzne dôsledky, a tak isto existujú aj rôzne dohady. Za najrozumnejšiu sa ale pokladá snaha

o posilnenie kresťanstva v regióne, v ktorom má posledné roky klesajúcu tendenciu. Tak isto sa nedajú vylúčiť ani politické a ekonomické dôvody.

Švajčiarsky teológ Hans Küng, ktorý je podpísaný pod Global Ethics Foundation (Nadácia pre globálnu etiku), dokonca predikuje, že s príchodom nového pápeža príde aj vatikánska jar, ktorá by podobne, ako tá arabská, prišla s vlnou revolúcií, ktoré sú potrebné, aby Cirkev neupadla do doby ľadovej a jej praktiky a hlavne názory nezostali na stredovekej úrovni (Kung 2013).

Tomáš Halík vo svojich esejach dodáva, že náboženstvo, ako spirituálna jednotka síce zažíva svoj zlatý vek, ale v tejto rovine je kresťanstvo vystavené silnej konkurencii ostatných duchovných prúdov, ktoré do Európy a celého západného sveta prichádzajú aj vďaka globalizácii.

Špeciálnym prípadom v tomto smere je Česká republika. Krajina, ktorá je postavená na kresťanských a židovských tradíciách, je dnes jednou z najviac ateistických spoločností. Česká republika je všeobecne vnímaná ako homogénna a jednotná krajina a voči šíreniu islamu a jeho prenikaniu do Európy má xenofóbny postoj. Krajina nemá veľké skúsenosti s islamom, žije v nej len malá komunita Moslimov. V prípade sýrskej utečeneckej krízy má zdržanlivý až odmietavý prístup pri prijatí utečencov na vlastnom území. Dôvodom sú otvorené dvere náboženskej globalizácie a strach zo šírenia Islamu.

Anketa, ktorá bola uverejnená na spravodajskom serveri iDnes.cz (2015) český odpor voči prijímaní utečencov len potvrdzuje. Približne 19.000 ľudí odpovedalo na otázku: Mala by prijať Česká republika utečencov zo Sýrie? Za bolo len 13 % voličov. Toto stanovisko podporil Rozumek (riaditeľ Českej organizácie pre pomoc utečencom), ktorý tvrdil, že Česká republika by mala urobiť aspoň symbolické gesto a prijať aspoň 100 utečencov, aby nevyzerala ako úplne neschopný štát. Na druhej strane, názor ktorý podporila väčšina hlasujúcich, ktorí sa 87 % vyslovili proti prijatiu sýrskych utečencov na územie Českej republiky, bol podporený Jochom (riaditeľ Občianskeho inštitútu): „*Nemali by sme prenášať peklo z Blízkeho Východu do našej krajiny (2015).*“

Z týchto poznatkov je jasné, že postoj Českej republiky a širokej verejnosti bol proti prijatiu sýrskych utečencov. Nedokázala sa s tým stotožniť ani širšia verejnosť, a ani štátni predstavitelia. Na druhej strane podpora prijatia sýrskych utečencov bola silno podporená zo strany neziskového a nevládneho sektoru, ktorý v tomto prípade reprezentovali aj náboženské záujmové organizácie.

Utečenecké vlny, ktoré prúdia do Európy z Blízkeho východu, prinášajú okrem iného so sebou aj Islam. Väčšina európskych krajín má už v dnešnej dobe skúsenosti s obyvateľmi

tohto vierovyznania. Pre krajiny východnej a strednej Európy je to ale stále istá neznáma, ktorej sa snažia vyhnúť. Nie je to len prípad Českej republiky, ale zároveň aj Slovenska, ktoré sa však s týmito otázkami potýka menej často z dôvodu jeho menšej rozlohy a nižšej atraktívnosti.

3 Náboženstvo ako súčasť medzinárodných vzťahov

Aj napriek tomu, že v globalizovanom svete 21. storočia sa ešte stále skloňuje aj pojem sekularizácia, prikladá sa náboženstvu v medzinárodných vzťahoch a politike, a tak isto v osobnom živote jednotlivca, stále väčší a väčší význam. V práci Jonathana Fxa Religion as an overlooked element of International Relations (2001), Fox udáva tri kategórie, v ktorých náboženstvo ovplyvňuje medzinárodnú politiku:

- zahraničná politika,
- náboženstvo ako zdroj legitimacy,
- a náboženské konflikty, ktoré sa prelievajú za hranice štátu.

V rámci zahraničnej politiky náboženstvo predstavuje dôležitý element pri rozhodovacích procesoch, a tak isto vplýva aj na rozhodovanie jednotlivcov, ktorí hrajú rolu vo formovaní medzinárodnej politiky. Náboženské lobby dnes nie je len významnou súčasťou amerického politického systému, ale má silné zastúpenie aj v európskych krajinách, ako napríklad v Nemecku. Aj v českom prípade prijatia sýrskych utečencov mali náboženské záujmové organizácie svoju funkciu a ani zďaleka to nie je jediný prípad aktivít náboženských záujmových skupín v Čechách.

Nátlak na českú vládu ohľadom prijatia sýrskych utečencov bol vyvíjaný hlavne neziskovým sektorom. Priamo v krízovej oblasti pôsobia 3 neziskové nevládne organizácie, z ktorých sú 2 náboženské: Charita ČR, Diakonia českobratskej cirkvi evanjelickej a Človek v tiesni. Na vládu apelovala aj Česká biskupská konferencia. „Nad týmto rozhodnutím vyjadrujem poľutovanie, som presvedčený o tom, že liečba malej skupiny dokázateľne trpiacich humanitárnou krízou na Blízkom východe je v súlade so základnými hodnotami, na ktorých stojí naša spoločnosť," kritizoval začiatkom novembra 2014 postup vlády generálny sekretár ČBK Tomáš Holub a zároveň vyzval vládu k prehodnoteniu svojho stanoviska.

Stanovisko ČBK podporilo hlavne Konzorcium nevládných organizácií pracujúcich s imigrantmi v ČR, ktorého členom je aj Charita ČR. Považujú za veľmi nešťastné, že po dlhšom období príprav sa vláda Českej republiky kvôli bližšie nešpecifikovanému riziku

postavila proti pôvodnému návrhu ministerstva vnútra prijať približne stovku sýrskych utečencov v rámci presídľovacieho programu.

Ministerstvo vnútra preto uvažovalo o navrhnutí referenda, kde by si občania sami zvolili, či s prijatím sýrskych utečencov súhlasia, alebo nie. Táto myšlienka sa nestretla s úspechom. Minister vnútra bol v očiach verejnosti vnímaný, ako ten, čo sa snaží zbaviť zodpovednosti.

Vyvrcholením sa stáva 14. január 2015 kedy vláda Českej republiky rozhodla o prijatí 15 sýrskych detí spolu s ich rodinami, čo spolu činí približne 70 osôb. Minister vnútra Chovanec uviedol, že ide o rodiny s veľkým integračným potenciálom ku ktorým patrí aj náboženské vyznanie kompatibilné s tým v krajine, hlavne ale o rodiny s malými deťmi, ktoré sa v Jordánsku, kam utiekli, nemôžu liečiť na dostatočnej úrovni. Ide o jasné humanitárne gesto a akt solidarity. Nie je to začiatok žiadnej veľkej presídľovacej vlny. Stále platí, že vláda je proti povinným kvótam v prijímaní utečencov.

Neziskový sektor aj po tomto rozhodnutí apeluje ďalej. Predstavitelia neziskových organizácií ADRA, Človek v tiesni, Diakonia českobratskej cirkvi evanjelickej, Charita ČR a Lekári bez hraníc sa zhodli na spoločnom postoji: Pri tak zúfalej humanitárnej situácii na Blízkom východe považujeme postoj ČR k prijímaniu Sýrčanov na našom území za hanebný. Česká republika by ako jedna zo štyridsiatich najbohatších krajín sveta mala prijať svoju zodpovednosť a prijať na svojom území výrazne vyšší počet najohrozenejších utečencov. Sme si vedomí toho, že takéto rozhodnutie nie je kľúčové pre riešenie blízkovýchodného konfliktu, považujeme ho však za prejav solidarity zo strany krajiny, ktorá sama počas svojej histórie vyslala do sveta stotisíc utečencov (2015).

Náboženstvo, nemusí predstavovať zdroj legitimacy len v zahraničnej politike. Vo vnútroštátnych vzťahoch vystupuje náboženstvo častokrát v konzervatívnej podobe politiky, ktorá je proti potratom alebo proti manželstvám rovnakého pohlavia.

Legitimizujúcu rolu zohrávajú aj hlavy jednotlivých náboženstiev. Pápež a Svätá stolica neformujú medzinárodnú politiku ako takú, ale nasmerúvajú svetové mocnosti k určitej vízii spravodlivosti a mieru (Pentin 2013). Okrem rímskokatolíckeho pápeža je to aj tibetský Dalajláma.

Ján Pavol II. bol politicky najdôležitejším pápežom niekoľkých storočí. Ale jeho vplyv nevychádzal z bežných prostriedkov politiky. Nemal žiadnu armádu. Jeho úspech, prevažne, neprišiel z normálnych prostriedkov diplomacie (Weigel 2000). Mnohí jeho úspech pripisujú neskutočnej ľudskosti, ktorú v sebe nosil. A tak isto aj podporou humanitárnych

intervencií, ako morálnej povinnosti a formovania občianskej spoločnosti v komunistických časoch.

Ako tretia možnosť vplyvu náboženstva na medzinárodnú politiku sú medzinárodné otázky a ich konflikty, ktoré sa prelievajú za hranice štátov, v ktorých vznikajú. Mnohé etnické konflikty sa spájajú s náboženstvom. K najvážnejším patria napr. konflikt v bývalej Juhoslávii, Kašmír alebo Afganistan. K najaktuálnejším zas občianska vojna v Sýrii, ktorá z krajiny vyhostila viac ako 3 milióny utečencov, ktorí sa snažia dostať do Európy.

V neposlednom rade to, že náboženstvo patrí do medzinárodných vzťahov je ukotvené aj vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv OSN – ktorá hlása aj náboženskú slobodu.

Každý má právo na slobodu myslenia, svedomia a náboženstva. Toto právo v sebe zahŕňa i slobodu svojej náboženstva alebo viery prejavovať či už sám alebo spoločne s inými, či verejne alebo súkromne, vyučovaním alebo vykonávaním náboženských úkonov, bohoslužbou a zachovávaním obradov (Všeobecná deklarácia ľudských práv, článok 18).

Pozícia OSN je dôležitá aj pre samotnú Svätú stolicu, ktorá pri nej reprezentuje Vatikán. Od roku 1964 má miesto stáleho pozorovateľa pri OSN a svoje prejavy pred generálnym zhromaždením s obrovským úspechom predniesli Ján Pavol II. aj Benedikt XVI.

Naša úcta pre kultúru druhých je zakorenená v našom rešpekte pre každé spoločenstvo, ktoré sa pokúša odpovedať na otázku ľudského života. Môžeme tu vidieť, aké dôležité je chrániť základné ľudské právo na slobodu náboženského vyznania a slobodu svedomia, ako základné kamene štruktúry ľudských práv a základ každej skutočne slobodnej spoločnosti. Nikto nemá povolenie k potlačeniu týchto práv pomocou donucovacích právomocí predpísať odpoveď na tajomstvo človeka (Ján Pavol II. vo svojom prejave pred Generálnym zhromaždením OSN, 1995.)

Záver

Európska spoločnosť je formovaná nárastom gramotnosti, urbanizácie, vzdelanosti a rozvojom vedy a techniky. Sú to faktory, ktoré momentálne vplývajú na spoločnosť a náboženstvo je vďaka nim odsunuté do úzadia. O západnom svete sa hovorí, že náboženstvo nie je kompatibilné s demokraciou. Obzvlášť náboženské hodnoty. Na druhej strane, výsledky výskumu v tejto práci hovoria o inom. Náboženstvo je aj naďalej súčasťou nie len vnútroštátnych, ale aj medzinárodných vzťahov v krajinách na celom svete a Česká republika nie je žiadnou výnimkou.

Tomáš Halík poukazuje na to, že v súčasnej spoločnosti sa ozýva smäd po „postmateriálnych hodnotách“, ktoré údajne novoveká západná civilizácia podcenila, ak nie úplne potlačila. Prechod od moderny k postmoderne – jednu z najfrekvencovanejších tém spoločenských vied posledného desaťročia – by sa dala najlepšie charakterizovať rozpadom tejto jednorozmernosti a novou senzitivitou voči pluralite skutočnosti. Nejde samozrejme o žiadny návrat k premodernej dichotómii posvätného a profánneho. Kľúčovým pojmom „postmoderny“ je pluralita. „Pluralita svetov“, voči ktorej je „postmoderna“ vnímaná, je plodom nového spôsobu videnia – uvedomenia si „striedania paradigiem“ v prístupe ku svetu. Halík ďalej dodáva, že nie je pravda, že náboženstvo mizne a bude miznúť zo sveta, ako sa domnievali zástancovia „sekularizmu“ a nie je pravda, že náboženstvo je nemenná entita, vznášajúca sa nad premennými sveta, ako o ňom hovorila klasická metafyzika. Náboženstvo je skutočnosť, mnohonásobne prepojená s kultúrou a spoločnosťou, je to komplikovaný jav, ktorý sa v mnohých ohľadoch mení spolu so svojím socio-kultúrnym kontextom, ale zároveň tiež na tento socio-kultúrny kontext aktívne pôsobí. Predstavuje určitú skúsenosť a zároveň je interpretáciou tejto skúsenosti (Halík 2004).

Aktuálna problematika utečenecké krízy, ktorá aj vďaka globalizácii naberá svetové rozmery je len dôkazom toho, že náboženstvo a medzinárodná vzťahy sú úzko prepojené. V českej spoločnosti, ktorá v súčasnosti patrí k tým najviac ateistickým, tomu nie je naopak. Otázkou ale zostáva, či je táto spoločnosť pripravená otvoriť sa svetu v podobe prijatia aj moslimských utečencov, o ktorých sa zatiaľ neuvažovalo. Toto ale nie je len otázka na samú Českú republiku, ale aj na zvyšok Európy, na krajiny, ktoré ešte nikoho neprijali aj na krajiny, ktoré sa aktívne podieľajú na presídľovaní a pomoci utečencom.

Dôležitú úlohu v celom procese prijímania utečencov zohráva neziskový nevládný sektor, do ktorého patria aj náboženské záujmové skupiny. V prípade Českej republiky to boli aj tieto náboženské záujmové skupiny, ktoré zohrali jednu z dôležitých úloh pri prijatí sýrskych utečencov v krajine. Náboženské lobby má svoje silné postavenie nie len v krajinách ako sú USA alebo Nemecko, kde sa o ňom otvorene hovorí, ale aj v krajinách po celej Európe.

Náboženstvo stále bolo a naďalej zostáva základným kameňom spoločnosti. Aj napriek snahám o jeho vyvrátenie a zahnanie výlučne do súkromnej sféry zostáva aktívnou premennou svetového diania. Sekularizáciu môžeme vyhlásiť za prekonanú a odklon západnej spoločnosti od náboženských hodnôt za odvrátený. Aj napriek tomu, že vedci sa dlhé roky snažili dokázať ich sekularizačné teórie, v podstate k nej celosvetovo nikdy nedošlo. Sociológia náboženstva preto plní dôležitú úlohu v skúmaní prejavov spoločnosti, jej

nábožnosti a sektarizácie zároveň. Všetky tieto prejavy sa javia kľúčovými aj pre medzinárodné vzťahy, ktoré na základe analýzy zahraničnej politiky ovplyvňujú jednotlivci, domáce aj medzinárodné dianie.

Použitá literatúra:

1. DEBRAY, R. (1994): God and the Political Planet. In: *New Perspectives Quarterly*, 1994, roč. 11, č. 2, s. 13-15.
2. FOX, J. (2001): Religion as an Overlooked Element of International Relations. In: *International Studies Review*, 2001, roč. 3, č. 3, s. 53-73.
3. FOX, J. – SANDLER, S. (2004): *Bringing Religion into International Relations*. USA : Palgrave Macmillan, 2004. 212 s. ISBN 1-4039-6551-X
4. HALÍK, T. (2004): *Vzýván i nevzýván*. Praha : Lidové noviny, 2004. 376 s. ISBN 80-7106-692-3.
5. HALÍK, T. (2007): Proměny světové náboženské scény. [Online.] In: *Respekt*, 2007. [Citované 01.12.2014]. Dostupné na internete: <http://respekt.ihned.cz/c1-36317840-o-bohu-a-politice>
6. HUNTINGTON, S. (1997): *The Clash of Civilizations*. Veľká Británia : The Free Press, 1997. s. 368. ISBN 1451628978.
7. KUBÁLKOVÁ, V. (2003): Toward an International Political Theology. In: *Religion in IR: The Return from Exile*. USA : Palgrave Macmillan, 2003. s. 304, ISBN 1403962073
8. KÜNG, H. (2013): A Vatican Spring? [Online.] In: *The New York Times*, 2013. [Citované 01.12.2014]. Dostupné na internete: http://www.nytimes.com/2013/02/28/opinion/a-vatican-spring.html?pagewanted=all&_r=0
9. LUCKMANN, T. (1967): *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*. USA : Macmillan, 1967. 127 s. ISBN 0025767003
10. NEŠPOR, Z. (2007): *Sociologie náboženství*. Praha : Portál, 2007. 236 s. ISBN 978-80-7367-251-5.
11. NORRIS, P. – INGLEHART, R. (2004): *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. USA : Cambridge University Press, 2004. 392 s. ISBN 0-521-83984
12. OSN. Všeobecná deklarácia ľudských práv. 1948.
13. PECHOVÁ, O. (2011): *Psychologie náboženství*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. 117 s. ISBN 978-80-244-2927-4
14. PENTIN, E. (2013): The Pope as Diplomat. [Online.] In: *Foreign Affairs*, 2013. [Citované 25.11.2014]. Dostupné na internete: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2013-02-27/pope-diplomat>
15. PRO A PROTI: Mělo by Česko přijmout uprchlíky ze Sýrie? [Online.] In: *iDnes.cz*, 2015. [Citované 20.4.2015]. Dostupné na internete: http://zpravy.idnes.cz/pro-a-proti-mela-by-cr-prijmout-uprchliky-ze-syrie-fsm-/domaci.aspx?c=A150107_135359_domaci_fer
16. STARK, R. (1999): Secularization R.I.P. In: *Sociology of Religion*, 1999, roč. 60, č. 3. s. 249-273.
17. STARK, R. – BAINBRIDGE, W. (1985): *The Future of Religion: Secularization, Revival and Cult Formation*. USA : University of California Press, 1986. 600 s. ISBN 0520057317
18. ŠLOSIAR, J. (2000): *Sociálna a kultúrna antropológia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2000. 79 s. ISBN 80-8055-396-3.

19. ŠTAMPACH, I. (2008): *Přehled religionistiky*. Praha : Portál, 2008, 237 s. ISBN 8073673843
20. TLAČOVÁ SPRÁVA: Sýrie 2015 společné prohlášení českých humanitárních organizací. Praha, 11.3.2015. Dostupné na internetu: [http://svet.charita.cz/kde-pusobime/blizky-vychod/cesko-se-musi-vice-zapojit-do-reseni-krize-na-blizkem-vychode-/](http://svet.charita.cz/kde-pusobime/blizky-vychod/cesko-se-musi-vice-zapojit-do-reseni-krize-na-blizkem-vychode/)
21. VLÁDA SCHVÁLILA PŘIJETÍ 15 SYRSKÝCH RODIN. NA UPRCHLÍKY DÁ 100 MILIONŮ [Online.] In: iDnes.cz, 2015. [Citované 20.4.2015]. Dostupné na internetu: http://zpravy.idnes.cz/vlada-schvalila-prijeti-15-syrskych-rodin-na-uprchliky-da-100-milionu-1dz-/domaci.aspx?c=A150114_105217_domaci_kop
22. WEIGEL, G. (2000): Pope John Paul II and the Dynamics of History. [Online.] In: *Foreign Policy Research Institute: The 2000 Templeton Lecture on Religion and World Affairs*, 2000. [Citované 2013-03-12]. Dostupné na internetu: <http://www.fpri.org/articles/2000/05/pope-john-paul-ii-and-dynamics-history>

Kontakt:

Ing. Lenka Porázková

Stredisko medzinárodných štúdií Jana Masaryka
Fakulta medzinárodných vzťahov
Vysoká škola ekonomická v Prahe
Nám. Winstona Churchilla 4
130 67 Praha 3
Česká republika
e-mail: lenka@porazik.com

Komparácia diel Vladár (Niccollo Machiavelli) a K večnému mieru (Immanuel Kant)

Miroslav Řádek

Abstrakt

Realita a ideály sú dve významné kategórie medzinárodných vzťahov o ktorých prebieha permanentná diskusia od čias antiky po súčasnosť. Každá z kategórií má vlastný prístup nielen k medzinárodným vzťahom, ale aj k samotnej ľudskej prirodzenosti. Obe kategórie majú svojich zástancov a kritikov. V politickej teórii možno za najvýznamnejších predstaviteľov realizmu a idealizmu považovať Niccollo Machiavelliho a Immanuela Kanta. Obaja samostatne za predmet svojho záujmu zvolili problematiku usporiadania vzťahov medzi štátmi. Ich diametrálne odlišné závery inšpirovali nasledujúcich mysliteľov, politikov ako aj myšlienkové smery. I keď obidva predstavujú kompaktné intelektuálne systémy, neskôr možno vidieť vzájomné dopĺňanie, čo v teoretickej aj praktickej rovine paradoxne narúša možnosť jednostranného vyhradenia sa na stranu realizmu alebo idealizmu.

Kľúčové slová: medzinárodné vzťahy, realizmus, idealizmus, vojna, mier

JEL klasifikácia: Z 18

Abstract

The reality and ideals are two major categories of international relations who are the permanent debate from ancient times to the present. Each category has own access not only to international relations, but also to the human nature. Both categories have their proponents and critics. Niccollo Machiavelli and Immanuel Kant are considering of the most important representatives of realism and idealism in political theory. Both of them chosen self-interest in the subject of your issue of structuring relations between countries. Their diametrically opposed conclusions inspired next subsequent thinkers, politicians and lines of thought. Although both systems are compact intellectually systems, then it can be seen complementarity, which in theoretical and practical level, paradoxically undermines the possibility of unilateral clear-cut on the side of realism and idealism.

Key codes: international relations, realism, idealism, war, peace

JEL classification: Z 18

Úvod

Čo bolo odlišné a spoločné v dielach oboch mysliteľov? Machiavelli patrí do obdobia renesancie, ktorá sa intelektuálne uprela na človeka a jeho pozemskú existenciu. Ide o obdobie výrazne líšiace sa s bezprostredne predchádzajúcou minulosťou – scholastikou. Vplyv kresťanského univerzalizmu začína pôsobením humanistickej filozofie upadať a ako čoraz širšie rady stúpencov získava myšlienka národného štátu. „Univerzalizmus kresťanského sveta, reprezentovaného pápežstvom a cisárstvom, bol nahradený politickým

nacionalizmom. Národy ako ekonomické, sociálne a kultúrne spoločenstvá sa dožadujú suverénnych národných štátov, silnej centrálnej moci, hoci absolutistický štát sa objaví až v nasledujúcom storočí. Presúvanie hospodárskej a spoločenskej sily do stredovekých miest sa v oblasti štátu prejavilo ako požiadavka centralizovanej, suverénnej moci. Táto moc sa opiera o mestá, ktoré sa dožadujú silného panovníka. Panovníka, ktorý by bol arbitrom medzi šľachtou a buržoáziou, oficiálnym, suverénnym predstaviteľom spoločnosti. Feudálna šľachta sa učí rešpektovať národnú suverenitu.“ (Krsková, 1997: 105) Humanizmus pritom predstavuje intelektuálnu koncepciu s človekom ako objektom pozornosti, avšak už nie ako časť spoločnosti, ale ako individuum. Viac ohľadu sa kladie na jeho potreby a záujmy, pričom inšpirácia k odpovediam na otázky tejto doby má svoj pôvod v antickej kultúre (preto názov renesancia). Ľudstvo sa dostáva do obdobia všeobecného rozmachu vyplývajúceho zo zámorských objavov, nových vynálezov okrem iného zakladajúcich masifikáciu kultúry (kníhtlač) a obchodného rozmachu. Materiálny vzostup spoločnosti a jeho vplyv na podobu života a atmosféru doby možno považovať za jeden z dôvodov obsahu Machiavelliho filozofie. Jeho realizmus a vecné hodnotenie skutočnej politiky ako ju mal možnosť spoznať mu nemohli umožniť vytvoriť normatívne alebo etické dielo. Neznamená to, že Machiavelliho realizmus alebo jeho závery sú takto determinované do tej miery, že by ich platnosť bola obmedzená len na dobu v ktorej Machiavelli žil. Pri všetkej kritike jeho diela je zrejmé, že Machiavelliho myšlienky možno považovať za tézy, ktorých platnosť sa dá overovať na ktoromkoľvek príklade. Napokon – najvznešenejší kritici ako napríklad Friedrich II. v okamihu nadobudnutia moci s ňou až nápadne podobne zaobchádzali práve podľa Machiavellim vyslovených politických poučiek.

Machiavelliho politická filozofia je v príkrom kontraste s filozofiou Immanuelu Kanta a jeho obdobi. Nemecká klasická filozofia 18. storočia je po osvietenstve najvýznamnejším európskym filozofickým prúdom a Kant je jej najvýznamnejším predstaviteľom. *„V polovici 18. storočia nastal vo filozofii a v umení obrat, spôsobený vystúpením Lessinga, Herdera, Schillera, Goetheho, Kanta a neskôr Fichteho, Schellinga a napokon Humboldta a Hegla. Dominantnou sa stala myšlienka národnej obrody. Národné hnutie za jednotu sa sústreďovalo na nemeckých univerzitách. To, čo iné národy prežili na vlastnej koži, to čo uskutočnili v revolučnej praxi, to Nemci prežívali teoreticky a umelecky. (...) Nemci akoby pretlačili svoje svedomie do prepriate abstraktných filozofických sústav. Lenže práve v tejto myšlienkovvej aktivite vystúpilo Nemecko na vrcholky vtedajšieho poznania. Rodí sa tu nemecká klasická filozofia, zrozumiteľná len v erudovanom intelektuálnom prostredí, ktorá mala síce minimálny vplyv na reálne pomery, maximálne však určovala tón celého ďalšieho*

filozofického vývoja. Zakladateľom tejto filozofie bol samotársky a v Európe dovtedy neznámy mysliteľ, zahrabaný do mierumilovnej severnej univerzity v Königsbergu.“ (Krsková, 1997: 194) Kant v porovnaní s Machiavellim zanechal širší a hlbší filozofický odkaz. Obaja sa však zaoberali otázkami fungovania univerza, miestom morálky v politike, spájali ich názor (hoci odlišný) na najlepšie spoločenské zriadenie, obaja sa taktiež zaoberali štátom a právom a napokon medzinárodnou politikou, čo je aj predmetom predkladaného príspevku.

Hoci sa obaja myslitelia zhodujú na podobe ideálneho štátneho zriadenia, ktorým je republika v horšom prípade monarchia (v Machiavelliho prípade aj despotickej) a tiež na nutnosti horizontálnej del'be moci, ďalšiu myšlienkovú zhodu by sme hľadali márne. Odlišný postoj k politike a jej možnostiam vychádzajú už z ich chápania podstaty človeka. Machiavelli je skeptický k ľudským morálnym vlastnostiam, čo v dostatočnej miere prezentuje na viacerých miestach svojho legendárneho diela Vladár: *„Taká je už povaha ľudí: prichýlia sa skôr k tomu, komu dobrodennosť preukazujú, než k tomu, od koho ich prijímajú. A preto ak zvažujeme toto všetko, vieme, že predvídavý panovník dokáže odolať i prvému náporu obklúčenia, ak myslí na to, aby mal dostatok potravín a prostriedkov na obranu. (...) Ten, kto si nevšíma realitu a nechce vidieť, akí ľudia sú, a stavia skôr na svojich želaniach a predstavách, ako by mal svet vyzeráť, nedopadne dobre. A človek, ktorý sa chce za všetkých okolností chovať ušľachtilo a javiť sa všetkým ako dobrý človek, zle dopadne medzi toľkými ľuďmi, ktorí dobrí nie sú. (...) Ľudia pokojne ublížia tomu, koho milujú, pretože láska je morálny záväzok a ten pre svoj prospech pokojne poruší. Práve preto, že sú zlí a slabí. Ale strach z trestu je predseda len drží na uzde. (...) Ľudia skôr zabudnú na smrť napríklad aj vlastného otca než na stratu majetku.*“ (Machiavelli, 2007: 111 – 121) U Kanta takého prísne hodnotenie ľudí nenájdeme. Súčasne to ale neznamená, že by vnímal ľudí opačne – ako čestne a spravodlivo konajúce bytosti. Kritiku človeka vyslovenú Machiavellim nemôžeme u Kanta nájsť vzhľadom na odlišný spôsob hodnotenia politiky. V dobe renesancie bol stredobodom záujmu jednotlivca. Doba 18. storočia už vykračovala k spoločenským vedám a predmetom záujmu začína byť kolektív – spoločnosť a štát. Kant preto svoju mienku o človeku vyjadril takto: *„Vzhľadom k zlovôli ľudskej prirodzenosti, ktorá sa nepokryte ukazuje vo voľnom vzťahu národov (zatiaľ čo v občianskom zákonnom stave je táto skutočnosť pod tlakom vlády veľmi zastretá), musíme viac-menej žasnúť nad tým, že slovo právo nebolo ako pedantské ešte celkom vylúčené z vojnovnej politiky a že sa ešte žiadny štát neopovážil verejne sa vysloviť pre túto mienku.*“ (Kant, 1999: 21) Ani Machiavelli ani Kant tak nemali ilúzie o prirodzenosti človeka. Obaja však ponúkali odlišné odpovede na vzťahy morálky, politiky a medzinárodných vzťahov. Machiavelli vo Vladárovi prezentuje záruku mieru

v panovníkovi, ktorý nemusí vychádzať z morálnych princípov. Naopak – k udržaniu moci obratne používa vojsko. Oproti tomu Kant dôveruje mieru v republikánskom zriadení. Štáty medzi sebou majú spolupracovať na princípoch federalizmu a pri tejto príležitosti sa má zrušiť vojsko.

Obaja autori boli ovplyvnení situáciami, v ktorých sa práve nachádzali. V prípade I. Kanta išlo o napoleonské vojny a N. Machiavelli žil v čase, keď Taliansko nebolo zjednotené a prebiehali boje o jeho zjednotenie. Práve tieto udalosti prispeli k vzniku týchto diel. Treba pritom dodať, že obaja autori žili v čase, kedy ich krajiny neboli zjednotené a bol to práve Machiavelli, ktorého tvorba bola motivovaná poradiť politikom, ako dať Taliansku politiku, ktorý by jeho rozdrobenú a okupovanú vlasť zjednotil a ustanovil mocnú domácu reprezentáciu.

Už z názvu diela *Vladár* je jasná Machiavelliho téma. Autor sa snaží poukázať na ideálneho politického vodcu – vladára, ktorý má byť rešpektovaný svojim ľuďom. Machiavelli zostavil presnú charakteristiku panovníka. Presnejšie – jeho charakter, zručnosti a schopnosti, ktorými disponuje. Všetky myšlienky a opisy sa snaží vysvetľovať na konkrétnych príkladoch: *„Čomu teda dať prednosť – popularite, či rešpektu? Oboje totiž v jedno nie je možné, tak ako oheň a voda. Ak sa má panovník jedného z toho zriecť, potom je lepšie prežiť prvé. Všetci dobre vieme, že ľudia sú nevďační, pokryteckí, zbabelí a ziskuchtiví, a pokiaľ je ruka pána otvorená, pretrhli by sa dobrou vôľou, sľubujú hory doľu – celé svoje imanie, životy vlastných synov, svoju krv. Ako náhle dôjde k lámaniu chleba, rýchlo obrátia. A ak sa na nich panovník spoliehal, zle dopadne. (...) Hanibal velil rôznorodému vojsku, zverbovanému, kde sa dalo, a napriek tomu v ňom nikdy nevzplanula proti nemu vzbura alebo rozbroje medzi jednotlivými skupinami, a to dokonca ani vtedy, keď mu šťastie neprialo. Dosiahol toho železnou disciplínou, ktorá v spojení s inými jeho vynikajúcimi vlastnosťami budila u vojakov hrôzu a obdiv. Samotnou tvrdosťou by toho bol ale nedosiahol.“* (Machiavelli, 2007: 120 – 122) Okrem toho dielo *Vladár* hovorí bližšie hovorí o ďalších povahových črtách panovníka, ako by sa mal správny vladár správať, a ako by mal nakladať s týmito vlastnosťami.

Kant neopisuje ideálneho vodcu ako jedinca, ale predstavuje zriadenie, ktoré je práve pre neho najvyššou garanciou mieru. V jeho poňatí máme na mysli práve už vyššie spomínané republikánske zriadenie, ktoré v jeho vízii nadobúda podobu federálneho zväzku štátov. Kant v diele *O večnom mieri* zanechal vlastnú typológiu štátnych zriadení. Odlišoval republikánske a despotické štáty. Toto členenie rozlišoval na základe ľudí, ktorí v štáte spravujú moc a podľa toho, akým spôsobom ju ovládajú. Podľa formy ovládania (počtu vládncich)

rozlíšil štáty na tri základné typy: autokraciu, aristokraciu a demokraciu. Autokracia predstavuje vládu jedného človeka, aristokracia niekoľkých a demokracia vládu všetkých ľudí. Forma ovládania delí štáty na republikánske a despotické. Klasifikačným kritériom je del'ba moci. Republiky sú charakteristické tým, zákonodarná moc je oddelená od moci výkonnej. V despocii vykonáva politickú vôľu sám panovník podľa vlastnej vôle. Spolu s touto charakteristikou vymedzil šesť základných predpokladov mieru medzi jednotlivými štátmi:

- všetky mierové dohody uzatvorené a tajnými dodatkami, ktoré môžu spôsobiť budúci vojenský konflikt sú neplatné,
- v medzinárodných vzťahoch nemajú platiť tzv. výmeny štátov na základe dedičstva, kúpy ani darovaním,
- stále vojská majú zaniknúť,
- nesmú vznikať štátne dlhy,
- medzi štátmi má vzájomne platiť zásada nezasahovania do vnútornej politiky,
- štáty sa majú vo vzájomných konfliktoch vyvarovať takeého jednaní, ktoré by medzi štátmi do budúcnosti malo ohrozovať mier.

Kant k tomu ešte špecifikoval okolnosti za ktorých sa majú zadefinované podmienky večného mieru naplniť:

- štátnym zriadením všetkých štátov má byť republika,
- medzinárodné právo má mať podobu federalizmu,
- žiadny človek mimo územia vlastného štátu nemá byť považovaný za nepriateľa štátu na území ktorého sa nachádza.

1 Predpoklady mieru a jeho udržania

Kantovi nešlo o nastolenie mieru ako niečoho prechodného. Hoci sám chápal mier len ako prechodný jav medzi vojnami, jeho túžbou bolo nastolenie stálego mieru. Potom nárok na neuzatváranie takých tajných dohôd, ktoré majú viesť k budúcej vojne je logickou prvotnou požiadavkou k jeho nastoleniu (prvý predpoklad).

Keďže štát nie je apriori nikoho súkromným vlastníctvom, nie je možné si štáty vymieňať ako tovar (druhý predpoklad). „*Štát je spoločenstvo ľudí, ktorému nesmie porúčať ani ním disponovať nikto iný ako on sám. Vsunúť nejaký štát, ktorý ako kmeň má vlastné korene, do iného štátu znamená zrušiť jeho existenciu ako morálne osoby a urobiť z tejto*

osoby vec, čo odporuje myšlienke pôvodnej zmluvy, bez ktorej nie je žiadne právo nad ľudom mysliteľné.“ (Kant, 1999: 10) Týmto apriórnym argumentom, ku ktorému pričlenil aj zákaz výmeny vojsk medzi štátmi Kant teoreticky obmedzil potenciálny zdroj konfliktov medzi štátmi, nakoľko tento bol primárnym zdrojom väčšiny ozbrojených konfliktov.

Akoby z argumentačného portfólia mierového hnutia z druhej polovice 20. storočia znie Kantov názor na udržiavanie stáleho vojska štátom. Ten ich totiž považuje za potenciálne riziko budúceho mieru. Nehovorí iba o tom, že armáda je nástroj pre produkovanie násilia, jeho kritika je hlbšia. Samotní ľudia sú totiž najímaní do armády preto, aby zabíjali, alebo sa nechali zabiť, čo je v konflikte s právom ľudstva. Zaujímavosťou ale je, že jeho argumentácia už nič nenamieta proti nepravidelnému vojenskému cvičeniu občanov. Tu Kantovi vojsko v „nepravidelnom stave“ neprekáža. (tretí predpoklad) Okrem pravidelnej armády najväčšiemu nemeckému klasickému filozofovi prekáža tzv. hromadenie peňazí. Mamonárstvo je rovnako nebezpečné ako stála armáda.

Spravovanie verejných financií je predmetom ďalšieho Kantovho predpokladu večného mieru. Dlh verejných financií môže vznikáť len v súvislosti s rozvojom domáceho hospodárstva. V jeho videní, s ktorým by s vysokou pravdepodobnosťou väčšina liberálnych ekonómov nesúhlasila, je možné zadlžovanie sa štátu pre potrebu budovania verejných stavieb a služieb. Kant však odmieta verejný dlh vznikajúci pre vedenie vojny (štvrtý predpoklad): „*Úverový systém – tento dômyselný vynález kupeckého národa v tomto storočí – pri ktorom dlhy rastú do závratnej výšky a napriek tomu sú vždy zaistené pre okamžitú pohľadávku (pretože predsa nebude vyžadovaná od všetkých veriteľov súčasne), je však ako mechanizmus síl vzájomne si odporujúcich nebezpečnou peňažnou mocou, bohatstvom umožňujúcim viesť vojnu, totiž bohatstvom, ktoré prevyšuje hotovosť všetkých ostatných štátov dohromady a ktoré môže byť vyčerpané iba tým, že budú jedného dňa splátky zrušené. Táto možnosť ľahkého vedenia vojny spojená so sklonom vládcov k vojne, ktorý je, ako sa zdá, zakorenený v ľudskej prirodzenosti, je veľkou prekážkou večného mieru.*“ (Kant, 1999: 12) Pruský mysliteľ správne odhadoval možnosti, ale aj následky zadlžovania sa štátov pre vedenie vojny. Zaujímavosťou môže v tejto súvislosti byť, že práve problematikou naloženia so vzniknutými vojenskými dlhmi, teda tým, čo naznačoval Kant, sa vo svojej legendárnej knihe Ekonomické dôsledky mieru po Prvej svetovej vojne vyrovnával britský ekonóm J. M. Keynes.

Jedným z kľúčových požiadaviek na stály mier je, aby štáty nezasahovali do svojich vnútorných záležitostí. (piaty predpoklad) Predposledná Kantova požiadavka nie je ale tak jednoduchá, ako sa na prvý pohľad môže javiť. Kant totiž pri tomto bode rozoberá situáciu,

kedy dochádza k rozdeleniu štátu. Tu tvrdí, že je možné zvonku pomôcť jednému zo štátov, ak o to sám požiada. Kant sa ale na tomto mieste hlbšie nezaoberal okolnosťami sprevádzajúcimi rozdelenie štátu. Prax pochádzajúca z viacerých konfliktov ukázala, že poskytnutie vonkajšej pomoci štátu, ktorý vznikol odčlenením sa od iného štátu, nemusí byť celkom jednoznačná a môže byť predmetom širších medzinárodných sporov.

Záverečná požiadavka na udržanie mierového stavu medzi štátmi má humánny charakter. Kant žiada, aby štáty vedúce vojny nikdy nedopustili také vojnové akty, ktoré by v budúcnosti zakladali pocit nedôvery medzi nimi po uzatvorení mieru (šiesty predpoklad). Činy ako zákerné vraždenie a porušovanie kapitulácie priamo vylučujú nastolenie večného mieru. Preto sa nesmú počas vojny za žiadnych okolností používať.

2 Riešenie dilemy medzi morálkou a politikou

Machiavelliho dielo *Vládár* sa snaží poskytnúť určitý návod ako sa dostať k moci a udržať si ju, a ako v konečnom dôsledku vytvoriť stabilitu a mier. Samotný Machiavelli samozrejme nepopiera zlé, priam čierne zákutia ľudskej duše, práve naopak. Každá takáto vlastnosť je vládárovi len k prospechu. Staví hlavne na moci chtivosti a hriešnosti jedinca ako ľudskej prirodzenosti. Hoci autor pracuje s týmito vlastnosťami, nechce žiadnemu panovníkovi ako človeku upierať kladné a morálne vlastnosti. Každé tvrdenie, ktoré sa nachádza v jednotlivých kapitolách Machiavelli poukazuje na jednotlivých príkladoch renesančných panovníkov, ktorých mal príležitosť spoznať.

Morálka a politika. Idú tieto dva pojmy spolu? Tzv. prirodzená morálka je pre Machiavelliho niečo samozrejmé a prirodzené. Každý jedinec by mal mať na zreteli morálne zásady. Panovník ako vládca nad určitým územím však môže použiť rôzne spôsoby nielen násilia ale aj klamstvá a podvody, ale len v prípade pokiaľ si to vyžaduje situácia a zabezpečenie blaha pre štát a poddaných. Pokiaľ ide o správanie, ktoré sa vymyká morálnym zásadám, je to preto, aby štát ochránil pred inými panovníkmi. Musí im nahnať strach a vzbudiť v nich rešpekt k svojej osobe.

Kant vychádza z rozumu a ten si zakladá na mieri. Môžeme teda povedať, že máme morálnu povinnosť sa snažiť dosiahnuť a udržať mier. Tomu majú napomôcť zákony a politika stavajúca na morálke a jej princípoch. Kant analyzuje nesúlad medzi politikou a morálnou. Jednoznačne tvrdí, že morálka dovedie štát k mieru. Machiavelli pritom pripúšťa možnosť, že vládár sa nemusí správať morálne pokiaľ dosiahne mier, aj keď by bol rád, keby

sa vladári správali eticky, morálne a boli vzormi pre poddaných. Machiavelli morálku nepopiera, je pre neho potrebná v súkromnom živote, ale varuje pred morálkou každého, kto vstupuje do politiky. Morálka ohrozuje úspech politika a môže spôsobiť koniec jeho (nielen) politického života. Oproti nemu Kant pristupuje k morálke v politike z pozície platnosti spoločenskej zmluvy a práva: „*Áno, ak neexistuje sloboda a na nej založený mravný zákon, ak je všetko, čo sa deje alebo môže diať, obyčajným prírodným mechanizmom, potom je politika (ako umenie, ako využiť tento mechanizmus k ovládaniu človeka) celou praktickou múdrosťou a pojem práva je myšlienka bez obsahu. Ak však napriek tomu konštatujeme, že je nevyhnutné spájať tento pojem s politikou, ba vyzdvihnúť ho dokonca ako obmedzujúcu podmienku politiky, potom musíme pripustiť, že obidva pojmy sú zlučiteľné.*“ (Kant, 1999: 38)

3 Klasifikácia štátnych zriadení a súvislosť s mierom

Machiavelli delí štáty na kniežactvá a republiky a vo svojej ďalšej analýze sa zamerá práve na kniežactvá. Pri tomto bode stojí tvrdenie Kanta, ktorý uprednostňuje republiku a republikanizmus pred demokraciou a monarchiou. Machiavelli rozdelil kniežactvá do dvoch základných skupín:

1. dedičné: tie majú najľahší možný variant uchopenia moci. Rovnako sú aj výhodnejšie v danom momente dosadenia panovníka na čelo kniežactva. Dedičná funkcia je miernejšia. Nevznikajú boje ani revolúcie ani vlna násilia a ani odporu. Pokiaľ predchodcovia boli dobrými pánmi jediné čo sa vyžaduje od panovníka je, aby kráčaľ v ich stopách a rešpektoval zákony, ktoré sa osvedčili už v minulosti. V prípade ak bude udržiavať poddaných v tomto stave, nebude cítiť odpor z ich strany. Rovnako aj panovník sa nemusí pokúšať o násilné prevzatie moci a tým následne konaniu násilia a ubližovaniu.

2. nové kniežactvá: Práve tieto kniežactvá vznikajú násilným spôsobom. Zisk moci je na základe násilia páchaného na občanoch. Tu môže nastať situácia, že ľud sa vzbúri proti novému panovníkovi a bude sa snažiť ho zvrhnúť. Immanuel Kant však nie je priateľom kniežactiev. Podľa neho štát nemožno považovať za niečo čo sa dá dediť alebo získať. Zamýšľa sa preto nad správnym riadením a fungovaním. Prichádza s teóriou republikanizmu. Práve toto zriadenie podľa Kanta vychádza z myšlienky pôvodnej prirodzenoprávej zmluvy. Vychádza z troch princípov:

Prvý je princíp slobody, čiže v krajine má existovať sloboda členov v spoločnosti. **Druhý** princíp je závislosť od spoločného zákonodarstva a **tretí** princíp je rovnosť.

Republikanizmus podľa Kanta predstavuje vytváranie zákonov, ktoré smerujú k večnému mieru. Dokonca zastáva názor, že štát sa môže riadiť republikánsky ešte počas despotickej vlády. Keď príde čas a ľud pochopí správnosť zákona, vytvorí si zákonodarstvo. Samozrejme že bude potrebné aj určité násilie. Je však potrebné, aby netrvalo dlho.

Kvôli možnosti nedorozumenia môžeme rozlišovať formu štátu a formu vlády. Forma štátu vychádza z rozdielu medzi osobami disponujúcimi mocou. Hovoríme o oligarchii, autokracii a demokracii. Forma vlády delí na republikánsku a despoticú. Za despoticú považuje najmä demokraciu. Podľa Kanta totiž demokracia uskutočňuje zákony, ktoré si štát sám vytvoril. Predstaviteľ teda narába s verejnou vôľou ako so svoju vlastnou – súkromnou. Všetci rozhodujú o jednom a Kant tvrdí, že vlastne proti nemu. V tomto prípade zákonodarca je aj osoba, ktorá uskutočňuje svoju vôľu. Všetci nepredstavujú všetkých a to vylučuje slobodu. Na druhej strane republikanizmus obsahuje rozdelenie výkonnej moci od zákonodarnej, čím podľa neho dochádza k formovaniu slobody.

Machiavelli vidí mier práve vo vladárovi a nie v republikanizme, alebo názoroch ľudí. Kladie si otázku ako zabezpečiť správu nového kniežactva tak, aby bol ľud spokojný a panovník mal moc. Tu Machiavelli navrhuje nasledovné riešenia: v prvom rade je potrebné sa zbaviť mocných a vplyvných predstaviteľov štátov, ktorí mali vplyv počas starého panovníka. Pre nového kniežaťa predstavujú hrozbu. Ďalším krokom je dodržiavanie starých zákonov, ktoré boli počas predchádzajúceho panovníka úspešné a ľudia ich rešpektovali. Výška daní by mala ostať rovnaká a nemalo by dôjsť k ich zvýšeniu. Tieto kroky sú potrebné pre stabilizáciu v krajine. Vojsko pôsobí rušivým dojmom v novej krajine. Prináša so sebou nielen strach poddaných, ktorí sa môžu začať búriť, ale sú to aj finančné náklady na armádu a to ľud nevidí rád. No v začiatkoch je však prítomnosť vojska potrebná.

Podľa I. Kanta nie je vhodné, aby sa štáty dedili, darovali prípadne vymieňali. Štát totiž nie je majetok panovníka, ale považuje ho za spoločnosť ľudí, ktorí sú charakteristikou štátu. Nad to tvrdí, že spoločnosti nemožno úplne rozkazovať a disponovať ňou. Jedine štát samotný sa môže riadiť. Pokiaľ by to tak nebolo, došlo by ku koncu tzv. mravnej integrity – k jej zneplatneniu. Štáty ktoré sa dostali pod nadvládu nového kniežaťa majú vždy niekoľko možností. Môžu sa báriť alebo poslúchať. Ale ako má postupovať panovník v prípade získania pre neho nového územia?

Machiavelli navrhuje niekoľko riešení. Najradikálnejším spôsobom je zničenie štátu. Panovníci by mali uprednostniť skôr presťahovanie panovníka alebo aspoň jeho vládu, ktorá mu je oddaná a dohliada na to, aby záujmy panovníka boli vždy uprednostnené a chránené. Čiže môžeme hovoriť o oddanosti a lojálnosti k panovníkovi. Okrem tohto riešenia je veľmi

výhodné aj presunutie kolónii. Kolónie sa samy spravujú, vytvárajú si obranné zariadenia, budujú, pestujú a venujú sa aj remeslám. Dobré sa s nimi obchoduje a strážia územie. Kolónie teda umožňujú mierový spôsob spravovania územia, ktoré bolo dobité panovníkom s minimálnymi nákladmi na vojsko.

4 Machiavelliho vojna a Kantov mier

Kant za prirodzený stav považuje vojnový stav. Na vytvorenie mieru nie je potrebný jeden vládca s mocou, ale zákony, ktoré majú udržiavať poriadok a mier v štáte. Vojnový stav, je stav bez platných zákonov. A tie slúžia práve na vytvorenie mieru.

Immanuel Kant sa vo svojom diele pokúša tiež dôjsť k mieru na danom území. Kant ale nesúhlasí s dobývaním územia. Na mier medzi krajinami navrhuje federálny zväz, ktorý bude tvoriť niekoľko slobodných štátov. Dokonca Kant prirovnáva slobodné štáty k slobodným jedincom, ktorí žijú vedľa seba. Tým si neustále nárokuje na priestor toho druhého. Je to prirodzený stav – vojnový: *„Mier medzi ľuďmi žijúcimi vedľa seba nie je prirodzený stav (status naturalis) tým je skôr stav vojnový, t. j. stav, ktorý, hoci nie je vždy vzplanutím prejavov nepriateľstva, je predsa neustálym ohrozením mieru. Stav mieru musí byť teda zjednaný; upustením od prejavov nepriateľstva nie je totiž ešte mier zaistený, a ak si nie je človek istý pred svojím susedom (také istoty je však možné dosiahnuť len v zákonnom stave), môže sa k tomuto susedovi, ktorého k takému uisteniu vyzval, chovať ako k nepriateľovi.“* (Kant, 1999: 38) Kant vidí riešenie v mierových zmluvách, ktoré majú garantovať mier a spoluprácu. Rozdiel medzi zmluvou a zväzom autor deklaruje na fakte, že kým zmluva zabráňuje konkrétnemu jednému konfliktu, zväz rieši konflikty a možné vojny do budúcnosti. Čiže môžeme tvrdiť, že zväz predchádza všetkým ostatným vojnám a sporom. Vytvára tzv. svetovú republiku.

Práve preto je jedinou možnosťou, ktorá môže udržať mier, medzinárodné právo. Možno ho chápať ako istú poistku v prípade, že človek nebude rešpektovať právo a zákony. Kant rozdelil právo na tri typy:

1. štátne právo,
2. medzinárodné právo,
3. svetoobčianske právo.

Štátne právo: tu sa autor odvoláva na rozum a tvrdí, že ľudia potrebujú zákony, aby sa navzájom nenapádali. Práve pre ich ochranu a bezpečie je potrebné budovať zákony. Ide o usmerňovanie síl v rámci štátu. Kant dokonca tvrdí, že nejde ani tak o morálku alebo morálnu zmenu ľudí, ale ide skôr o prírodný mechanizmus. Usmernenie síl, ktoré sa navzájom nútia dodržiavať zákony a tak dôjsť k mierovému stavu v krajine.

Medzinárodné právo: ide najmä o susedné štáty. Vychádzajú z rovnakého základu ako spolužitie ľudí. Už len to že sú tak blízko seba spôsobuje vojnový stav a preto je potrebné, aby sa nastolil určitý poriadok, ktorý bude chrániť štáty pred sebou navzájom. Práve preto Kant navrhuje vytvorenie federácie, ktorá má zabezpečiť mier. Ďalšiu možnosť predstavuje vytvorenie jedného štátu. Autor túto možnosť ale úplne vylučuje. Podľa neho to nie je práve správna voľba. Aby sa také niečo stalo nesmela by existovať rôznorodosť jazykov a náboženstiev. A to je jedna z možností, prečo nie je možné vytvoriť svetový štát.

Svetoobčianske právo: Predstavuje obchodného ducha. Je ako určitá opora medzinárodného práva. Obchod totiž kazia vojny aj násilnosti a práve preto je potrebné sa im vyhnúť. Keďže ide o majetky, financie a moc, každý štát či chce alebo nie musí podporovať mier. Inak by jeho majetky a moc mohli byť ohrozené. V záujme každého štátu je, aby udržiaval mier a spory riešil mierovou cestou.

Machiavelli vníma mier ako niečo čo nastolí panovník. Viac ako mieru sa ale venuje problematike vojny a dokonca vyslovil svoje hodnotenie vzťahu vojny a ľudí ako takých. Asi málo čo môže provokovať povahu humanistu alebo pacifistu ako jeho názor na vojnu ako takú: *„Vladár nesmie mať iný cieľ, inú starosť a inú povinnosť ako vojnu, ktorej zákonitosti a poriadok, pretože vojenské umenie je predpokladom najvyššej hodnosti a neoddeliteľne k nej patrí. Nielen udržiava pri moci tých, ktorí sa narodili ako vládcovia, ale dokáže povzniesť na trón aj obyčajného občana. Naopak vidíme, ako ľahko strácajú moc tí, ktorí dbajú viac na slasti spojené s trónom než na nezraniteľnosti svojho územia.“* (Machiavelli, 2007: 120 – 122) Zamýšľa sa tiež nad situáciou, ktorá bola pri nástupe nového panovníka. Rozlišuje medzi osobami so šťastím, géniami, cirkvou dosadenými a z vôle ľudu. V prvom prípade je ustálenie nového panovníka oveľa jednoduchšie. Ľudia sa toľko nebúria a sú skôr zmierení so situáciou. Musí však neustále myslieť na vďačnosť tým, ktorí mu dopomohli k moci. Čiže je úplne odkázaný na ich pomoc a podporu. Sice ako panovníka ho akceptujú skôr, pri udržaní moci má väčšie problémy. Keďže ho nepotreboval, nemá tak ani žiadne vojsko. Bez neho si v krajine nedokáže zabezpečiť rešpekt a poslušnosť. Práve naopak. Musí sa podriaďovať tým, ktorým vďačí.

V druhom prípade je potrebné, aby panovník udržal ešte vojsko, ktoré mu pomôže s poriadkom v krajine. Pokiaľ sú jeho úmysly správne a zákony prospešné, postupne vojsko nebude treba a občania sa stotožnia s panovníkom. Okrem toho je dôležité, pokiaľ panovník získal územie len na základe svojej šikovnosti, bude trvať dlhšie obdobie, kým si ľudia na neho zvyknú. No potom sa bude ľahšie udržiavať moc v krajine. Dôvodom je sa oboznámenie s krajinou a ľuďom naozaj podrobne. To totiž musel, keď si chcel udržať moc. V tejto situácii Machiavelli predpokladá, že sa vytvoria dve krídla. Prvé bude proti novému panovníkovi, nakoľko predtým mali svoje výhody, ktoré sú teraz v ohrození a druhí budú podporovať panovníka, ale iba latentne. Práve preto má byť nový vládca opatrný pri reorganizácii a tvorbe zákonov. Musí si premyslieť každý svoj ťah, ktorý plánuje uskutočniť. Ďalšiu skupinu predstavujú vládcovia, ktorí sa územia zmocnili násilím, zločinom. Tu Machiavelli pripúšťa násilie, ale odporúča panovníkovi, aby sa všetko násilie snažil spáchať naraz. Postupne si môže získavať priazeň poddaných. Pokiaľ vykonal násilie a potom postupuje pri riadení štátu opatrnejšie a snaží sa robiť svoje rozhodnutia v ich prospech, ľudia začnú zabúdať na násilie a panovník získa ich priazeň.

5 Nadobúdanie moci a jej spravovanie

Ak moc získa osoba, ktorá je dosadená ľuďmi, Machiavelli hovorí o dosadení za pomoci ľudu a za pomoci mocných občanov. V prípade ak za ním stojí ľud je považovaný za silnejšieho. Za jeho osobou stojí ľud a to mu dáva výhodu pred panovníkom dosadeným šľachtou. „*Pre tých, ktorí sa dostanú k moci vďaka náhode a so šťastím, je ľahké vládu získať, ale veľmi ťažké udržať. Na ceste hore väčšinou nemávajú prekážky, doslova letia k cieľu. Ťažkosti im nastávajú až vo chvíli, keď sa chopia vlády. Moc je možné dosiahnuť bez zbrane za peniaze, alebo darom, ako tak mnohí v Grécku, iónskych mestách, v Hellespontu, kde Dáreios dosádzal kniežatá, miestodržiacich, aby tu vládli pre jeho slávu a bezpečnosť. Podobne sa k vláde dostali i niektorí rímski cisári, keď ako súkromníci podplatili vojsko. Taký vládca je ale závislý na vôli a priazni tých, kto ho pozdvihli, a tieto dve veci patria k najnestálejším a najpremenlivejším, takže dotyční väčšinou nevedeli ani nemohli udržať svoje postavenia.*“ (Machiavelli, 2007: 120 – 122) V tomto prípade je použitie násilia minimálne. Vláda sám, pričom hŕstka ľudí v jeho blízkosti môže mať poradnú funkciu. Keďže v tomto prípade za panovníkom stoja poddaní a on mu zveruje moc, je potrebné, aby si udržal ich náklonnosť.

Kým masa bude pobúrená, môže sa stať, že panovník stratí ich podporu a dôveru. Štát musí riadiť tak, aby bol pre poddaných nenahraditeľný a mali sa dobre. V prípade ak bol dosadený hŕstkou bohatých môžeme si všimnúť, že vznikajú dva prúdy. Prvý: držia sa v úzadí (môžu byť vypočítaví, mať strach alebo sú opatrní), druhý: podriaďujú sa panovníkovi.

Posledným druhom vládca je vládca, ktorý má za sebou podporu cirkvi. Toto je najstabilnejší spôsob vlády. Ľud si nedovolí spochybňovať božiu vôľu, ktorá je reprezentovaná panovníkom. V tomto prípade je úplne jedno aký panovník je, aké má schopnosti alebo ako žije. Vládcom je z božej vôle a to je podstatné. V týchto kniežactvách nie sú vnútorné konflikty ani rozbroje.

Machiavelli vidí základ dobrého štátu v dobrých zákonoch, ktoré pomáhajú panovníkovi s mocou a ľudí udržiavajú šťastnými a v dobrom vojsku. Toto vojsko má dozerať na poriadok v krajine a je nevyhnutné, aby ho mal každý panovník.

Kant zastáva názor, že vojská postupom času majú úplne vymiznúť. Keďže sa usiluje o večný mier, vojsko bude zbytočné. Existencia vojska jedného štátu je hrozbou pre iné štáty. Tie zbroja tiež, čo prirodzene vedie k vojne. Práve preto I. Kant podporuje myšlienky demilitarizácie.

Podľa Machiavelliho naopak vojsko vzbudzuje rešpekt a ľud drží na uzde. Typologicky ho rozdelil na tri druhy:

Vlastné vojsko: najväčší prínos pre panovníka je práve v tomto vojsku. Títo vojaci, hoci sa zdá že pracujú pre vladára a jeho potreby nie je tomu v skutočnosti tak. Oni myslia na seba, svoje rodiny a svoje obydlia. Vedia, že sa starajú o svoje zázemie. Pokiaľ je panovník dobrý a stará sa o ľudí, je pre nich radosť a pocta sa biť za svoj kraj. Sú motivovaní a radi, že sú príslušníkmi armády svojho pána. Keď sa podieľajú na pomoci pre vladára, ktorý im dáva všetko. Hoci nechcú bojovať, ale vedia že to bude pre nich najlepšie.

Žoldnieri: toto vojsko je to najhoršie pre štát. Dôvodom je, že práve toto vojsko nie je oddané svojmu vladárovi. To nie je možné pri platenom vojsku. Pokiaľ nemajú potrebu sa zastávať svojho majetku, cti a lásky voči svojmu ľudu a panovníkovi nikdy nebude v postavení, aby sa postaral o svoju domovinu. Títo žoldnieri pracujú len za žold. Počas mieru vyciciavajú krajinu a robia nepokoje a rozbroje medzi domácimi obyvateľmi. Práve tento fakt nemôže medzi ľuďmi zasiať nič dobré. Žoldnieri myslia len a len na seba, pričom v mieri sú postrach ľudu a vo vojne postrach pre vladára. Rovnako rýchlo ho zradia ako sa dali najat'. Nemajú autoritu, čo predstavuje riziko a strach pre štát. Žoldnier myslí len na seba a svoje potreby. Nemyslia na vladára, ľud a blaho pre krajinu. Preto je žoldnierske vojsko najnevhodnejšie.

Zmiešané vojsko: už z názvu je jasné, že ide o spojenie vlastného vojska a žoldnierov. Je to problém? Určite áno. Toto vojsko je kombinácia vojska, ktorá sa snaží chrániť svoju krajinu a vojakov, ktorým ide o moc a peniaze. Machiavelli za vojsko, ktoré chráni a snaží sa o mier považuje práve vojsko, ktoré patrí vladárovi. Keď sa spoja s vojskom, ktoré myslí len na seba a svoje potreby nie je to vhodné.

Pomocné vojsko: Je vojsko, ktoré je zapožičané. Od koho? Od panovníka, ktorý môže mať vedľajšie úmysly. Chce ovládnuť panovníka aj s územím. Hoci je poslaný, aby pomáhal nie je isté že sa tak zachová. Panovníci, ktorí ich poslali, môžu a určite majú vedľajšie úmysly získať moc panovníka, ktorý ich potrebuje. Formálne slúžia svojmu aj panovníkovi, ktorý ich financuje a očakáva od nich lojalitu. Sú podobní žoldnierom a vedia, že sa môžu vzbúriť. Pri takomto politikárčení si môžu robiť čo chcú a nakoniec nastane anarchia ako pri žoldnieroch.

To sú podľa I. Kanta dôvody pre ktoré by armáda by mala postupne skončiť. Rozdiel však vidí v dobrovoľnom cvičení, zdokonaľovaní občanov daného štátu, ktoré má slúžiť na ochranu štátu v prípade nebezpečia. Taktiež zastáva názor, že ani jeden štát nemá právo ani nárok sa starať do iného zo štátov. Dve časti štátu? Kant tvrdí že to nie je neobvyklé. Stáva sa, že štát sa rozdelí na dve časti. V tom prípade by sa nemal zaujímať o druhú časť. Vojsko by si muselo vybrať na koho stranu sa postaví. Ide o dilemu s ktorou sa bude trápiť nielen vojsko ale aj ľud. No ani jedna strana by si nemala zasahovať do svojho riadenia podobne ako okolité štáty.

Kant vidí vo vojsku aj nevýhodu pri odčerpávaní financií z pokladne. Tu sa dotýka témy spoločenskej zmluvy – tá tvrdí, že hlavným cieľom alebo zmyslom je sloboda ľudí a nie neustále snahy o ich ovládnutie, čo je typické práve pre vojnový stav. Okrem bojov správny panovník používa zákony na dosiahnutie rešpektu a cieľa. Podľa Machiavelliho najdôležitejšou úlohou panovníka je starostlivosť o štát a jeho ochrana.

Ale ako ochrániť štát? Práve tu navrhuje Machiavelli, aby vladár poznal svoju krajinu najlepšie ako sa dá. Mal by chodiť na lov, prechádzky a rôzne výpravy práve preto, aby sa dokonale oboznámil práve s terénom. To umožní sa strategicky orientovať práve na území, ktoré mu patrí. Využije to vždy keď sa niekto pokúsi obsadiť násilím práve jeho územie. Dáva mu to možnosť výhody. Tvrdí, že by mal pozornosť venovať vojsku aj počas mieru. Je totiž potrebné, aby bolo vyškolené, vyzbrojené a pripravené. Toto všetko sa má diať ešte počas mieru. Šťastie praje pripraveným. Okrem vzdelávania vojska sa má vladár zdokonaľovať a učiť sám. Mal by sa vedieť poučiť z histórie a bojov, ktoré sa uskutočnili dávnejšie.

6 Optimálne vlastnosti panovníka

Sebavzdelávanie u Machivalliho vladára slúžili nielen na ochranu štátu, ale aj k jeho rozvoju. Vladár sa učí ako sa má správne správať a zachovať v rôznych situáciách. Snaží sa pestovať svoje cnosti, ktoré sú u vladára dôležité. Každá jedna necnosť môže mať ako dôsledok stratu územia alebo podpory. Autor sa zamýšľa aj nad správnym typom vladára. Vladár by nemal byť lakomý, ale ani priveľa utrácať. Počas vojny by nemal zvyšovať dane a vojsko platiť z peňazí, ktoré sú v štátnej pokladnici, ktoré ušetril z minulosti prípadne z vojnovkej koristi. Dôvodom je fakt, že každý vladár sa má snažiť byť súcitným a dobrým panovníkom, ktorý má podporu ľudí.

Rovnako ako Machiavelli aj Kant je zástancom správneho financovania. Poukazuje na fakt, že krajina si nemá robiť dlhy. Či už ide o vnútorné záležitosti v štáte, ale aj o dlhy voči iným krajinám. Mnoho štátov si totiž kvôli svojmu zlému hospodáreniu musí požíčiat. Pokiaľ tieto dlhy nie sú splatené môže to viesť k vojnovému ťaženiu. Práve preto je zástancom myšlienky, že každá krajina si má vedieť pomôcť na základe svojich možností. Rast ekonomiky a životnej úrovne má byť hlavne z vlastných zdrojov krajiny. No vyskytnúť sa môžu aj nespočetné situácie, kedy musí rázne zakročiť a vládnuť pevnou rukou. Toto násilie je typické hlavne pre nových panovníkov, aby získali rešpekt a poslušnosť ľudu. Samozrejme sa to netýka cirkvou dosadených a dedených štátoch. Za ideál považuje panovníka, ktorý je milovaný, no zároveň musí mať autoritu a rešpekt.

Je potrebné rozlišovať rešpekt a nenávisť, poprípade strach. Ako si u ľudí nevyslúžiť nenávisť? Podľa Machiavelliho v prvom rade panovník nesmie siahnuť na majetok poddaných. Ľudia si totiž majetkovú ujmu pamätajú veľmi dlho. Táto situácia by mohla viesť k vzbure a následne k zvrhnutiu panovníka. Ako sme už spomínali rovnako sú dôležité aj zákony. Tu Machiavelli navrhuje, aby vladár netrestal, ale udeľoval milosť. Tresty by mala rozdávať skupina ľudí. Panovník sa tým stavia do krajšieho svetla. Podľa autora je potrebné, aby vladár vždy keď má možnosť útočiť, aby útočil. Samozrejme musí mať aj spojencov, pričom nesmú byť silnejší ako on. Keby boli, mohla by nastať situácia, že aj na neho zaútočia a zmocnia sa jeho územia.

Kant sa opiera o tvrdenie, že štáty nemajú na seba útočiť. Práve preto navrhuje mierové spojenie štátov – Federálne spojenie. Štáty vstupujú do tohto zväzku dobrovoľne a nenútene. Uvedomujú si totiž výhody, ktoré z toho plynú. Vytvárajú zákony, ktoré vychádzajú z myšlienky večného mieru. Všetky tieto štáty sa rešpektujú, správajú sa mierovo

a vychádzajú z republikánskeho zriadenia. Ako možnosť na obranu panovníka vidí Machiavelli v stavbe opevnenia. Spočiatku kým vládár nemá podporu v poddaných, je to najlepšia možnosť. Okrem opevnenia sú potrebné zásoby nerastných surovín, ktoré slúžia na výrobu predmetov dennej spotreby a zbraní, ale treba aj zásoby jedla minimálne na rok. Vo vnútri opevnenia dochádza aj k ozbrojeniu občanov.

Je viac ako prirodzené, že panovník nemôže ovládať všetko. Preto má ministrov, ktorí majú predstavovať elitu vo svojom odbore. Panovník si musí vždy všímať, či práve rady od ministrov neslúžia len im, ale či sú prospešné ľuďom. Rovnako ako vládár aj ministri musia mať strach a obavu práve zo vzbury. Ich by sa totiž dotkla rovnako. Prišli by nielen o majetky ale aj postavenie. Pre panovníka sú potrební len dobrí ministri. Pokiaľ tomu tak nie, môže to mať neblahý vplyv na krajinu. Ministri – lichotníci, ktorí nemajú poradnú funkciu, čiže strácajú význam pre krajinu, no nie pre panovníka. Hovoria len to, čo chce vládár počuť.

Machiavelli si všima aj rozdiel medzi absolútnou mocou panovníka, kde mu pomáhajú ministri a panovníka, ktorý sa delí o riadenie štátu s tzv. Barónmi. V prvom prípade je potrebné si uvedomiť, v prípade pokusu zvrhnutia panovníka by to išlo veľmi ťažko. Ľud stojí za vládárom a v prípade ak by sa o to pokúsil minister, neobstál by. Ľud by sa proti nemu búril. Iná situácia nastáva v druhom prípade. Barón spravuje určité územie a má bližšie k poddaným ako panovník. Keby došlo k spojeniu baróna a niektorého suseda, ľud by nenasledoval vládára, ale baróna. Kant si všima aj medzinárodné právo s pomocou ministrom. Kým Machiavelli sa snaží poukázať aj na pozitívnu stránku ministrov, Kant tvrdí, že ministri majú tendenciu sa presúvať podľa priazne. Ich činy vedú k určitému účelu.

Politika a morálka je tiež zaujímavou témou, ktorou sa zaoberal Kant, ale svojím spôsobom aj Machiavelli. Podľa Kanta, sloboda predstavuje základný kameň mravnosti-mravného zákona. To smeruje k mechanizmu, ktorý je charakterizovaný prírodou. Z toho Kant usudzuje, že politika je vlastne praktická múdrosť a právo je bezpredmetná myšlienka. Po spojení s politikou rozlišuje dva typy: morálny politik a politický moralista. Prvý je presvedčený, že štátnu múdrosť môžeme spojiť s morálkou a obstojí. Rozum sa snaží o realizovanie zákonov. Druhý má predstavu morálky, aká vyhovuje jemu. Dokonca je používané aj násilie, aby dosiahli svojho.

V protiklade stojí Machiavelli. Ten považuje násilie za nástroj ako dosiahnuť cieľ a morálne zásady nie sú platné pre vládára. Dokonca nevylučuje, že práve morálka brzdí panovníka. Pokiaľ je nevyhnutné, aby sa vládár správal inak ako káže morálka, je mu odpustené. Samozrejme, že by bol radšej keby sa morálky pridržovali všetci a konali na základe nej. Úcta ľudu je vrtkavá, no aj tak Machiavelli sa snaží poukázať na typické prvky,

ktoré slúžia práve na úctu. Určite ide o víťazstvo a zákony, čiže spôsob spravovania štátu. Práve vhodné zákony dokážu zabezpečiť mier a podporu panovníka. Taktiež panovník nesmie byť neutrálny a vždy sa musí prikloniť na niekoho stranu. Musí organizovať rôzne veselice, bály, teda niečo čím ľudí pobaví. Samozrejme, že sa musí správať na úrovni.

Záver

Význam analyzovaných diel Vladár a O večnom mieri je možné hodnotiť nielen v oblasti filozofie, ale aj vo vzťahu k politickým ideológiám a najmä v oblasti zahraničnej politiky. Machiavelliho Vladár je unikátne renesančné dielo na ktoré od 16. storočia až po súčasnosť reagoval viac ako nezanedbateľný počet kritikov i obhajcov. Hoci nie tak ako v prípade iných filozofických škôl, nikto sám seba neoznačí za machiavellistu, keďže ide o výraz, ktorý je aj v súčasnosti používaný skôr na kompromitáciu v politickom súperení. K Machiavelliho záverom má blízko predovšetkým politická pravica. Táto časť politického spektra sa skôr stotožní s videním ľudskej prirodzenosti ako hriešnej bytosti, pričom konzervatívny skepticizmus akoby mal svoj pôvod už na tomto mieste. Otvorene tu vystupuje nádej a viera v politického vodcu (autoritárstvo), ktorý bude garantom spoločenskej stability (odmietanie pokroku).

Naopak, opieranie sa o vieru, že človek je schopný konštruktívneho jednanía (racionalizmus), má svojím charakterom bližšie k politickej ľavici. Blaho človeka je možné len v mierovom stave na základe vzájomnej dohody medzi štátmi (teória spoločenskej zmluvy). Vytvorenie federácie štátov (internacionalizmus), bude fungovať najmä vďaka vzájomným obchodom (optimizmus). Kant medzi podmienky nastolenia večného mieru tiež zaradil formu štátneho zriadenia – republiku (produkt vzbury proti absolutizmu, ktorý podporovala konzervatívna časť spoločnosti 18. storočia).

V rámci teórie medzinárodných vzťahov vzniklo niekoľko špecifických škôl – jej najvýznamnejšími časťami sú práve realizmus a idealizmus. Korene realistickej tradície medzinárodných vzťahov siahajú až do antických dôb, kedy napísal svoje dielo „Dejiny peloponézskej vojny“ Aténčan Thukydides, považovaný za praotca realistickej školy medzinárodných vzťahov. Thukydides opisuje priebeh peloponézskej vojny za ktorej príčinu vzniku považuje obavy Sparty o mocenský rast Atén, pričom zdôrazňuje nutné rozpory gréckych polis a vojnu považuje za racionálnu a prirodzenú záležitosť. (Krejčí, 2001: 65)

Postupným rozvojom reflexie medzinárodných vzťahov, a tiež snahou o prechod od pozitívnej vedy k vede normatívnej pri procese formovania tejto teoretickej školy, vzniklo neskôr práve Machiavelliho dielo *Vladár*, ktoré je považované za jedno z najpregnantnejších z pomedzi realistických diel vôbec. Machiavelli bol obyvateľom Florencie, ktorá v tomto období predstavovala samostatný štát s malým územím, podobne ako zvyšok rozdrobeného severného, výrazne sekularizovaného Talianska, sa nielen do centra Machiavelliho pozornosti dostala podobne ako u Thukydidesa moc. Podľa Machiavelliho bolo ústredným zmyslom politiky bezpečnostné zaistenie štátu pre dosiahnutie ktorého vládca môže porušiť morálne a etické zákony. (Drulák, 2010: 79)

Za rovnako významnú prácu je vnímaný *Leviatan* od filozofa Thomasa Hobbesa (1588 – 1679). Tento autor je považovaný za zosobnenie realistickej tradície medzinárodných vzťahov, keď okrem iného rozpracováva aj prirodzený stav, v ktorom nad jednotlivcami, alebo v prípade medzinárodných vzťahov nad štátmi, nepôsobí vláda alebo politická moc. Život v tomto prostredí je zlý, smutný a násilný. Východiskom z tohto stavu je práve zrod Leviatana. Nakoľko medzi jednotlivými štátmi takýto Leviatan neexistuje, aj toto prostredie je anarchické a prebieha v ňom legendárne „*bellum omnium contra omnes*“ (vojna všetkých proti všetkým).

K naozajstnému rozvoju a upevneniu hraníc politického realizmu však došlo až po prvej svetovej vojne, kedy jeden z kľúčových predstaviteľov realizmu E. H. Carr vo svojom diele *Dvadsaťročná kríza* kritizoval idealizmus, pretože zastával názor, že medzinárodná politika by sa mala zaoberať reálnymi faktami a nie predpokladaním budúcnosti. Tvrdí, že je lepšie „*nasledovať skutočný stav vecí, než predstavu o nich, pretože ako človek žije, je (...) vzdialené od toho, ako by žiť mal.*“ (Carr, 1991: 62) Politiku medzi dvoma svetovými vojnami teda nazýva ako wishful thinking (zbožné želanie), aby potvrdil hypotézu, že idealizmus je zaslepený morálnymi a etickými cieľmi, ktoré sú v anarchickom systéme len ťažko dosiahnuteľné. Slovom, kým „*utopista robí z politickej teórie normu, (...) realista považuje politickú teóriu za istý druh kodifikácie politickej praxe.*“ (Carr, 1991: 12)

Vzhľadom na kritiku realistov za odmietanie idealistických princípov, kedy boli považovaní za akýchsi komentátorov medzinárodných vzťahov bez snahy ich zmeniť, E. H. Carr sa pokúsil o prepojenie realistickej praktickosti a morálnych ideálov. Za základné rozdiely považoval:

- poukazovanie idealizmu na možnosť zmeny medzinárodných vzťahov aktom vôle, realizmus tu veril iba v možnosť realitu spoznať, ale nie ju skutočne ovplyvniť,

- utopistická teória slúži k vytvoreniu nového, lepšieho sveta a realizmus reflektuje na platnú prax,
- idealizmus je blízky intelektuálovi alebo akademikovi, realizmus vyznáva diplomat postupujúci na základe empirie,
- idealizmus vníma etické a morálne pravidlá za nadradené politike, pre realizmus platí etika vychádzajúca z politiky. (Drulák, 2010: 55-56)

Aj napriek značným rozporom v gnozeológii jednotlivých škôl, dokázal Carr nájsť východisko prospešné pre obe strany. Ako realista sa nevydal zvyčajnou cestou kritizovania idealizmu a odmietaním všetkých jeho princípov, ale kritizoval aj realizmus, pričom usúdil, že jedine syntézou a spoluprácou oboch smerov je možné dosiahnuť rozvoj a pokrok. „*Carrova obhajoba mužov praxe proti mužom ducha, [...] realistov proti utopistom, nesmie byť pochopená ako zavrhnutie druhých, ale ako prvý krok na ceste spojenia oboch sociálnych rolí a ľudských typov.*“ (Barša – Císař, 2008: 61)

Postupným presunom ťažiska akademickej obce zaoberajúcej sa medzinárodnými vzťahmi do Veľkej Británie a najmä do USA, sa presadil realizmus ako vedný odbor aj v USA. Tu sa objavil v podobe nemeckého imigranta, neskôr profesora na University of Chicago, Hansa Morgenthaua a jeho knihy *Politics among nations*, ktorá si získala prívlastok Biblia realizmu.

Morgenthau chápal zahraničnú politiku v zmysle *raison d'état* kardinála Richelieu, reál politiky Otta von Bismarcka, alebo ako geopolitiku. Aj napriek predchádzajúcim pokusom a snahám o vytvorenie všeobecne platnej teórie realistickej školy, ktorá teóriu ako takú odmietala, sa po Carrovi podarilo vymedziť a spresniť hranice realizmu až Morgenthauovi, ktorý bol pôvodne sám veľkým kritikom teórie. Morgenthau definoval 6 základných princípov politického realizmu:

- politika je rovnako ako spoločnosť ovládaná objektívnymi zákonmi, ktorých základ spočíva v nemennej ľudskej prirodzenosti; vďaka tomu je možné vytvoriť racionálnu teóriu schopnú reflektovať tieto zákony,
- hlavným ukazovateľom na poli medzinárodných vzťahov je pojem definovaný ako moc; moc predstavuje spojovací článok medzi rozumom a racionálnym usporiadaním, ktoré je dané; bez moci, alebo záujmov a cieľov je medzinárodná politika nemysliteľná,
- moc je považovaná za prostriedok kontroly človeka nad človekom, pričom predstavuje objektívnu a univerzálne platnú kategóriu,

- politický realizmus nehodnotí politické jednanie na základe morálnych hodnôt; úspešné konanie štátu je podmienené sledovaním vlastných záujmov nie morálnych hodnôt,
- každý národ sa snaží o presadenie práve svojich morálnych hodnôt a cieľov, preto je vylúčené zrovnoprávnenie snahy o presadenie morálnych hodnôt jedného štátu so všeobecnými morálnymi zákonmi,
- realizmus chápe oblasť politiky ako autonómnu časť, kde sa politik pohybuje v záujmoch moci rovnako ako napríklad ekonóm v záujmoch blahobytu, pričom hľadá cestu k dosiahnutiu čo najväčšieho zisku a upevneniu moci štátu; je potrebné odhliadnuť od mnohostrannosti ľudskej povahy (ekonomická, morálna, spoločenská), aby sme dosiahli pravé porozumenie politickej prirodzenosti. (Waisová, 2002: 121)

Z týchto 6 bodov je teda možné pochopiť celé realistické videnie sveta. Medzinárodná anarchia a z nej vyplývajúce konflikty niekedy vojenské, inokedy politické alebo ekonomické, nútia štáty postarať sa sami o seba a posilňovať svoju relatívnu moc voči ostatným. Napríklad pre USA ako pre najmocnejšiu krajinu sveta, ktorá je niekedy považovaná za hegemóna, by malo byť charakteristické racionálne správanie a snaha o posilnenie svojej ekonomickej, politickej a vojenskej moci, pri uchovaní sociálnej súdržnosti a rovnováhy vo vnútri štátu. V histórii je možné nájsť viacero príkladov americkej zahraničnej politiky, ktorú je možné charakterizovať z pozície politického realizmu. Takýmito príkladmi môže byť presadzovanie svojich ekonomických záujmov v podobe Smooth-Hawleyho sadzobníku a politike „okradni svojho suseda“ z 30. rokov 20. storočia počas veľkej hospodárskej krízy, kedy krajiny na čele s USA zavádzali vysoké clá na dovoz, aby tak ochránili domácich producentov. (Tomeš, 2008) Rovnako snaha o upevnenie svojej politickej moci v zahraničí je okrem iného postrehnuteľná na konci druhej svetovej vojny pri rokovaniach tzv. veľkej trojky a pri vypuknutí studenej vojny. USA počas niekoľkých krátkych rokov zmenili kurz izolacionistickej politiky na politiku intervencií, aby tak vyplnili politické vákuum ktoré vzniklo oslabením európskych mocností.

Vojenskú moc a jej rozvoj je možné pozorovať v prípade USA prakticky od ich vzniku. Svojou izolovanosťou dvoma oceánmi však USA nepotrebovali udržiavať veľkú armádu až do začiatku studenej vojny so ZSSR. Tak isto angažovanosť Spojených štátov v rôznych alianciách a združeniach bola minimálna až do tohto obdobia, kedy USA zakladá NATO a OSN. Ako však uvádza Zbigniew Brzezinski, USA vstupujú do aliancií len s úmyslom posilniť svoju moc a presadiť svoje ciele, nakoľko tieto aliancie prakticky ovládajú.

Veľkí muži americkej zahraničnej politiky ako napríklad Henry Kissinger, Zbigniew Brzezinski, George Keenan, či George Bush spôsobili, že je dnes možné pozorovať ako smerovanie a vývoj realistickej politiky neudáva samotná teória, ale naopak práve politika USA, ktorá sa vo všetkých aspektoch stále viac podobá paradigme, kde vojna je iba pokračovaním politiky inými prostriedkami. (Krejčí, 2009: 162)

Idealistická škola medzinárodných vzťahov vznikla podobne ako tá realistická už v starovekom Grécku. Za predchodcov dnešnej podoby tejto teórie sú považovaní Zenon, Stoici z Rímskej ríše a tiež politickí predstavitelia rímskej republiky – Marcus Tullius Cicero, Seneca, alebo Marcus Aurelius. Neskôr v stredoveku bola idealistická teória ovplyvnená kresťanstvom, najmä myšlienkami o pokojnom spolunažívaní, bratstve každého s každým a umierneným jednaním, v prípade nutnosti vojny dokonca rozdelením na spravodlivú a nespravodlivú vojnu, ktorú rozpracoval sv. Tomáš Akvinský. Podarilo sa mu vytýčiť 3 konkrétne podmienky vedenia spravodlivej vojny tak, aby podliehali najvyššiemu božiemu zákonu a zároveň, aby boli nadradené egoistickým a pesimistickým ľudským zákonom:

- vojna musí byť vedená legitímnym panovníkom,
 - existencia spravodlivej príčiny na vedenie vojny,
 - vojna musí byť vedená za spravodlivým cieľom ako obrana, porazenie zla a pod.
- (Barša – Císař, 2008: 182)

K týmto 3 podmienkam sa neskôr pridali ďalšie dve: vojna musí mať reálnu šancu na úspech a pred jej začatím musia byť vyčerpané všetky mierové možnosti. Druhou pridanou podmienkou je ochrana civilistov pred vojnovými následkami a použitie zodpovedajúcej sily. Nakoľko táto teória bola postavená na kresťanských pilieroch a zásadách, vymedzil Hugo Grotius v 17. storočí podobnú teóriu, ktorá však bola sekularizovaná a postavená výhradne na medzinárodnom práve, čo korešpondovalo s obdobím po Vestfálskom mieri.

Pri uvedení si dovtedajšej dichotómie idealizmus – kresťanstvo, liberalizmus – Rímska ríša a podobne, je zrejmé, že sa idealistickú teóriu dalo uplatňovať v homogénnom prostredí, keď sa vo vnútri už zjednotených, najmä kresťanských štátov rozvíjala spolupráca a v štruktúre napríklad Rímskej ríše obchod. Jeden z najvýznamnejších následníkov tejto teórie však rozpracoval myšlienku spolupráce a mierového spolunažívania aj v nejednotnom prostredí rozdrobených nemeckých štátov, kde sa dovtedy rozvíjala výhradne realistická tradícia. Išlo práve o dielo *K večnému mieru* od Immanuela Kanta. Ten zdôrazňoval, že *„jediné zriadenie, ktoré vyplýva z idey pôvodnej zmluvy a na ktorom sa musí zakladať každé právne zákonodarstvo národa, je zriadenie republikánske, budujúce sa (...) podľa princípov*

slobody, zásad závislosti a zákonov rovnosti.“ (Kant, 1996: 16 – 17). Sekularizovanú teóriu medzinárodných vzťahov postavil na šiestich základných predpokladoch tak, aby bola aplikovateľná prakticky pre celý svet a umožňovala vytvoriť svetovú federáciu.

Podobné idey možno identifikovať v neskoršom období, kedy sa rozvíjali paradigmy jednak ekonomickej, a tiež kultúrnej alebo mocenskej spolupráce, čo umožnilo vznik inštitucionálnej, kultúrnej a mocenskej vetvy liberalizmu. Pravdepodobne najznámejším a najvýznamnejším zástupcom idealistickej teórie medzinárodných vzťahov v USA je americký prezident Woodrow Wilson. Povzbudil svojich spoluobčanov k prechodu od izolácie a tiež k prechodu od myšlienky J. Monroea „Amerika Američanom, Európa Európanom“ k intervencii, pod heslom „mier bez víťazstva“ (Krejčí, 2009: 246). Ako druhý dôvod, pre ktorý toto vystúpenie USA z izolácie možno považovať za idealistické, je zostavenie 14 mierových bodov a vytvorenie Spoločnosti národov.

Podobne ako výrazná časť liberálnej ideológie, bola však aj táto snaha o spoluprácu založená na rovnomenných liberálnych ekonomických teóriách najmä A. Smitha. Ten považoval za hnaciu silu rozvoja a spolupráce egoistické, racionálne správanie a voľnosť, nakoľko pri snahe o vývoj či už u jedinca, firmy, alebo štátu, sa rozvíja aj celá spoločnosť. Z toho pramenila Wilsonova snaha o právo národov na sebaurčenie a umožnenie voľby ich ekonomického a politického smerovania. O správnosti alebo nesprávnosti rozhodnutia uplatniť liberálno-ekonomické myšlienky v politike sa vedú spory až po súčasnosť. Na jednej strane Spoločenstvo národov nedokázalo zabrániť druhej svetovej vojne a iným konfliktom, na druhej strane však slúžilo ako podklad a skúsenosť pri neskoršom založení OSN a aj Európskej únie.

Rovnako ako realizmus aj liberálna teória medzinárodných vzťahov mala v zahraničnej politike USA svojich veľkých mužov ako napr. už spomínaného Woodrowa Wilsona, alebo tiež Thomasa Jeffersona, Franka B. Kellogga a Billa Clintona. Ako však uvádza Oskar Krejčí v knihe *Zahraničná politika USA*, počas obdobia rokov od 1798 do 1941 použili Spojené štáty okrem oficiálne vyhlásenej vojny svoju vojenskú silu celkom dvadsaťosemkrát, čo predstavuje 16 % všetkých prípadov využitia sily. (Krejčí, 2009: 49) Tento fakt preto núti k zamysleniu sa nad pravou povahou liberálnej teórie medzinárodných vzťahov, ktorá môže vyprovokovať novú hypotézu o tom, že liberálne ciele možno presadiť paradoxne realistickými spôsobmi, alebo v prostredí, kde mal realizmus vplyv.

Použitá literatúra:

1. BARŠA, P. – CÍSAŘ, O. 2008. *Anarchie a řád ve světové politice. Kapitoly z teorie mezinárodních vztahů*. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-094-8
2. CARR, E. H. 1991. *The twenty years crisis 1919 – 1939. An introduction to the study of international relations*. London : MacMillan, 1991.
3. DRULÁK, P. 2010. *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha : Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-721-3
4. KANT, I. 1999. *K večnému mieru (O všeobecnom tvrdení: Ak je niečo správne v teórii, nemusí sa to ešte hodiť pre prax)*. Praha : Oikoymenh, 1999. ISBN 80-86005-55-2
5. KREJČÍ, O. 2009. *Zahraniční politika USA*. Praha : Professional publishing, 2009. ISBN 978-80-7431-003-4
6. KRŠKOVÁ, A. 1997. *Kapitoly z dejín európskeho politického a právneho myslenia*. Bratislava : Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty Univerzity Komenského, 1997. ISBN 80-7160-022-9
7. MACHIAVELLI, N. 2007. *Vládár*. Praha : Nakladatelství XYZ, 2007. ISBN 978-80-87021-73-6
8. TOMEŠ, Z. a kolektiv. 2008. *Hospodářská politika 1900 – 2007*. Beckovy ekonomické učebnice. Praha : C. H. Beck, 2008. ISBN 978-80-7400-002-7
9. WAIŠOVÁ, Š. 2002. *Úvod do studia mezinárodních vztahů*. Dobrá Voda : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2002. ISBN 80-86473-16-3

Kontakt:

PhDr. Miroslav Řádek, PhD.

Katedra politologie

Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne

Študentská 2

911 50 Trenčín

e-mail: miroslav.radek@tnuni.sk

Vnútorne a vonkajšie okolnosti vzniku ZAR*

Karol R. Sorby

Abstrakt:

Sýria bola v roku 1957 ohniskom blízkovýchodného napätia, keď boli vlády arabských štátov čoraz viac rozdelené líniou studenej vojny medzi dva nepriateľské tábory. Nepokryté úsilie USA a Británie zostaviť prozápadný front proti Džamālovi ʿAbdannāširovi zvyšovalo napätie a poskytlo vhodný materiál sovietskej propagande. Britmi presadzovaný plán spojiť Sýriu s Irakom pod vládou Hāšimovcov bol na spadnutie. Štátny department USA mal veľmi znepokojený z vývoja v Sýrii a minister J. F. Dulles sa obával, že Sýria by sa mohla stať sovietskym satelitom. Hoci protizápadné smerovanie v Sýrii bolo veľmi reálne a komunistická strana predstavovala značnú silu, veľká väčšina Sýrčanov, vrátane baʿťistov, nemala v úmysle stať sa súčasťou sovietskeho systému. Rovnako však nemali chuť prijať Eisenhowerovu doktrínu. Namiesto toho baʿťisti, ktorí mali vo vláde kľúčové rezorty, viedli krajinu k tomu, aby žiadala váhajúceho a mimoriadne skeptického Džamāla ʿAbdannāšira, vytvoriť okamžite plnú úniu medzi Sýriou a Egyptom.

Kľúčové slová: antikolonializmus; boj proti vojenským paktom; neangažovanosť; panarabizmus; obavy postoj Západu k arabskému revolučnému hnutiu; obavy z komunistickej hrozby; vytvorenie ZAR;

Abstract:

Syria was the focus of Middle East tension in 1957 as the governments of the Arab states became increasingly divided along Cold War lines with two mutually hostile camps. The unconcealed efforts of the USA and Britain to set up a pro-Western front against Jamāl ʿAbdannāšir increased tension and gave added force to Soviet propaganda. A British sponsored plan to join Syria to Iraq under the Hāshimites was in the offing. The US Department of State was particularly concerned with developments in Syria and Secretary John F. Dulles feared that Syria was about to become a Soviet satellite. Although the anti-Western trend in Syria was very real and the Communist party was a formidable force, the great majority of Syrians including the Baʿthists, had no intention of becoming part of the Soviet system. They were equally in no mood to accept the Eisenhower Doctrine. Instead the Baʿthists, who held key posts in the government, led the country into asking a hesitant, if not outright sceptical Jamāl ʿAbdannāšir to form an immediate and comprehensive union between Syria and Egypt.

Key words: anticolonialism; struggle against military pacts; nonalignment; pan-Arabism; Western attitude to the Arab revolutionary movement; fear of the Communist menace; creation of UAR;

Úvod

Od druhej svetovej vojny populárne politické cítenie v arabskom svete bolo ovládané naliehavými výzvami po arabskej jednote, zatiaľ čo pole činnosti medzi vládami a stranami bolo ovládané ostrou rivalitou. Prečo je myšlienka arabskej jednoty medzi Arabmi taká silná –

oveľa viac ako napr. medzi Juhoameričanmi alebo anglicky hovoriacimi národmi – je záhada, ktorú nevedia spoľahlivo vysvetliť ani arabskí ani zahraniční historici. V tejto štúdii sa uspokojíme s priznaním, že táto posadnutosť, nech má akékoľvek príčiny, bola významnou psychologickou silou, a preto politickou realitou, ktorú sa súperiaci politici snažili využiť jeden proti druhému. Myšlienka panarabizmu bola od vojny úzko spojená s ďalšími dvoma myšlienkovými prúdmi. Jedným z nich bol antikolonializmus a druhý revolučný socializmus. Hoci tieto dva myšlienkové prúdy sa značne prekrývali, bude užitočné urobiť hrubý chronologický rozdiel medzi nimi. Cieľom je preskúmať niektoré aspekty tohto fenoménu a zároveň na zápas o vodcovstvo v arabskom svete medzi Džamālom ʿAbdannāširom a jeho oponentmi v období od vzniku ZAR vo februári 1958 do zániku tohto štátu v septembri 1961.

1 Antikolonializmus

Nepriateľstvo voči vplyvu Západu bolo hlavným ideologickým sprievodcom panarabizmu približne do roku 1958, to znamená až dovtedy kým hlavní zástancovia britského a amerického vplyvu v medziarabských záležitostiach boli odstránení po sýrsko-egyptskom zjednotení, po libanonskej občianskej vojne a po irackej revolúcii.¹ Od roku 1945 do roku 1958, najprv Británia a Francúzsko, a potom Británia a USA boli hlboko zatiahnuté do vzťahov medzi Egyptom, Sýriou, Irakom, Jordánskom, Libanonom a Saudskou Arábiou. Západné mocnosti nekonali vždy v zhode, ale Arabi si jasne uvedomovali ich zasahovanie do vnútorných záležitostí. Od roku 1955 do diania na Blízkom východe zasahoval aj ZSSR, keď podporil vlády Sýrie a Egypta a potom irackú revolúciu, ako protiváha podpore poskytovanej iným arabským režimom Britániou a USA. V snahe vyhnúť sa priamej vojenskej konfrontácii s USA, ZSSR mal záujem o presunúť súťaž dvoch táborov do tretieho sveta. Malo ísť o ideologickú a nie vojenskú súťaž, a preto Moskve vyhovoval zápas nových štátov za národné oslobodenie a ich politika neutrality, t. j. nezúčastnenosti vo vojenských blokoch.²

Medziarabskú rivalitu ovplyvňovali aj odlišné vzťahy arabských štátov s Britániou. Kým iracký režim bol nadšeným spojencom Británie, revolučná egyptská vláda sa snažila upraviť zmluvné vzťahy s Britániou.³ Trvalým cieľom britskej blízkovýchodnej politiky bolo udržať

* Štúdia bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA 2/0107/15.

¹ KERR, Malcolm H. *The Arab Cold War. Gamal Abd al-Nasir and His Rivals, 1958 – 1970*. (3rd ed.) New York : Oxford University Press, 1977, s. 2.

² GOLAN, Galia. *Soviet Policies in the Middle East*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990, s. 10.

³ MONROE, Elizabeth. *Britain's Moment in the Middle East, 1914 – 1956*. Baltimore : The Johns Hopkins Press, 1963, s. 176-177.

si aspoň silný a priateľský Irak, a preto boli záujmy Iraku a Británie vo vzťahu k Sýrii úzko späté. Tak ako Egypt vzdoroval snahám Iraku, aj Francúzsko do roku 1956 vzdorovalo snahám Británie: Francúzi boli žiarliví na obchodný, kultúrny a politický vplyv, ktorý zostal po ukončení ich sýrskeho mandátu a nezabudli na protifrancúzsku politiku Británie počas vojny, ktorá urýchlila koniec ich nadvlády v Levante.⁴ V rokoch, ktoré predchádzali vzniku ZAR bola Sýria centrom zápasu o vplyv v arabskom svete a hlavnými protagonistami boli Egypt a Irak. Táto súťaž sa začala dávno pred egyptskou revolúciou v roku 1952 a v zásade nesúvisela s ideológiou: išlo o geopolitický zápas.

S ukončením francúzskej koloniálnej nadvlády si Sýria mohla vybrať spojenectvo v arabskom svete a iné arabské štáty sa mohli snažiť ovplyvniť ju. Počas povojnových rokov boli proirackí sýrski politici vo veľkej nevýhode. V Sýrii vládlo silné republikánske cítenie a mysliach mnohých – najmä z mladšej vzdelanej generácie, ktorí začali rozširovať rady politicky uvedomelých ľudí po vojne – bol britský vplyv rovnako neprijateľný ako francúzsky. Pamätali si, že probritský iracký režim zachránila v roku 1941 pred zvrhnutím iba britská vojenská intervencia.⁵ Britániu vinili aj za katastrofu v Palestíne, ktorá sa všetkých Arabov hlboko dotýkala. Po dosiahnutí dospelosti v máji 1953 nastúpil na iracký trón kráľ Fajsal II. Jeho strýko, princ ʿAbdalilāh, ktorý ako regent vládol v Iraku od roku 1939, ťažko znášal tento stav sa snažil dosiahnuť zjednotenie Sýrie a Iraku, aby sa mohol stať sýrskym miestokráľom.⁶ Egyptania sa v tom čase nesnažili vytvoriť so Sýriou spoločný štát, stačil im reálnejší cieľ, aby si Sýrčania držali od Iraku odstup.

Päťdesiate roky boli tiež svedkom série pokusov Británie a USA posilniť svoje strategické záujmy v regióne. Prostriedky, ktoré si vybrali sa úzko dotýkali Sýrie a jatrili jej domáce problémy. Každý z týchto pokusov zlyhal a samotný proces prispel k posilneniu protizápadných nálad v Sýrii a v ostatných arabských krajinách. V roku 1951 prišiel návrh na kombinovanú britskú, francúzsku, americkú, tureckú a egyptskú *Blízkovýchodnú obrannú organizáciu*, do ktorej mali byť zatiahnuté Sýria, Irak a ďalšie krajiny. Plán vyšiel nazmar keď ho egyptská vláda razantne odmietla. Záujem Britov o vytvorenie regionálneho vojenského paktu bol motivovaný nutnosťou zaistiť náhradu za Anglo-irackú zmluvu z roku

⁴ KIMCHE, Jon. *Seven Fallen Pillars. The Middle East, 1945 – 1952*. London : Secker and Warburg, 1953, s. 120.

⁵ SORBY, Karol Jr. *Iraqi Politics in the Shadow of the Military (1936 – 1941)*. Dresden : Weltbuch Verlag GmbH, 2014, s. 131.

⁶ An-NĀṢIRĪ, Ṭāriq. *ʿAbdalilāh al-waṣīj ʿalā ʿarṣ al-ʿIrāq, 1939 – 1958. Ḥajātuhu wa dawruhu as-sijāsī*. [ʿAbdalilāh regent irackého trónu, 1939 – 1958. Jeho život a politická úloha]. Bagdad : Dār aš-šuʿūn at-taḡāfiya al-ʿamma, 1990, s. 426.

1930, končiacu v roku 1957,⁷ lebo politická nálada v Iraku jej predĺženie vylučovala. Briti dúfali, že postavenie v Iraku si dokážu udržať iba v rámci mnohostrannej zmluvy.

V roku 1955 Británia, Irak, Turecko, Irán a Pakistan vytvorili *Bagdadský pakt* za účelom regionálnej obrany.⁸ Vládnuca elita v Iraku – v záujme zaistenia vlastnej bezpečnosti – by bola súhlasila s obnovením zmluvných zväzkov s Britániou, ale neodvážila sa pristúpiť k tomu kroku lebo musela brať do úvahy odmietavé nálady širokých vrstiev vlastného obyvateľstva, a navyše čeliť očakávanej izolácii v rámci Ligy arabských štátov (LAŠ) a rastúcemu odsúdeniu arabskou verejnou mienkou, ak do toho nebudú zapojení ďalší arabskí partneri – osobitne Sýria a Jordánsko – a nebude odvrátený nepriateľský postoj Egypta. Sýrsky prevrat v roku 1954, ktorý odstránil k Egyptu naklonenú diktatúru brigadiera Adība aš-Šišaklího a na jeho miesto dosadil civilný parlamentný režim rozličných a kolísavých smerovaní, vyvolával nádej, že sa možno podarí vtiahnuť Sýriu do paktu.⁹ Vzhľadom na silu neutralistického a protihášimovského cítenia v Sýrii možno pochybovať, že by táto snaha bola mala šancu na viac ako len na dočasný úspech, ale vývoj ukázal, že nestretla so žiadnym úspechom. *Bagdadský pakt* bol od začiatku rozhodne odmietnutý v Káhire, a tento postoj sa stretol s kladným ohlasom ľudu v Jordánsku, Libanone a Sýrii, čo však bolo ohrozením režimov pod britskou ochranou.¹⁰ Sýria stratila záujem o pakt aj s ohľadom na postoje Egypta, ZSSR a Saudskej Arábie a ešte pred koncom roku 1955 podpísala vojenské spojenectvo s Egyptom a nakúpila zbrane zo ZSSR.¹¹

2 Západ a revolučné pohyby na arabskom východe

V roku 1953 Džamāl ʿAbdannāšir uverejnil svoje vlastné predstavy arabskej revolučnej cesty v útlej knižke nazvanej *Filozofia revolúcie*.¹² Egyptský vodca sa riadil niekoľkými ideologickými zásadami. Tieto jednoduché zásady označené ako základné ciele revolúcie 1952, boli v súlade s náladami väčšiny egyptského ľudu a s predstavami arabských

⁷ Podľa článku 7. Anglo-irackej zmluvy podpísanej v roku 1930 na 25 rokov, táto vstúpila do platnosti až v roku 1932 po prijatí Iraku za člena Spoločnosti národov. In: Al-ḤASANĪ, as-Sajjid ʿAbdarrazzāq. *Tārīḥ al-wizārāt al-ʿirāqīja*. [Dejiny irackých vlád]. Diel III. Bagdad : Dār aš-šuʿūn at-taqāfīja al-ʿāmma, 1988 (7. vyd.), s. 24.

⁸ Pact (Baghdad) of Mutual Cooperation: Turkey and Iraq, 24 February 1955; Special Agreement: Britain and Iraq, 4 April 1955. In: HUREWITZ, J. C.: *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: Vol. II, 1914 – 1956*. Princeton, New Jersey, Toronto, New York, London : D. Van Nostrand Company, Inc., 1956, s. 390-395.

⁹ KERR, Malcolm H. *The Arab Cold War. Gamal Abd al-Nasir and His Rivals, 1958 – 1970*, cit. dielo, s. 4.

¹⁰ WANNER, Jan. *Bitva o Suez. Studená válka, druhý arabsko-izraelský konflikt a britsko-francouzská intervence v Egyptě*. Praha : Nakladatelství Libri, 2006, s. 186.

¹¹ Dohoda o spoločnej obrane medzi Sýrií a Egyptom, 20. října 1955. In: *Dokumenty k otázce Blízkého a Středního východu*. Praha : Ministerstvo zahraničních věcí, 1963, s. 228-232.

¹² ʿABDANNĀŠIR, Džamāl. *Falsafat at-tawra*. [Filozofia revolúcie]. Káhira : Dār al-maʿārif, b. d. (1953).

národovcov. Bola to výzva na odstránenie kolonializmu a jeho prisluhovačov, ukončenie feudálnych vzťahov, odstránenie nadvlády kapitálu a monopolov nad vládnu mocou, nastolenie sociálnej spravodlivosti, vytvorenie silnej vlasteneckej armády, nastolenie zdravého demokratického života.¹³

Pojmom „nāširizmus“ bol označovaný vývoj v Egypte v päťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia a vnútorná a zahraničná politika, ktorú uplatňoval vodca egyptskej revolúcie Džamāl ʿAbdannāšir, výrazne ovplyvňujúca smerovanie arabského sveta. Definície tohto pojmu sa však líšili podľa uhlu pohľadu. Kým Egypt chcel na arabskej úrovni presadiť ciele svojej národnej a sociálnej revolúcie, vodcovia západného sveta mali iné starosti.

Zatiaľ čo prezident USA hľadal takú definíciu, ktorá by natoľko uspokojila pravicovú republikánsku opozíciu, aby podporovala jeho zahraničnú politiku, britský premiér Harold Macmillan dával prednosť takej definícii, ktorá by v prípade potreby získala americkú podporu pri zadržiavaní revolučného arabského nacionalizmu. Tento nedostatok definície a ideologickej štruktúry bol na prospech Egypta. *Nāširizmus* sľuboval každému niečo, a zároveň brojil proti tradičným vládnucim elitám, z ktorých mnohé boli spojené so Západom. V roku 1958 Džamāl ʿAbdannāšir nielen viedol Egypt do postkoloniálneho obdobia, ale stal sa aj symbolom radikálnych zmien v arabskom svete. Teraz bolo hlavnou otázkou ako pokračovať ďalej.

Koncom roku 1957 situácia na arabskom východe dosiahla vrchol svojho revolučného rozmachu. Džamāl ʿAbdannāšir a *nāširizmus* sa ukazovali ako vlna budúcnosti. Po tom, čo zaútočil na Eisenhowerovu doktrínu vychádzajúcu z predpokladu, že odchod Británie vytvoril vákuum, Džamāl ʿAbdannāšir sa javil pripravený zmarit' plány Washingtonu na využitie svojich „agentov“ v regióne na rozdelenie a zotročenie Arabov.¹⁴ Egyptský prezident zrejme dospel k záveru, že Eisenhowerova doktrína nebola určená na to, aby ho dostala, alebo silou podkopala „pozitívnu neutralitu“, ale biť do Washingtonu bol užitočný spôsob ako mobilizovať regionálnu podporu.¹⁵ Navyše, napriek tomuto nepriateľstvu, tvorcovia politiky naďalej hľadali na Džamāla ʿAbdannāšira ako na kľúč pre americký vplyv v regióne. Jeho suezské „vítazstvo“ z neho urobilo vzor, podľa ktorého Arabi hodnotili svojich vodcov. Spojenie jeho jednoduchých myšlienok o revolučnom arabskom nacionalizme a jeho vyjadrenia o nezúčastnenosti a pozitívnej neutralite tvorili ťažko definovateľnú ideologickú zmes.

¹³ ANĪS, Muḥammad Aḥmad – ḤARRĀZ, as-Sajjīd Radžab. *Tawrat 23 jūlijū 1952 wa uṣūlūhā at-tārīkhīja*. [Revolúcia 23. júla 1952 a jej historické korene]. Káhira : Dār an-Nahḍa al-ʿarabīja, 1965, s. 211.

¹⁴ Týmito „agentmi“ sa rozumeli monarchovia Husajn a Saud, prezident Šamun. In: COPELAND, Miles. *The Game of Nations. The Amoralty of Power Politics*. London : Weidenfeld and Nicolson, 1970, s. 184.

¹⁵ NUTTING, Anthony. *Nasser*. New York : E. P. Dutton and Co, Inc. and London : Constable, 1972, s. 59.

Politické úspechy Egypta v rokoch 1955 – 1958 ukázali, že vážne presadzovanie týchto cieľov spôsobovalo ťažkosti západným mocnostiam zvyknutým na pohodlné presadzovanie svojich záujmov v arabských štátoch. Kým pre USA znamenali úspechy egyptského vodcu isté nepríjemnosti, pre Britov by jeho konečný úspech znamenal katastrofu. Tieto úspechy potvrdzovali dlho prijímaný predpoklad americkej administratívy, že Egypt a jeho vodca sú barometrom arabského sveta pre dohľadnú budúcnosť. Už dva roky politika USA na Blízkom východe strácala dych a „vákuum“, ktoré sa spomínalo v Eisenhowerovej doktríne sa menilo na „čiernu dieru“ rozkladajúcu sa od severnej Afriky až po Pakistan.¹⁶ Tieto úspechy dosiahnuté zväčša na úkor Západu, nútili Washington, aby sa prispôbil. Pokusy o zvrhnutie režimu v Sýrii boli len prehliadkou amerických neúspechov a nespoľahlivosti konzervatívnych arabských vlád. Ťažostajnosť a labilita týchto režimov posilňovali americkú nerozhodnosť a zdiskreditovali základnú politickú stratégiu Eisenhowerovej doktríny. Džamāl ʿAbdannāšir zbavený obáv z amerického zásahu, sa pustil do vlastného riešenia regulácie sovietskeho a komunistického vplyvu.¹⁷

Vývoj situácie potvrdil správnosť hodnotení Štátneho departmentu a CIA, ktoré predpovedali, že Egypt bude najvýznamnejším arabským štátom a že Džamāl ʿAbdannāšir sám určuje smerovanie egyptskej politiky. Tak prezident Eisenhower, ako aj minister Dulles súhlasili s týmto hodnotením. Na nešťastie vzťahy s Egyptom sa nevyvíjali dobre, lebo Egypt nepostupoval tak, ako sa očakávalo. Vo Washingtone ideologické predsudky urobili vzťah s ním prakticky nefunkčným. Biely dom bol presvedčený, že Džamāl ʿAbdannāšir je v posledných rokoch mužom Moskvy a vo Washingtone uvažovali akú politiku zvoliť pre budúcnosť. Akékoľvek zlepšenie vzťahov, vzhľadom na politickú náklonnosť pravice Republikánskej strany, si vyžadovalo ideologické ospravedlnenie. Vzhľadom na zbrojné vzťahy Egypta so ZSSR, Eisenhower prešiel na hospodársku pomoc a finančné stimuly ako základ pre obnovenie normálnych vzťahov s Káhirou.¹⁸

Britská vláda Harolda Macmillana mala tiež záujem dohodnúť sa s Džamálom ʿAbdannāšiom a urovnať nezhody vyplývajúce zo suezskej krízy, ktoré by umožnili znovuotvorenie Suezského prieplavu. V Londýne boli presvedčení, že Západ bude musieť čeliť jeho „agresívnej“ politike a mariť ju, ale radi by boli uzavreli suezskú otázku. Bez ohľadu na úroveň vzťahov, ani Británia, ani USA neboli na pochybách, že revolučný Egypt

¹⁶ „Foreign Policy: On the Firing Line“. *Newsweek*, 21 January 1957, s. 25.

¹⁷ WANNER, Jan. *Ve stínu studené války. Střední východ v letech Eisenhowerovy doktríny 1956 – 1960*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 124.

¹⁸ BURNS, William J. *Economic Aid and American Policy toward Egypt, 1955 – 1981*. Albany : State University of New York Press, 1985, s. 113.

bude zasahovať do záležitostí Iraku, Jordánska, emirátov Zálivu a Protektorátu Aden v záujme ich destabilizácie. Pre Britov boli ich ropné koncesie v Iraku a v štátoch Zálivu životne dôležité. V Londýne boli presvedčení, že každé ďalšie oslabenie ich postavenia na arabskom východe aj v na ropu chudobnom Jordánsku alebo Adene, ohrozí ich postavenie v štátoch Zálivu. Na druhej strane po suezskej porážke britská vláda 18 mesiacov nemala žiadnu zjavnú politickú líniu,¹⁹ iba si uvedomovala, že v situácii po roku 1956, akákoľvek akcia proti revolučnému Egyptu si nutne vyžiada jasnú dohodu s USA. A tak britská konfrontácia s egyptským vodcom sa stala záležitosťou nepriameho stretu vykonávaného tretími stranami podnecovanými skresleným britským hodnotením egyptských zámerov.

Rastúci vplyv Džamāla ʿAbdannāšira na Blízkom východe i v rámci tretieho sveta a na druhej strane domáca kritika administratívy nútili prezidenta Eisenhowera, aby prehodnotil svoju politiku voči egyptskému prezidentovi. Pri hľadaní oblastí novej spolupráce, Eisenhower a Dulles sa sústredili na jeho antipatiu voči arabskému komunizmu, hoci ich skutočným cieľom bol egyptský prezident.²⁰ Táto iniciatíva dostala mocný impulz, keď rozhovory o arabskom zjednotení pod vedením Egypta začali nadobúdať konkrétnu formu. Výzva Sýrie na zjednotenie prekvapila tvorcov politiky a verejná agitácia v ďalších arabských hlavných mestách zvýšila jeho váhu do tej miery, že vplyv Džamāla ʿAbdannāšira by mohol vyústiť do istej formy široko zjednoteného arabského štátu. Navyše, slabosť prozápadných arabských režimov naznačovala blízkosť triumfu *nāširizmu* a vyvinula dodatočný tlak na americkú administratívu, aby začala presadzovať novú politiku.

Prehodnotenie politiky USA teda vyžadovalo zahrnutie problému súvisiaceho so vzťahmi s Izraelom. J. F. Dulles keď v januári 1958 robil prehľad americkej politiky poukázal na to, že tak Štátny department, ako aj ministerstvo obrany boli proti vytvoreniu Izraela, pretože predvídali situáciu, v ktorej sa dnes USA ocitli. Dulles bez obalu vyhlásil, že kvôli „sile medzinárodného židovstva“, ani ZSSR nebol za odstránenie židovského štátu. Uviedol, že pre bezpečnosť USA neexistuje väčšie nebezpečenstvo ako to, ktoré predstavuje arabsko-izraelský spor, keď sa naň hľadá ako na prostriedok, ktorým ZSSR môže nakoniec ovládnuť Blízky východ. Bezpečnosť USA je ohrozená a zatiaľ sa neukazuje žiadne praktické riešenie. Doterajšia politika sa zatiaľ úspešne uplatňovala voči Saudskej Arábii, Iraku, Jordánsku a Libanonu, ale vzniká obava, že skutočná jednota by mohla vyústiť do pokusu o zničenie Izraela, alebo ešte horšie do „jednotnej regionálnej ropnej politiky, ktorá by ohrozila životne

¹⁹ MARLOWE, John. *Arab Nationalism and British Imperialism. A Study in Power Politics*. London : The Cresset Press, 1961, s. 204.

²⁰ GOLDSCHMIDT Jr., Arthur. *Modern Egypt. The Formation of a Nation-State*. Boulder, Colorado : Westview Press, 2004, s. 128.

dôležité dodávky ropy do západnej Európy.²¹ Administratíva dospela k záveru, že USA na ochranu záujmov Západu nemajú na výber, iba zvýšiť hospodársku a vojenskú pomoc štátom v regióne, vrátane neutrálnych, na vybudovanie miestnej sily proti komunistickej podvratnej činnosti a znížiť rozsiahlu vojenskú a hospodársku závislosť od sovietskeho bloku.

3 Zbližovanie Sýrie a Egypta

Postavenie a vplyv sýrskych politikov priateľsky naklonených Iraku, Británii a USA boli prakticky odstránené Suezskou agresiou a ďalšími trápnyymi omylmi Západu, ktoré ju sprevádzali alebo po nej nasledovali, ako napr. *Eisenhowerova doktrína* z januára 1957, ktorou USA vyhlásili, že požiadavkou dňa je obrana Blízkeho východu pred agresiou „štátov ovládaných medzinárodným komunizmom“.²² Vlády Libanonu, Jordánska a Saudskej Arábie si dovolili stať sa otvorenými spojencami USA a odsúdili Káhiru a Damask za údajné otváranie dverí pre šírenie komunizmu v regióne.²³ Boli odmenené americkými zbraňami a peniazmi, ale tak vlády týchto štátov, ako aj ich ochrancovia zaplatili za to rozsiahlymi protestmi a odsúdením. To pomohlo vydláždiť cestu ozbrojenému povstaniu, ktoré vtiahlo Libanon do anarchie začiatkom mája 1958 a vojenskému prevratu, ktorý odstránil irackú monarchiu o dva mesiace neskôr.

Vývoj udalostí v rokoch 1955 – 1958 spôsobil, že Egypt a Sýria sa stali najbojovnejšími priekopníkmi politiky pozitívnej neutrality v arabskom svete. Úzka spolupráca oboch krajín v zahraničnopolitických otázkach, spoločné posudzovanie problémov obrany a ekonomických opatrení, ktorými čelili nátlaku západných mocností, ich stále viac zbližovali. Vedúci činitelia a aktívni účastníci hnutia za nezávislosť v oboch krajinách sa poučili z minulosti a v súlade so želaním väčšiny obyvateľstva vyvodili záver, že v spolupráci so západnými veľmocami sa arabské štáty nemôžu ani oslobodiť ani zabezpečiť hospodársky rozvoj, a preto je nutné vybrať si vlastnú cestu. Tou cestou malo byť upevňovanie arabskej solidarity, ktorá mala vytvárať predpoklady pre realizáciu arabskej jednoty.²⁴

Rokovania medzi Sýriou a Egyptom o vytvorení spoločného štátu mali svoju históriu. Už v roku 1952 prijala sýrska vláda dokument požadujúci úniu medzi oboma krajinami. Nový

²¹ 352nd NSC Meeting, 22 January 1958. Cit. in: BARRETT, Roby C. *The Greater Middle East and the Cold War. US Foreign Policy Under Eisenhower and Kennedy*. London, New York : I. B. Tauris, 2010, s. 46.

²² CAMPBELL, John C. *Defense of the Middle East. Problems of American Policy*. New York : Frederick A. Praeger, 1961, s. 124.

²³ TUGANOVA, Oľga Edgarovna. *Politika SŠA i Anglii na Bližnem i Srednem Vostoke*. Moskva : Izdatel'stvo Instituta meždunarodnyh otnošenij, 1960, s. 101.

²⁴ VÝHODA, Karel. *Sjednocená arabská republika*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1961, s. 96.

impulz však tieto snahy dostali až v okamihu, keď sa v oboch krajinách dostali k moci predstavitelia vlasteneckého krídla vlasteneckej buržoázie. V rokoch 1955 – 1957 boli na základe panarabizmu a bratskej spolupráce uzavreté mnohé zmluvy a dohody v oblasti vojenskej, hospodárskej i kultúrnej, ktorými obe krajiny čelili silnejúcemu tlaku západných mocností. Historické skutočnosti však potvrdzujú, že do roku 1956 bolo uskutočnenie federácie alebo únie medzi oboma krajinami nepravdepodobné. Ešte v roku 1954 *Socialistická strana arabskej obrody* (Ba^ct) ostro kritizovala egyptskú vládu za to, že pristúpila na kompromis a uzavrela s Britániou dohodu o evakuácii britských vojsk z Egypta s možnosťou ich návratu.²⁵ Vzájomné zbližovanie nastalo až po *bandunskej konferencii* (apríl 1955), keď egyptská vláda začala oveľa dôslednejšie uskutočňovať národnú a arabskú politiku, nezávislú od západných mocností.

Znárodnenie Spoločnosti Suezského prieplavu podstatne urýchlilo vývoj. Politické víťazstvo a prevzatie zahraničných podnikov a kapitálu do egyptskej správy bolo v očiach Arabov považované za významný krok k emancipácii a jednote. Trojstranná agresia proti Egyptu viedla k tomu, že domáce i medzinárodné postavenie egyptského prezidenta Džamāla ^cAbdannāšira sa významne posilnili a Egypt sa stal vedúcou silou národnooslobodzovacieho zápasu v arabskom svete. „Tradičné koloniálne mocnosti, Británia a Francúzsko, použili proti nemu svoje posledné karty a prehrali.“²⁶ Na druhej strane význam konzervatívnej irackej monarchie súperiacej s revolučným Egyptom o hegemoniu v arabskom svete, po vstupe do *Bagdadskeho paktu* značne poklesol. Pokusy sýrskej pravice zatiahnuť krajinu do spojenectva s Irakom sa stretli s tuhým odporom obyvateľstva. Vlády v Turecku i v Iraku boli znepokojené možnosťou, že by sa Sýria stala komunistickou bázou na vývoz revolúcie do regiónu.²⁷ Odhalenie pripravovaných sprisahaní a pašovanie zbraní z Iraku, vyburcovalo v rokoch 1956 – 1957 široké masy sýrskeho ľudu, ovplyvňované ľavicovou a panarabskou ideológiou *Strany Ba^ct*, na hľadanie opory v revolučnom Egypte.

Strana Ba^ct prijala myšlienku zjednotenia Sýrie a Egypta ako prvú etapu na ceste k arabskej jednote, ktorej druhá etapa si vyžiada prípravu vhodných podmienok v ďalších arabských krajinách pre ich čo najskoršie pristúpenie k tejto únii.²⁸ Spolupráca medzi prívržencami hnutia za zjednotenie v Sýrii, kde stála na čele *Strana Ba^ct*, s vedúcimi

²⁵ Článok 4 dohody umožňoval návrat britských vojsk do Egypta v prípade vojenského útoku zahraničnej mocnosti (rozumej ZSSR) na ktorúkoľvek arabskú krajinu alebo Turecko. In: HUREWITZ, J. C.: *Diplomacy in the Near and Middle East. Vol. II, 1914 – 1956*, cit. dielo, s. 384.

²⁶ MANSFIELD, Peter. *Nasser's Egypt*. Harmondsworth: Penguin Books, 1965, s. 58.

²⁷ AS-SUWAJDĪ, Tawfīq. *Mudakkirātī. Niṣf qarn min tārīḥ al-^cIrāq wa al-qaḍīya al-^carabīya*. [Moje spomienky. Pol storočia irackých dejín a arabskej otázky]. Bejrút : Dār al-kātib al-^carabī, 1969, s. 566.

²⁸ AL-BĪṬĀR, Šalāḥaddīn. *Bajna al-mabda' wa at-taḥbīq: as-sijāsa al-^carabīya*. [Medzi princípom a aplikáciou: arabská politika]. Bejrút : Dār at-ṭalī'a, 1960, s. 48.

predstaviteľmi Egypta sa prehlbovala do tej miery ako si obe strany uvedomovali, že zápas za jednotu je zároveň zápasom proti imperializmu, feudalizmu a reakčným živlom.²⁹ Názorová zhoda medzi *Stranou Baʿt* a oficiálnou egyptskou ideológiou hlásanou vedúcimi predstaviteľmi Egypta, nebola v tej dobe iba otázkou boja za arabskú jednotu. Základné heslo *Strany Baʿt* „jednota, sloboda, socializmus“ malo pri konkretizácii cieľov strany temer zhodný obsah s úsilím prezidenta Džamāla ʿAbdannāšira vybudovať demokratickú, socialistickú, kooperatívnu spoločnosť pod rovnakým heslom iba v zmenenom poradí, „sloboda, socializmus, jednota“.³⁰

4 Obavy zo šírenia vplyvu komunistov na arabskom východe

Nebývalý rast sily a vplyvu ľavice v Sýrii – dôsledok vývoja uplynulých rokov – bol nevítaný nielen pre veľkoburžoáziu a statkárov, ale zaskočil aj národnú buržoáziu a maloburžoázne vrstvy. A tak nie nová myšlienka na zjednotenie Sýrie a Egypta dostala v roku 1957 nové dimenzie. Egyptský prezident, ktorý bol medzitým ovenčený slávou arabského národného hrdinu, mal byť zárukou toho, že situácia sa stabilizuje a nedôjde k ďalšiemu posunu doľava. Buržoázne a statkárske kruhy boli v záujme tohto cieľa ochotné obetovať nezávislosť a súhlasiť s nahradením buržoáznej demokracie diktatúrou a stúpenci *Socialistickej strany arabskej obrody*, ktorá hlásala arabskú jednotu rovnako ako egyptský prezident, očakávali značné posilnenie svojej pozície.³¹

Napriek všetkej revolučnej horlivosti sýrski *baʿtisti* nemohli sami súťažiť s komunistami, ktorých podporoval socialistický tábor. V snahe vyhnúť sa tomu, aby boli marginalizovaní, Michel ʿAflaq a Šalāhaddīn al-Bīṭār, zakladatelia *Socialistickej strany arabskej obrody*, uznali význam bližšej spolupráce, ba až splynutia s Egyptom. Dúfali, že krytí prestížou egyptského prezidenta Džamāla ʿAbdannāšira, sa stanú vládnuou stranou v Sýrii. Vedľajším produktom únie malo byť zbavenie komunistov ich mocenskej základne. *Baʿtisti* nedôverovali komunistom dávno pred sýrskou krízou a videli v nich nepriateľov arabského nacionalizmu; s podozrením hľadali aj na medzinárodnú solidaritu komunistov. Pre *baʿtistov* stav, ktorý existoval medzi nimi a komunistami, bol dočasný súbeh dvoch inak nezlučiteľných línií.³²

²⁹ *Niḍāl al-Baʿt. Al-quṭr as-sūrī, 1954 – 1958. Zborník dokumentov. [Boj /strany/ Baas. Sýrsky región].* Diel III. Bejrút : Dār aṭ-ṭalīʿa, 1972, s. 282-284.

³⁰ VÝHODA, Karel. *Sjednocená arabská republika*, cit. dielo, s. 98.

³¹ OLSON, Robert W. *The Baʿth and Syria 1947 to 1982. The Revolution of Ideology, Party, and State.* Princeton, N. J. : The Kingston Press, Inc., 1982, s. 28-29.

³² PERLMAN, Moshe „The Syrian Affair“. In: *Middle Eastern Affairs*, Vol. 8 (1957), s. 407.

K praktickému zbližovaniu medzi oboma štátmi došlo až v dobe americko-tureckého nátlaku na Sýriu. Prezident Džamāl ʿAbdannāšir mal s *baʿtistami* jeden spoločný cieľ: zabrániť sýrskym komunistom dostať sa k moci na arabskom východe. Bol vážne znepokojený rastom komunistického vplyvu v Sýrii. Komunistami usmerňovaná politika, i keď priateľská, by bola výzvou pre jeho vodcovstvo v arabskom svete; bola by tiež ohrozila jeho nezávislý postoj voči veľmociam. Nahradenie USA Sovietskym zväzom ako patrónom bolo pre neho rovnako neprijateľné. Jeho stratégia si kládla za cieľ oslobodenie celej arabskej arény od nadvlády veľmoci a vytvorenie zjednoteného regionálneho frontu pod egyptským velením.³³ V polovici novembra 1957 navštívili Sýriu členovia výboru pre arabské záležitosti egyptského poslaneckej snemovne vedení Anwarom as-Sādātom.

Za prítomnosti egyptských zástupcov prijal sýrsky parlament, ktorého predsedom bol od októbra 1957 jeden z vodcov *Socialistickej strany arabskej obrody*, Akram al-Ḥawrānī, uznesenie vyjadrujúce „túžbu arabského ľudu v Egypte a Sýrii vytvoriť federatívnu úniu medzi oboma krajinami“ a vyzývajúca vlády oboch krajín na prerokovanie tohto zväzku.³⁴ Je zrejmé, že príčinou vzniku ZAR bol súbeh záujmov medzi sýrskou *Socialistickou stranou arabskej obrody* a egyptským režimom. Podľa pôvodného návrhu propagovaného v Sýrii mala byť medzi oboma štátmi vytvorená federácia.³⁵ Zjednotenie sa malo týkať spočiatku iba niektorých oblastí štátnej správy (zahraničná politika, armáda a bezpečnosť, kultúra a školstvo, spoločná hospodárska politika), pričom obe doterajšie vlády si mali ponechať značnú časť svojich právomocí. Egyptský režim sa spočiatku neponáhlal s realizáciou tohto návrhu. Džamāl ʿAbdannāšir sa obával navrhovanej plnej únie a namiesto toho dával prednosť nejakej forme federácie, preto od začiatku úprimne odmietal pristúpiť na úplné zjednotenie.

Od svojho založenia *Socialistická strana arabskej obrody* presadzovala ideu arabskej jednoty. Jej konečným cieľom bolo vytvorenie jednotného arabského štátu.³⁶ Hoci na konci roku 1957 *baʿtisti* významne zasahovali do sýrskej politiky, nemali ilúzie, že by mohli získať moc vo voľbách alebo uskutočniť svoju panarabskú ideu. Nedokázali odolať pokušeniu chvíle a aby si

³³ BATATU, Hanna. *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq. A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Baʿthists and Free Officers*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1982, s. 816.

³⁴ AL-BAGDĀDĪ, ʿAbdallaṭīf. *Mudakkirāt ʿAbdallaṭīf al-Baġdādī*. [Memoáre ʿAbdallaṭīfa al-Baġdādīho]. Diel I. a II. Káhira : al-Maktab al-miṣrī al-ḥadīth, 1977, s. 35-36; RIJĀD, Maḥmūd. *Mudakkirāt Maḥmūd Rijād*. [Spomienky Maḥmūda Rijāda]. Diel II. Káhira : Dār al-mustaqbal al-ʿarabī, 1986, s. 203-204; ḤAMRŪŠ, Aḥmad. *Qīṣṣat tawrat 23 jūlijū*. [Príbeh revolúcie 23. júla]. Diel III. ʿAbdannāšir wa al-ʿArab. [/Džamāl/ ʿAbdannāšir a Arabi]. Bejrūt : Al-muʿassasa al-ʿarabīja li-d-dirāsāt wa-n-našr, 1976, s. 46-47.

³⁵ JANKOWSKI, James. *Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*. Boulder, Colorado : Lynne Rienner Publishers, Inc., 2002, s. 105.

³⁶ AL-BĪṬĀR, Šalāḥaddīn. *Bajna al-mabdaʾ wa at-taḥbīq: as-sijāsa al-ʿarabīja*. [Medzi princípom a aplikáciou: arabská politika]. cit. dielo, s. 137.

ušetrili dvadsaťpäťročný politický zápas na vyrovnanie svojej volebnej slabosti chceli, aby Džamāl ʿAbdannāšira „za noc“ urobil prácu za nich. A tak skupina dôstojníkov sýrskej armády, priletela do Káhiry v januári 1958, aby presvedčila egyptského prezidenta, že len plná únia môže zachrániť sýrsky štát pred neistotou a nestabilitou.³⁷ Rokovania o zjednotení ukázali, že sýrske vládnuce kruhy ustúpili od pôvodného návrhu na vytvorenie federácie a namiesto pôvodne uvažovaného federatívneho zväzku presadzovali vytvorenie jednotného, centralizovaného štátu.³⁸ Existujúce rozdiely v hospodárstve, v životnej úrovni atď., mali byť odstraňované postupne a viaceré rozumné upozornenia zapadli v návale nadšenia ako málo podstatné maličkosti.

Egyptsky vodca bol unavený z vratkej politickej situácie v Sýrii a z deštruktívnej úlohy, ktorú armáda hrala v sýrskej politike. Určite nechcel vystaviť svoju krajinu riziku straty prestíže a vplyvu, pokiaľ by nebol dostal voľnú ruku riadiť Sýriu s mimoriadnymi právomocami. Skôr ako dal súhlas na úplné zjednotenie oboch krajín, uvalil tvrdé podmienky: zrušenie všetkých politických strán a odpolitizovanie sýrskej armády.³⁹ Dostal presne to, čo chcel: úplný a bezpodmienečný mandát na vládnutie v Sýrii. Zmluvu o zjednotení oboch štátov slávnostne v Káhire podpísali 1. februára 1958 sýrsky prezident Šukrī al-Qūwatlī a egyptský prezident Džamāl ʿAbdannāšir.⁴⁰ Tak vznikla

Po ratifikácii zmluvy v oboch parlamentoch, bol 21. februára 1958 v oboch krajinách uskutočnený plebiscit, v ktorom bol drvivou väčšinou obyvateľstva daný súhlas na zjednotenie a za prezidenta **Zjednotenej arabskej republiky** (al-Džumhūrīja al-arabīja al-muttaḥida) bol zvolený Džamāl ʿAbdannāšir. Vyhlásenie ZAR nepochybne upevnilo medzinárodné postavenie oboch krajín, ale príčiny zjednotenia treba hľadať aj v hospodárskej oblasti.

5 Vytvorenie Zjednotenej arabskej republiky

Na oslavu tohto kroku sa v oboch krajinách konali veľké manifestácie, ktorými drvivá väčšina obyvateľstva podporila tento historický krok oboch štátnikov. Po prerokovaní potrebných dokumentov v parlamentoch oboch štátov, bol na území novovytvoreného štátu uskutočnený plebiscit, ktorým sa prakticky všetko obyvateľstvo vyslovilo za zjednotenie a za

³⁷ RIJĀD, Maḥmūd. *Mudakkirāt Maḥmūd Rijād*. Diel II. Káhira : Dār al-mustaḡbal al-ʿarabī, 1986, s. 210; WOODWARD, Peter. *Nasser*. New York : Longman, 1992, s. 65.

³⁸ HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Ḥarb at-talātīna sana. Sanawāt al-ḡalajān*. [Tridsaťročná vojna. Roky vrenia]. Káhira : Markaz al-Ahrām, 1988, s. 277-280.

³⁹ MARʿĪ, Sajjid. *Awraq sijāsīja*. [Politické listy]. Diely I.- III. Káhira : al-Maktab al-miṣrī al-ḥadīt, 1978, s. 399.

⁴⁰ HAMRŪŠ, Aḥmad. *Qiṣṣat tawrat 23 jūlijū*. [Príbeh revolúcie 23. Júla]. Diel III. ʿAbdannāšir wa al-ʿArab. [/Džamāl/ ʿAbdannāšir a Arabi]. Bejrút : Al-muʿassasa al-ʿarabīja li-d-dirāsāt wa-n-našr, 1976, s. 46.

Džamāla ʿAbdannāšira ako prezidenta nového štátu. Týmto aktom bolo vytvorenie Zjednotenej arabskej republiky definitívne schválené a 21. február sa stal dňom vzniku ZAR a štátnym sviatkom.⁴¹ Vyhlásenie Zjednotenej arabskej republiky ďalej upevnilo medzinárodné postavenie oboch štátov. Významne posilnilo pozície vládnucej buržoázie, proti ktorej západné mocnosti v minulosti viackrát vystúpili. Dôsledkom zjednotenia bolo aj ďalšie oslabenie vplyvu polofeudálnych a statkárskeho kruhov. Predstavitelia oboch skupín buržoázie prikrčili k budovaniu jednotného štátu preto, lebo sa domnievali, že únia medzi štátmi je odolnejšie puto a pevnejšia základňa pre urýchlenie zjednocovacieho procesu než pôvodne navrhovaná federácia.⁴² V skutočnosti podrobnosti dohody prekvapili aj mnohých sýrskych *baʿtistov*, dôstojníkov armády, politikov a tiež egyptských činiteľov.⁴³ Skeptici poukazovali na podstatné rozdiely medzi egyptskou a sýrskou politickou praxou. Sýrsky prezident Šukrī al- Qūwatlī údajne vystríhal Džamāla ʿAbdannāšira slovami: „Získali ste ľud politikov; 50 % z nich sa domnieva, že sú ľudovými vodcami, 25 %, že sú prorokmi a najmenej 10 %, že sú bohmi“.⁴⁴ Džamāl ʿAbdannāšir veril, že ak sa Sýrčania prispôbia jeho požiadavkám na centralizovaný štát podľa egyptského vzoru, vrátane rozpustenia všetkých politických strán, pomôže to prekonať možné problémy.

Príčiny zjednotenia však treba hľadať predovšetkým v hospodárskej oblasti. Faktory zahraničnej politiky i niektoré vnútropolitické dôvody hrali úlohu pri urýchlennom vytvorení jednotného štátu, ale neboli hlavnou príčinou. Zhodný záujem viesť spoločný protifeudálny a protiimperialistický boj podmienený snahou zaistiť lepší odbyt pre egyptské a sýrske výrobky, bol hlavným dôvodom, prečo buržoázia oboch krajín pristúpila k zjednoteniu. Snahy hľadať iné základné dôvody znamenajú popretie kvalitatívnych zmien, ku ktorým došlo v päťdesiatych rokoch na Blízkom východe. Vlastenecká buržoázia ako vymedzená vrstva na rozličných stupňoch vývoja, nebola v oboch krajinách rovnako silná. Hoci sa vývoj v Sýrii značne líšil od vývoja v Egypte, predsa sa obe krajiny spojili v rozhodujúcej fáze spoločného protifeudálneho a protiimperialistického zápasu.⁴⁵

Vo Washingtone sa koncom roku 1957 ustálil názor, že bude nutné nejako sa dohodnúť s Džamālom ʿAbdannāširom a práve sa skúmali kroky smerom ku zlepšeným vzťahom, keď v januári 1958 Sýrčania súhlasili so zjednotením podľa podmienok egyptského prezidenta.

⁴¹ GOMBÁR, Eduard. *Soudobý Egypt*. In: BAREŠ, Ladislav – VESELÝ, Rudolf – GOMBÁR, Eduard. *Dějiny Egypta*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 589.

⁴² DEVLIN, John F. *The Baʿth Party. A History from its Origins to 1966*. Stanford, California : Hoover Institution Press, 1976, s. 90-95.

⁴³ NUTTING, Anthony. *Nasser*, cit. dielo, s. 215.

⁴⁴ STEPHENS, Robert. *Nasser. A Political Biography*. London : Allen Lane, The Penguin Press, 1971, s. 277.

⁴⁵ VÝHODA, Karel. *Sjednocená arabská republika*, cit. dielo, s. 99.

Vznik ZAR spôsobil dilemu pre USA. Washington mal dlho zmiešané pocity z Džamāla ʿAbdannāšira a rozporné názory naň. Bezprostredne po vojenskom prevrate v roku 1952 boli Slobodní dôstojníci vítaní ako nacionalisti. CIA dokonca pomáhala pripravovať egyptských spravodajských dôstojníkov.⁴⁶ „Regionalisti“ v Štátnom departmente a CIA sa naďalej prikláňali k názoru, že Džamāl ʿAbdannāšir je nacionalistický vodca, ktorého spoluprácu proti ZSSR si možno zaistiť zhovievavým prístupom USA. „Globalisti“ v americkej administratíve, vedení Johnom F. Dullesom, ale sústredení v Bielom dome však zastávali názor, že sa mu nedá veriť a že jeho „neutralizmus“ je iba eufemisticky nazvané prisluhovanie Moskve. V dlhodobom horizonte administratíva videla v ZAR hrozbu, lebo únia mohla uľahčiť: 1) nadvládu Džamāla ʿAbdannāšira nad arabským svetom; 2) šírenie „pozitívnej neutrality“ a 3) zmrazenie „neprirodzenej orientácie“ Sýrie. Tieto obavy viedli USA k tomu, že sľúbili susedom ZAR podporu v každej akcii smerujúcej k rozbitiu únie.⁴⁷ Napriek tomu, že USA robili čo mohli, aby marili panarabskú činnosť ZAR, snažili sa nechať dvere otvorené na zmierenie. Ostatné zainteresované štáty nezaujali také zmierlivé názory. Pre Britániu, Libanon, Irak, Turecko, Jordánsko a Saudskú Arábiu bola únia hrozbou, keďže znamenala rozširovanie vplyvu a zdrojov Džamāla ʿAbdannāšira. Väčšie obavy mali z jeho snáh viesť arabský svet a dostať ostatné arabské štáty pod vlastnú nadvládu, ako z jeho väzieb na ZSSR.

Schopnosť Džamāla ʿAbdannāšira diktovať podmienky na arabskej scéne sa vo veľkej miere odvíjala od jeho posilneného postavenia po suezskej a sýrskej kríze: stal sa „regionálnym hrdinom“. Pre netrpezlivých a znechutených arabských nacionalistov sa zdal byť novým Saladinom, ktorý náhle získal prevahu nad západným imperializmom. Eisenhowerova administratíva zlyhala vo svojom úsilí izolovať ho a podryť jeho domácu a regionálnu pozíciu uplatňovaním otvoreného ekonomického a politického tlaku. Nepomohli jej ani opatrenia na posilnenie jeho regionálnych nepriateľov. Váha dôkazov ukazuje, že takéto opatrenia prinášali opačný efekt. Pokusy vlády USA zvrhnúť sýrsky režim zdiskreditovali konzervatívcoch a vzpružili socialistické a nacionalistické sily. Džamāl ʿAbdannāšir s pomocou *baʿtistov* vystúpil, aby zaplnil vodcovské vákuum na arabskom východe.

Použitá literatúra:

1. ʿABDANNĀŠIR, Džamāl. *Falsafat at-tawra*. [Filozofia revolúcie]. Káhira : Dār al-maʿārif, b. d. (1953).

⁴⁶ SAYED-AHMED, Muhammad Abd el-Wahab. *Nasser and American Foreign Policy, 1952 – 1956*. London : Laam, 1989, s. 42-48; CAROZ, Yacov. *The Arab Secret services*. London : Corgi, 1978, s. 63.

⁴⁷ Foreign Relations of the United States, 1958 – 1960. (FRUS). Vol XIII. Washington, D.C. : US Government Printing Office, 1961, s. 408-411; 421-422.

2. ANĪS, Muḥammad Aḥmad – ḤARRĀZ, as-Sajjid Radḡab. *Tawrat 23 jūlijū 1952 wa uṣūluḥā at-tārīḥīja*. [Revolúcia 23. júla 1952 a jej historické korene]. Káhira : Dār an-Naḥḍa al-ʿarabīja, 1965.
3. AL-BAĠDĀDĪ, ʿAbdallaṭīf. *Mudakkirāt ʿAbdallaṭīf al-Baġdādī*. [Memoáre ʿAbdallaṭīfa al-Baġdādīho]. Diel I. a II. Káhira: al-Maktab al-miṣrī al-ḥadīṭ, 1977.
4. AL-BĪṬĀR, Ṣalāḥaddīn. *Bajna al-mabda' wa at-taṭbīq: as-sijāsa al-ʿarabīja*. [Medzi princípom a aplikáciou: arabská politika]. Bejrút: Dār at-ṭalīʿa, 1960.
5. AL-ḤASANĪ, as-Sajjid ʿAbdarrazzāq. *Tārīḥ al-wizārāt al-ʿirāqīja*. [Dejiny irackých vlád]. Diel III. Bagdad: Dār aš-šuʿūn at-ṭaqāfīja al-ʿamma, 1988 (7. vyd.)
6. An-NĀṢIRĪ, Ṭariq. *ʿAbdalilāḥ al-waṣīj ʿalā ʿarš al-ʿIrāq, 1939 – 1958. Ḥajātuḥu wa dawruḥu as-sijāsī*. [ʿAbdalilāḥ regent irackého trónu, 1939 – 1958. Jeho život a politická úloha]. Bagdad : Dār aš-šuʿūn at-ṭaqāfīja al-ʿamma, 1990.
7. As-SUWAJDĪ, Tawfiq. *Mudakkirātī. Niṣf qarn min tārīḥ al-ʿIrāq wa al-qaḍīja al-ʿarabīja*. [Moje spomienky. Pol storočia irackých dejín a arabskej otázky]. Bejrút, Dār al-kātib al-ʿarabī 1969.
8. BARRETT, Roby C. *The Greater Middle East and the Cold War. US Foreign Policy Under Eisenhower and Kennedy*. London, New York : I. B. Tauris, 2010.
9. BATATU, Hanna. *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq. A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Baʿthists and Free Officers*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1982.
10. BURNS, William J. *Economic Aid and American Policy toward Egypt, 1955 – 1981*. Albany : State University of New York Press, 1985.
11. CAMPBELL, John C. *Defense of the Middle East. Problems of American Policy*. New York : Frederick A. Praeger, 1961.
12. CAROZ, Yacov. *The Arab Secret services*. London : Corgi, 1978.
13. COPELAND, Miles. *The Game of Nations. The Amorality of Power Politics*. London : Weidenfeld and Nicolson, 1970.
14. DEVLIN, John F. *The Baʿth Party. A History from its Origins to 1966*. Stanford, California: Hoover Institution Press, 1976, s. 90-95.
15. Dohoda o spoločné obraně mezi Syrií a Egyptem, 20. října 1955. In: *Dokumenty k otázce Blízkého a Středního východu*. Praha : Ministerstvo zahraničních věcí, 1963, s. 228-232.
16. „Foreign Policy: On the Firing Line“. *Newsweek*, 21 January 1957.
17. Foreign Relations of the United States, 1958 – 1960. (FRUS). Vol XIII. Washington, D.C: US Government Printing Office, 1961, s. 408-411; 421-422.
18. GOLAN, Galia. *Soviet Policies in the Middle East*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 10.
19. GOLDSCHMIDT Jr., Arthur. *Modern Egypt. The Formation of a Nation-State*. Boulder, Colorado : Westview Press, 2004, s. 128.
20. GOMBĀR, Eduard. *Soudobý Egypt*. In: BAREŠ, Ladislav – VESELÝ, Rudolf – GOMBĀR, Eduard. *Dějiny Egypta*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 589.
21. HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Ḥarb at-ṭalātīna sana. Sanawāt al-ġalajān*. [Tridsaťročná vojna. Roky vrenia]. Káhira : Markaz al-Ahrām, 1988.
22. ḤAMRŮŠ, Aḥmad. *Qiṣṣat tawrat 23 jūlijū*. [Príbeh revolúcie 23. júla]. Diel III. ʿAbdannāṣir wa al-ʿArab. [/Džamāl/ ʿAbdannāṣir a Arabi]. Bejrút : Al-muʿassasa al-ʿarabīja li-d-dirāsāt wa-n-našr, 1976.
23. HUREWITZ, J. C.: *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: Vol. II, 1914 – 1956*. Princeton, New Jersey, Toronto, New York, London : D. Van Nostrand Company, Inc., 1956.

24. JANKOWSKI, James. *Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc., 2002.
25. KERR, Malcolm H. *The Arab Cold War. Gamal Abd al-Nasir and His Rivals, 1958 – 1970*. (3rd ed.) New York : Oxford University Press, 1977.
26. KIMCHE, Jon. *Seven Fallen Pillars. The Middle East, 1945 – 1952*. London : Secker and Warburg, 1953.
27. MANSFIELD, Peter. *Nasser's Egypt*. Harmondsworth : Penguin Books, 1965.
28. MAR^ċĪ, Sajjid. *Awraq sijāsīja*. [Politické listy]. Diely I.- III. Káhira : al-Maktab al-miṣrī al-ḥadīṭ, 1978.
29. MARLOWE, John. *Arab Nationalism and British Imperialism. A Study in Power Politics*. London : The Cresset Press, 1961.
30. MONROE, Elizabeth. *Britain's Moment in the Middle East, 1914 – 1956*. Baltimore : The Johns Hopkins Press, 1963.
31. *Niḍāl al-Ba^ċṭ. Al-quṭr as-sūrī, 1954 – 1958*. Zborník dokumentov. [Boj /strany/ Baas. Sýrsky región]. Diel III. Bejrút : Dār at-ṭalī^ċa, 1972.
32. NUTTING, Anthony. *Nasser*. New York : E. P. Dutton and Co, Inc. and London : Constable, 1972.
33. OLSON, Robert W. *The Ba'ṭh and Syria 1947 to 1982. The Revolution of Ideology, Party, and State*. Princeton, N. J. : The Kingston Press, Inc., 1982.
34. Pact (Baghdad) of Mutual Cooperation: Turkey and Iraq, 24 February 1955; Special Agreement: Britain and Iraq, 4 April 1955. In: HUREWITZ, J. C.: *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: Vol. II, 1914 – 1956*. Princeton, New Jersey, Toronto, New York, London : D. Van Nostrand Company, Inc., 1956.
35. PERLMAN, Moshe „The Syrian Affair“. In: *Middle Eastern Affairs*, Vol. 8 (1957), s. 407.
36. RIJĀD, Maḥmūd. *Muḍakkirāt Maḥmūd Rijād*. Diel II. Káhira : Dār al-mustaqbal al-^ċarabī, 1986.
37. SAYED-AHMED, Muhammad Abd el-Wahab. *Nasser and American Foreign Policy, 1952 – 1956*. London : Laam, 1989.
38. SORBY, Karol Jr. *Iraqi Politics in the Shadow of the Military (1936 – 1941)*. Dresden : Weltbuch Verlag GmbH, 2014.
39. STEPHENS, Robert. *Nasser. A Political Biography*. London: Allen Lane, The Penguin Press, 1971.
40. TUGANOVA, Oľga Edgarovna. *Politika SŠA i Anglii na Bližnem i Srednem Vostoke*. Moskva : Izdatel'stvo Instituta meždunarodnyh otnošenij, 1960.
41. VÝHODA, Karel. *Sjednocená arabská republika*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1961.
42. WANNER, Jan. *Ve stínu studené války. Střední východ v letech Eisenhowerovy doktríny 1956 – 1960*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011.
43. WOODWARD, Peter. *Nasser*. New York : Longman, 1992.

Kontakt:

prof. PhDr. Karol Sorby, DrSc.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

e-mail: karol.sorby@euba.sk

Ekonomické aspekty chronických neinfekčných ochorení

Peter Valačai

Abstrakt:

Chronické neinfekčné ochorenia sa stali hlavnou príčinou úmrtia vo svete. Sú dôležitým socioekonomickým faktorom a ovplyvňujú rozvinuté ako aj rozvojové krajiny. Znižujú priemerný vek dožitia sa, ako aj jeho kvalitu. Premietajú sa do makroekonomickej sféry a spomaľujú ekonomický rast. Ich vplyv na ekonomický systém sveta sa dá merať. Mnohým neinfekčným ochoreniam sa dá predchádzať vhodnou politikou prevencie. V európskom kontexte je na medzištátnej úrovni najdôležitejší aktér v oblasti prevencie zdravia Európska Únia.

Kľúčové slová: chronické neinfekčné ochorenia, ekonomický dopad, Európska únia, prevencia

JEL Klasifikácia: I10

Abstract:

Chronical, non-infectious diseases are the most common cause of deaths in the world. They are an important socioeconomic factor which influences both, developed as well as developing countries. They reduce the average life expectancy, as well as its quality. Their effects on macroeconomic sphere could be seen by the decline of economic growth caused by them directly, as well as indirectly. This effect on the world economy is measurable. Many non-infectious diseases could be prevented by an appropriate illness-prevention policy. The European Union is the most important subject of this prevention on inter-governmental level in Europe.

Key words: chronic Non-communicable disease, economic impact, European union, prevention

JEL classification: I10

Úvod

Problematika neinfekčných ochorení sa stáva aktuálnejšia ako kedykoľvek predtým a to vzhľadom na medicínsky pokrok 20. Storočia, ktorý priniesol prelom na poli medicíny a liečby celej rady ochorení. Boli objavené antibiotiká ako účinný spôsob liečby bakteriálnych ochorení. V očkovaní sa pokračovalo a boli objavené nové očkovacie látky. Prvýkrát v histórii ľudstva sa podarilo kolektívnou iniciatívou zničiť infekčné ochorenie. Právé kiahne boli v roku 1980 vyhlásené za zničené. Technologický pokrok dvadsiateho storočia mal dopad aj na zmenu štruktúry zamestnanosti. Podiel ľudí pracujúcich v poľnohospodárstve sa začal znižovať. Zelená revolúcia zabezpečila dostatok potravy pre obyvateľstvo a umožnila

populačný rast, ktorý presiahol v dvadsiatom storočí tristo percent.¹ Vznikali nové formy zamestnania, ktoré vyžadovali nové predpoklady na ich vykonávanie, mnohé z nich začali byť vykonávané v sede alebo v stoji bez zreteľa na veľkú mobilitu. Zároveň dochádzalo k masívnej urbanizácii a globalizácii. Ekonomický rozvoj a rast indukovaný aj medicínskym pokrokom ovplyvňoval aj priemernú dĺžku života, ktorá sa vo všetkých regiónoch sveta s výnimkou subsaharskej Afriky pozvoľna stále predlžovala. Demografická štruktúra vyspelých krajín bola a aj je charakterizovaná nízkou pôrodnosťou a predlžovaním strednej dĺžky života, dochádza teda k starnutiu populácie. Tento trend však zohráva svoju rolu aj v krajinách s vyšším stredným príjmom. Vyšší počet obyvateľov s vyšším vekom má za následok zmenu štruktúry chorobnosti, Zmena zapríčinená rozvojom medicíny, ako aj socioekonomické zmeny v podobe zmeny demografie a pracovného prostredia spôsobili že v súčasnosti zomrie na chronické neprenosné ochorenia skoro trikrát viac ľudí ako na infekčné. Daná situácia sa odráža na makroekonomickej úrovni. Mnoho z neinfekčných ochorení postihuje ľudí v produktívnom veku a tým priamo zasahuje do výkonnosti ekonomiky. Horizont liečby týchto ochorení je dlhodobý a preto nákladný. Mnohým z nich sa dá efektívne predchádzať vhodnými politikami prevencie zdravia. Tieto politiky sa zameriavajú hlavne na potláčanie rizikových faktorov.

1 Vymedzenie chronických neinfekčných ochorení

Podľa Svetovej zdravotníckej organizácie je zdravie „stav úplnej telesnej, duševnej a sociálnej pohody a nie len neprítomnosť choroby alebo postihnutia“.² Chronické a závažné ochorenia sú tie ktoré postihujú 50 a viac ľudí zo 100 000³ a patria medzi ne srdcovo-cievne ochorenia, chronické ochorenia dýchacích ciest, rakovina, diabetes, choroby pohybového ústrojenstva a duševné poruchy. Prvé štyri vymenované majú za následok 82 %⁴ úmrtí zo všetkých neinfekčných ochorení. Podľa stránky Svetovej zdravotníckej organizácie sú neinfekčné ochorenia⁵ známke ako „chronické ochorenia, ktoré sa nešíria z osoby na osobu.

¹ World population. In: *Britannica*. [20.09.2015]. Dostupné na internete:

<<http://www.britannica.com/science/population-biology-and-anthropology/images-videos/Graph-of-the-worlds-estimated-human-population-from-1700-until/173436>>

² Práva pacienta [cit.20.09.2015] Dostupné na internete: < https://www.slovensko.sk/sk/agendy/agenda/_prava-pacienta-1/obcan >

³ Internetová stránka Európskej komisie: Závažné a chronické ochorenia, [cit. 20.09.2015]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/health/major_chronic_diseases/diseases/index_sk.htm>

⁴ WHO, Fact sheet: Noncommunicable disease [cit. 20.09.2015]. Dostupné na internete:

< <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs355/en/>>

⁵ V angličtine označované ako Noncommunicable diseases alebo len skratkou NCDs

Majú dlhé trvanie a obvykle pomalý progres.“⁶ Neinfekčné ochorenia sú disproporčne rozdelené, nízko a stredne príjmové krajiny tvoria v absolútnych číslach až dve tretiny všetkých nimi zapríčinených úmrtí. Koncept ich vymedzenia ako neprenosné je však otázný. Čoraz viac dôkazov ukazuje, že ochorenia, ktoré boli donedávna považované za neprenosné sú v skutočnosti zapríčinené vírusmi, alebo prenosnými faktormi.⁷ Predovšetkým sú to niektoré nádorové ochorenia, ako napríklad: „primárna rakovina pečene, väčšina druhov rakoviny tráviaceho ústrojenstva a rakovina krčka maternice.“⁸

1.1 Rizikové faktory

Z hľadiska rizika vzniku chronického ochorenia sú ohrozené všetky regióny ako aj vekové skupiny. Deti ale aj dospelí ľudia vystavený nedostatku pohybovej aktivity, exhalátom z cigariet, alebo nadmernému užívaniu alkoholu majú väčšiu šancu ochoriť na chronické neinfekčné ochorenie. Je to dôsledkom rizikových faktorov, ktoré zapríčiňujú vznik týchto ochorení. Môžeme ich deliť na ovplyvniteľné a neovplyvniteľné. Vek ako neovplyvniteľný faktor je jeden z najdôležitejších rizikových faktorov. Je to dané predovšetkým pozitívnou koreláciou medzi incidenciou⁹ a vekom, inak povedané čím vyšší vek tým vyššia pravdepodobnosť výskytu konkrétneho typu chronického ochorenia. Ako už z názvu vyplýva neovplyvniteľné rizikové faktory sa nedajú modifikovať jedincom ani prostredím. Patrí medzi ne okrem veku aj pohlavie a genetická predispozícia.

Druhou skupinou sú ovplyvniteľné rizikové faktory, medzi ktoré patrí: zlá strava, nedostatok fyzickej aktivity, fajčenie, nadmerné užívanie alkoholu. Práve druhá skupina rizikových faktorov je veľmi významná, pretože je cieľom prevenčných politík. Primárna politika prevencie zdravia sa nedá robiť voči konkrétnemu ochoreniu, dajú sa však identifikovať rizikové faktory, ktoré ju zapríčiňujú a tie sa následne pokúsiť eliminovať. Druhá skupina je označovaná aj ako behaviorálne faktory, keďže tieto faktory sú zapríčiňované ľudským správaním. Z hľadiska primárnej prevenčnej medicíny je dôležitá možnosť modifikovať ľudské správanie a tým predchádzať ochoreniam. Ľudské správanie je

⁶ WHO, Fact sheet: Noncommunicable disease [cit. 20.09.2015]. Dostupné na internete: <<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs355/en/>>

⁷ Príkladom môže byť ľudský papillomavírus alebo baktéria *H. pylori*.

⁸ Internetová stránka Európskej komisie: Závažné a chronické ochorenia, [cit. 20.09.2015]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/health/major_chronic_diseases/diseases/index_sk.htm>

⁹ Slovenská asociácia pre chronické ochorenia vymedzuje incidenciu ako: „indikátor dynamiky začiatku choroby infekčných aj chronických chorôb, signalizuje riziko, ktorému je populácia vystavená.“, Analýza trendov chronických ochorení a monitorovanie zdravotných indikátorov v kontexte 9 cieľov globálneho monitorovacieho rámca do roku 2025. In: Slovenská aliancia pre chronické ochorenia, [cit. 22.09.2015]. Dostupné na internete: <http://www.hpi.sk/cdata/Documents/Analýza_trendov_CHO_a_monitorovanie_RF.pdf> s. 5.

však podmienené aj prostredím. Práve zmena prostredia spolu s medicínskymi objavmi dvadsiateho storočia zohrávala najvýznamnejšiu rolu pri rozšírení chronických neinfekčných ochorení. Starnutie populácie, vznik obezogénnych zón, nekontrolovaná masívna urbanizácia, globalizácia prinášajúca nezdravý spôsob života, ako napríklad nezdravé stravovanie, nezdravý životný štýl. To sú všetko faktory zvyšujúce krvný tlak, množstvo glukózy a lipidov v krvi. Sú označované ako intermediárny rizikový faktor¹⁰ a vedú ku kardiovaskulárnym ochoreniam ako aj k celej rade ďalších neinfekčných ochorení. Sú to priame prepojenia medzi rizikovými faktormi a ochorením. Sekundárne prevenčné nástroje nastupujú až po vzniku problému a dokážu vplývať na intermediárne rizikové faktory. Príkladom môže slúžiť operačný zákrok potláčajúci obezitu. Medikácia za účelom znížiť vysoký krvný tlak alebo podávanie inzulínu na kontrolu krvného tlaku. Na druhej strane nástroje primárnej medicíny sa snažia predchádzať vzniku ochorenia potláčaním rizikových faktorov. Na makroekonomickej úrovni ako príklad môže slúžiť optimálne nastavenie časových zón v krajine, urbárne plánovanie zamedzujúce vzniku obezogénnych zón, ale aj podpora fyzickej aktivity, ktorý pôsobí aj ako sekundárny nástroj prevencie. Makroekonomický aspekt teda zahŕňa budovanie právneho systému, ktorý napomáha možnosti realizovať vhodnú politiku smerujúcu k zdraviu obyvateľstva. Napomáha budovať vhodné prostredie pre zdravý život, buduje osvetu a prostredníctvom znižovania informačnej asymetrie poskytuje obyvateľom nástroj na kvalitné rozhodovanie sa v oblasti problematiky zdravia. Časový horizont od rozhodnutia až po implementáciu a konečný dopad na spoločnosť je strednodobý až dlhodobý.

Kontrola rizikových faktorov pritom hrá dôležitú rolu, napríklad v Spojených štátoch amerických sa ukázalo, že zdravý životný štýl populácie vo veku 40 a viac rokov mal za následok zníženie nákladov na zdravotnú starostlivosť až o 49 %¹¹ Obezita na druhej strane zapríčiňuje zvýšenie nákladov na zdravotnú starostlivosť až o 36 %. „Rizikový faktor fajčenie zvyšuje zdravotné náklady o 21 % pričom nadmerné užívanie alkoholu o 10 %.“¹²

¹⁰ „intermediate risk factors,, WHO, Fact sheet: Noncommunicable disease [cit. 20.09.2015] Dostupné na internete: < <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs355/en/>>

¹¹ Program on the global demography of aging. A report by the World Economic Forum and the Harvard school of Public Health: *The Global Economic Burden of Non-communicable Diseases*, 2011. [cit. 22.09.2015]. Dostupné na internete: <http://www.hsph.harvard.edu/program-on-the-global-demography-of-aging/WorkingPapers/2012/PGDA_WP_87.pdf>, s. 11.

¹² Program on the global demography of aging. A report by the World Economic Forum and the Harvard school of Public Health: *The Global Economic Burden of Non-communicable Diseases*, 2011. [cit. 22.09.2015]. Dostupné na internete: <http://www.hsph.harvard.edu/program-on-the-global-demography-of-aging/WorkingPapers/2012/PGDA_WP_87.pdf>, s. 11.

Ovplyvniteľný rizikový faktor fajčenie sa podieľa celosvetovo ročne na úmrtí šiestich miliónov ľudí a odhaduje sa, že do roku 2030 to bude až osem miliónov.¹³ Vo výpočte je zahrnutý aj dopad na ľudí vystavených cigaretovým exhalátom. Odhaduje sa taktiež, že 71 %¹⁴ konzumentov tabaku pochádza z rozvojových krajín. V Číne fajčí viac ako polovica mužskej populácie, pričom ženy fajčia výrazne menej, ich percentuálny podiel je pod tromi percentami. Počet ľudí v Číne, ktorí fajčia v absolútnych číslach je 301 miliónov¹⁵ ľudí. V Rusku je situácia ešte markantnejšia 60,2 % mužov a 21,7 %¹⁶ žien užíva tabakové výrobky. V absolútnych číslach sa jedná o 43,9 milióna ľudí. Tabakovým výrobkom je globálne pripisovaných 30 %¹⁷ ochorení na rakovinu, pričom celosvetový ekonomický dopad rakoviny bol za rok 2008 odhadnutý na 895¹⁸ miliárd dolárov.

Rizikový faktor nedostatočnej fyzickej aktivity a zlej stravy je rozšírenejší ako kedykoľvek predtým. Na príčine je predovšetkým masívna urbanizácia, globalizácia, rozšírený sedavý spôsob života atď. Vo svete je len rizikovému faktoru nedostatočnej pohybovej aktivity pripisovaných 3,2 milióna úmrtí ročne. V roku 2010 bolo 1,7 milióna úmrtí na kardiovaskulárne ochorenia zapríčinených nadmerným požívaním sodíka.¹⁹ Nadmerné používanie tukov, soli a cukru v potravinárstve je hlavným atribútom nezdravej stravy. Alkohol sa spája s niekoľkými typmi rakoviny ako aj kardiovaskulárnymi ochoreniami. Podľa Svetovej zdravotníckej organizácie „viac ako polovica z 3,3 milióna úmrtí ročne na nadmerné užívanie alkoholu sa spája s neinfekčnými ochoreniami.“²⁰ Všetky tieto úmrtia majú priamy aj nepriamy dopad na globálnu ekonomiku. Smrť však nie je najlepší ukazovateľ zdravia populácie. Nepochybne je základnou a nenahraditeľnou

¹³ WHO, Fact sheet: Noncommunicable disease [cit. 22.09.2015]. Dostupné na internete:<<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs355/en/>>

¹⁴ Program on the global demography of aging. A report by the World Economic Forum and the Harvard school of Public Health: *The Global Economic Burden of Non-communicable Diseases*, 2011. [cit. 22.09.2015]. Dostupné na internete: <http://www.hsph.harvard.edu/program-on-the-global-demography-of-aging/WorkingPapers/2012/PGDA_WP_87.pdf>. s 9.

¹⁵ Global Adult Tobacco Survey: Fact Sheet China: 2010, [cit. 22.09.2015]. Dostupné na internete:<http://www.who.int/tobacco/surveillance/en_tfi_china_gats_factsheet_2010.pdf dostupné online>. s.1-2

¹⁶ Global Adult Tobacco Survey: Fact Sheet Russian Federation: 2009 [cit.22.09.2015]. Dostupné na internete:<http://global.tobaccofreekids.org/files/pdfs/en/GATS_russia_2009.pdf> s.1-2

¹⁷ Program on the global demography of aging. A report by the World Economic Forum and the Harvard school of Public Health: *The Global Economic Burden of Non-communicable Diseases*, 2011. [cit. 20.09.2015]. Dostupné na internete: <http://www.hsph.harvard.edu/program-on-the-global-demography-of-aging/WorkingPapers/2012/PGDA_WP_87.pdf>. s 9.

¹⁸ American cancer society, The global economic cost of cancer. 2010, Dostupné na internete:<<http://www.cancer.org/acs/groups/content/@internationalaffairs/documents/document/acspc-026203.pdf>>, s. 6 [22.09.2015] Dostupné na internete:<>

¹⁹ WHO, Fact sheet: Noncommunicable disease [cit. 20.09.2015]. Dostupné na internete:<<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs355/en/>>

²⁰ WHO, Fact sheet: Noncommunicable disease [cit. 20.09.2015]. Dostupné na internete:<<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs355/en/>>

merateľnou jednotkou o stave populácie, výskyte chorôb, avšak má nízku výpovednú hodnotu vo vzťahu k socioekonomickému systému sveta.

1.2 Ukazovatele ekonomického dopadu ochorení

Medzi najznámejšie ukazovatele, ktoré si kladú za cieľ poskytnúť ucelenejší obraz o socioekonomických dopadoch ochorenia na spoločnosť patria:

- COI²¹(cost-of-illness) Táto metóda si kladie za cieľ zachytiť hodnotu ekonomického dopadu ochorenia. Tento dopad skúma z viacerých hľadísk, jednak počíta náklady na diagnózu, liečbu, ale aj nemedicínske náklady. Počíta aj s ušlým príjmom zo mzdy. Obsahuje aj niekoľko ďalších položiek, pričom občas sa snaží zahrnúť aj stratu v dôsledku strádania a bolesti.
- VSL²² model (the value of statistical life) Je to štatistický nástroj na zisťovanie nákladovej efektívnosti pri záchrane životov. Občas je označovaný ako „objem peňazí, ktoré je osoba alebo spoločnosť ochotná použiť na záchranu života.“²³ Tento ukazovateľ má čisto ekonomický rozmer v podobe vymedzenia ekonomickej hodnoty na život, má preto tendenciu vyvolávať etické a filozofické polemiky.
- Model EPIC²⁴ označovaný aj ako hodnota straty ekonomického výstupu. Tento model vyvinula Svetová zdravotnícka organizácia za účelom simulovania ekonomického dopadu jednotlivých ochorení na ekonomiku krajiny. Zahŕňa ekonomický dopad vzhľadom na vplyv ochorenia na výrobné faktory ako kapitál a prácu.
- Ukazovateľ strednej dĺžky života v zdraví²⁵. Ide o ukazovateľ, ktorý sa snaží merať nie len kvantitatívnu hodnotu zdravia v podobe dĺžky života, ale zameriava sa aj na kvalitu zdravia. Kladie si za cieľ zodpovedať otázku či sa s predlžujúcim vekom predlžuje aj doba prežitá v zdraví. Realizuje to prostredníctvom merania dĺžky života v zdraví.
- QUALY (Quality-Adjusted Life Year) QUALY si kladie za cieľ merať kvalitu života, vyjadruje roky prežité v zdraví. „QALY je aritmetický produkt vyjadrujúci

²¹ Cost-of-Illness vo voľnom preklade ako: náklad choroby, je nástroj ktorý sa používa na výpočet ekonomického dopadu konkrétneho ochorenia.

²² Value of a Statistical Life (VSL) vo voľnom preklade štatistická hodnota života

²³ VSL Research at the Maxwell School of Syracuse University, The value of a Statistical Life, [cit. 20.09.2015] Dostupné na internete: <<http://sites.maxwell.syr.edu/vsl/index.html>

²⁴ Z angličtiny: The value of lost output.

²⁵ Najčastejšie sa s nim stretáme vo výskumoch publikovaných v anglickom jazyku a preto dopĺňam jeho anglický názov, ktorý znie nasledovne: Healthy Life Years, niekedy označovaný iba ako (HLY). Dostupné na internete: <<http://www.healthy-life-years.eu/>>

predpokladanú dĺžku života v kombinácii s mierou kvality zvyšných rokov života²⁶ Index zdravia, ktorý je udaný jednotkou QUALY sa pohybuje medzi 0 čo predstavuje smrť a 1 čo predstavuje perfektné zdravie. Negatívna hodnota môže byť udaná tiež, používa sa vtedy, ak sa predpokladá, že daný zdravotný stav je horší ako smrť. Vypočítava sa aj cena jednej jednotky QUALY, je to náklad späť zo získaním jedného dodatočného roku života v perfektnom zdraví navyše.

- DALY (Disability-Adjusted Life Year) je prístup, ktorý kvalifikuje záťaž chorobou. Vyjadruje stratené roky života v dôsledku choroby alebo predčasného úmrtia.

2 Ekonomický dopad neinfekčných ochorení

Neinfekčné ochorenia sa podieľajú globálne až na 68 %²⁷ všetkých úmrtí pričom v roku 2000 to bolo 60 %. Globálnu ekonomiku spomaľujú približne o 4 %²⁸ HDP ročne. Číselne bol dopad neinfekčných ochorení medzi rokmi 2010 až 2030 odhadnutý na 47²⁹ biliónov dolárov. Odhadované náklady spojené z duševným zdravím sú v sledovanom období najvyššie a činia 16 biliónov dolárov. Tieto ekonomické analýzy publikovalo Svetové Ekonomické Fórum v roku 2011 vo svojej prvej štúdii venujúcej sa neinfekčným ochoreniam. Pri vypracovaní ekonomických dopadov bola použitá kombinácia troch modelov a to model Svetovej zdravotníckej organizácie konkrétne EPIC model VSL, a model COI. Zároveň sa počíta s tým, že obyvateľstvo ľudí, ktorí majú nad 60 rokov sa do roku 2050 zdvojnásobí. Starnutie populácie bude tento trend prehľbovať.

Neinfekčné chronické ochorenia majú globálny charakter, nejedná sa len o fenomén rozvinutých krajín. Viac ako 40 % úmrtí s nimi spätých postihlo ľudí mladších ako 70 rokov. Ich závažnosť je umocnená skutočnosťou, že v rozvojových krajinách 29 % nimi zavinených úmrtí postihuje ľudí pred šesťdesiatym rokom života a teda v produktívnom veku. V rozvinutých krajinách je to 13 %³⁰. Z hľadiska zastúpenia jednotlivých chronických neprenosných ochorení sú najčastejšou príčinou smrti tri z nich: kardiovaskulárne choroby,

²⁶ Meranie záťaže chorobou- koncepcia QUALY a DALY, In: *Food today*, 2011, 5, Dostupné na internete: <<http://www.eufic.org/article/sk/artid/Measuring-burden-disease-concept-QALY-DALY/>>

²⁷ WHO, *Top 10 causes of death*, > [cit. 23.09.2015] Dostupné na internete:

<<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs310/en/index2.html>>, p. 3 [cit. 23.09.2015]

²⁸ *Non-communicable diseases to cost \$ 47 trillion by 2030*, : [cit. 23.09.2015]. Dostupné na internete: <<http://www.weforum.org/news/non-communicable-diseases-cost-47-trillion-2030-new-study-released-today>>

²⁹ *Non-communicable diseases to cost \$ 47 trillion by 2030*, : [cit. 23.09.2015]. Dostupné na internete: <<http://www.weforum.org/news/non-communicable-diseases-cost-47-trillion-2030-new-study-released-today>>

³⁰ Baldwin, W. Amato, L. Fact Sheet: Global Burden of Noncommunicable Diseases, In: *World publication data sheet*, 2012, [cit. 23.09.2015] Dostupné na internete: <<http://www.prb.org/Publications/Datasheets/2012/world-population-data-sheet/fact-sheet-ncds.aspx>>

diabetes a chronické respiračné ochorenia, ich podiel tvorí 82 % zo všetkých úmrtí na chronické neinfekčné ochorenia. Kardiovaskulárne ochorenia sú aj vzhľadom na všetky ostatné príčiny smrti na prvom mieste. Ročne na ne zomrie 17.5 milióna ľudí z celkového počtu 56 miliónov ľudí. Prenesene sa dá povedať, že 3 z 10 úmrtí zapríčiňujú kardiovaskulárne ochorenia. Náklady s nimi spojené za rok 2010 boli odhadnuté na 863³¹ miliárd dolárov 45 % nákladov činila strata produktivity a 55 % nákladov liečba. Očakáva sa taktiež, že v roku 2030 budú náklady s nimi späté o 22 % vyššie. Pričom podľa Svetovej zdravotníckej organizácie sa dá 80 %³² predčasným úmrtiam na kardiovaskulárne ochorenia predchádzať prevenciou. Na rakovinu zomrie ročne 8.2 milióna³³ ľudí, na respiračné ochorenia 4 milióny a na diabetes 1.5 milióna ľudí.

Ich ekonomický dopad je značný. Podľa štatistík Svetovej zdravotnej organizácie 70-80 %³⁴ výdavkov na zdravotnú starostlivosť tvoria náklady na chronickú zdravotnú starostlivosť, pričom to je len jeden aspekt problematiky. Vzhľadom na skutočnosť, že postihujú aj obyvateľstvo v produktívnom veku, znižujú pracovnú participáciu, ako aj produktivitu práce a vedú k zvýšenej fluktuácii práce. Napríklad v Spojených štátoch amerických muži s chronickým ochorením odpracujú o 6,1 %³⁵ hodín pracovného času menej ako ostatní, pričom ženy o 3.9 %. Zároveň prispievajú k sociálnym nerovnostiam zapríčineným skorším odchodom od dôchodku a v dôsledku popísaných javov k strate zárobku. V rozvojových krajinách je chronické ochorenie späté so zvýšenými výdavkami do takej miery, že si ho časť obyvateľstva nemôže dovoliť uhradiť. „Na Jamajke 59 % ľudí postihnutých chronickým ochorením čelí finančným ťažkostiam, ktoré majú za následok odmietnutie novej liečby. V Burkina Faso, pravdepodobnosť katastrofických finančných následkov sa viac ako zdvojnásobila v domácnostiach s chronickým ochorením.“³⁶

³¹ Program on the global demography of aging. A report by the World Economic Forum and the Harvard school of Public Health: *The Global Economic Burden of Non-communicable Diseases*, 2011. Dostupné na internete: <http://www.hsph.harvard.edu/program-on-the-global-demography-of-aging/WorkingPapers/2012/PGDA_WP_87.pdf>, s. 22.

³²KEDZA, V. ŠOLCOVÁ, I. *Syndrom vyhoření, vybrané psychologické proměnné a rizikové faktory kardiovaskulárních onemocnění*. [cit. 23.09.2015]. Dostupné na internete: <http://www.szu.cz/uploads/documents/czsp/psycho/2013/Studie_syndrom_vyhoreni_a_rizika_KVO.pdf>

³³WHO, Fact sheet: Noncommunicable disease [cit.23.09.2015] Dostupné na internete: <<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs355/en/>>

³⁴WHO, Prevencia a kontrola chronických neprenosných ochorení v SR – odborný seminár, [cit. 23.09.2015]. Dostupné na internete: <<http://www.who.sk/podujatie/prevencia-a-kontrola-chronickych-neprenosnych-ochoreni-v-sr-odborny-seminar/>>

³⁵ Program on the global demography of aging. A report by the World Economic Forum and the Harvard school of Public Health: *The Global Economic Burden of Non-communicable Diseases*, 2011. Dostupné na internete: <http://www.hsph.harvard.edu/program-on-the-global-demography-of-aging/WorkingPapers/2012/PGDA_WP_87.pdf>, s. 11.

³⁶ Program on the global demography of aging. A report by the World Economic Forum and the Harvard school of Public Health: *The Global Economic Burden of Non-communicable Diseases*, 2011. Dostupné na internete:

V závislosti od typu fungovania zdravotnej starostlivosti v ekonomike, tieto ochorenia zaťažujú aj štátny rozpočet, jednak vplyvom zníženia schopnosti pracovať a následných implikácií s tým spojených a jednak prostredníctvom výdavkov na zdravotnú starostlivosť, ako aj výdavkami na sociálnu starostlivosť. Ich vplyv siaha nie len do verejných financií, ale aj do samotnej výkonnosti ekonomiky, pričom výskumy ukazujú, že kumulatívne straty výkonnosti globálnej ekonomiky vplyvom týchto ochorení predstavujú 4 %³⁷ ročného svetového HDP.

Na strate výkonnosti sa najviac podieľajú kardiovaskulárne ochorenia a duševné zdravie. Podľa modelu EPIC sú zastúpené až 68 %³⁸ na strate výkonnosti. Pričom odhadované priame a nepriame náklady duševného zdravia vzrastú od roku 2010 do roku 2030 o viac ako 140 %. Ukazuje sa, že najväčší nositeľ utrpenia vo vyspelom svete je mentálneho charakteru a že toto utrpenie spôsobuje aj najviac fyzickej bolesti. Polovica dní čerpaná zamestnancami na chorobu vo Veľkej Británii je vyčerpaná vzhľadom na tento aspekt zdravia. Pričom choroby mentálneho zdravia skracujú život v priemere tak ako fajčenie.³⁹ Podľa modelu VSL sa celosvetové náklady spojené z chronickými neinfekčnými ochoreniami do roku 2030 zdvojnásobia. Vznikajú preto iniciatívy, ktoré si kladú za cieľ eliminovať nežiaduce socioekonomické dopady neinfekčných ochorení. V roku 2011 na 66. svetovom zdravotnom zasadnutí Svetovej zdravotníckej organizácie prijatý o odsúhlasený akčný plán⁴⁰ na prevenciu a kontrolu chronických ochorení 2013 – 2020. V roku 2025 dôjde k vyhodnoteniu zámeru. Napĺňanie plánu sleduje správa ktorá vychádza každý rok⁴¹ Na tomto poli neinfekčných ochorení bola v roku 2010 prijatá aj politická deklarácia OSN na tému prevencie a kontroly neinfekčných ochorení.⁴²

<http://www.hsph.harvard.edu/program-on-the-global-demography-of-aging/WorkingPapers/2012/PGDA_WP_87.pdf>, s. 11.

³⁷ *Non-communicable diseases to cost \$ 47 trillion by 2030*, : [cit. 23.09.2015]. Dostupné na internete: <<http://www.weforum.org/news/non-communicable-diseases-cost-47-trillion-2030-new-study-released-today>>

³⁸ Program on the global demography of aging. A report by the World Economic Forum and the Harvard school of Public Health: *The Global Economic Burden of Non-communicable Diseases*, 2011. [cit. 24.09.2015]. Dostupné na internete: <http://www.hsph.harvard.edu/program-on-the-global-demography-of-aging/WorkingPapers/2012/PGDA_WP_87.pdf>, s. 30.

³⁹ Clark, D. Layard, M, Thrive: the power of evidence based psychological therapies, [cit.23.09.2015]. Dostupné na internete ako audiozáznam: <<http://www.lse.ac.uk/publicEvents/events/2014/07/20140710t1830vOT.aspx>>

⁴⁰ WHO, *Global Action Plan for Prevention and Control of NCDs 2013-2020*, [cit.23.09.2015] Dostupné na internete: <http://www.who.int/nmh/events/ncd_action_plan/en/>

⁴¹ WHO, *Global status report on noncommunicable disease 2014*, Dostupné na internete:

< http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/148114/1/9789241564854_eng.pdf?ua=1 > ISBN 978 92 4 156485 4

⁴² Politická deklarácia OSN v plnom znení: Political Declaration of the High-level Meeting of the General Assembly on the Prevention and Control of Non-communicable Diseases

3 Európska únia a jej iniciatívy v oblasti prevencie chronických neinfekčných ochorení

Pokiaľ sa pozrieme na perspektívu neinfekčných ochorení v európskom kontexte, tak „v Európe, vrátane Slovenska, 9 z 10 ľudí zomiera v dôsledku chronického ochorenia.“⁴³ Štatistiky ukazujú že 70-80 % výdavkov na zdravotnú starostlivosť sú späté s chronickými ochoreniami. V Európskej únii to zodpovedá sume okolo 700 miliárd eur. Súčasný trend zdravia občanov Európskej únie sa vyznačuje nízkym počtom ľudí s vysokými zdravotnými rizikami a vysokým počtom obyvateľstva s malými zdravotnými rizikami. Dalo by sa to nazvať prechod od chorých jednotlivcov k chorému obyvateľstvu. Vzhľadom na závažnosť situácie vznikajú medzinárodné iniciatívy, ktoré majú za cieľ zlepšiť situáciu. V kontexte Európskeho kontinentu zohrávajú najdôležitejšiu úlohu Európska únia.

Kompetencie Európskej únie v oblasti verejného zdravia pribudli až Maastrichtskou zmluvou, išlo o snahu poskytnúť viac priestoru pre medzinárodnú spoluprácu. „EÚ má možnosť konať spolu s členskými štátmi v oblasti propagácie zdravého životného štýlu, ochrany zdravia, podporovať medicínsky výskum a vytvárať medzinárodný informačný systém. Komisia už rozvinula špecifické politiky v oblasti boja proti AIDS, tabaku a alkoholu a negatívnych environmentálnych dopadov na ľudské zdravie.“ Neskôr Amsterdamská zmluva priniesla rozšírenie agendy na boj proti konkrétnym chorobám. Dovtedy sa zdravotná agenda európskych spoločenstiev výlučne zameriavala na tému zdravia v súvislosti z podporou obchodu týkala sa napríklad bezpečnosti tovaru, a postupov pri práci. V súčasnosti sa Európska únia angažuje aj pri podpore a prevencii zdravia snaží sa aj o zlepšovanie podmienok zdravotníckych služieb, životných podmienok ako aj pri podpore zvyšovania zdravotného uvedomenia. Agenda sa týka väčšinou tém verejného záujmu, komisia vypracovala rôzne návrhy napríklad aj na podporu pohybu, alebo stratégiu duševného zdravia. Správa komisie sa venuje aj zdôvodnením podpory konkrétnej agendy. Napríklad v súhrne odporúčania o podpore zdraviu prospešných pohybových aktivít vo všetkých sektoroch sa uvádza: „Takmer 60 % [občanov Európskej únie] nikdy alebo zriedkakedy športuje alebo cvičí, hoci je pohybová nečinnosť hlavnou príčinou predčasnej úmrtnosti a ochorení v krajinách s vysokým príjmom, ktorá má za následok jeden milión úmrtí v Európe ročne. Popri mnohých osobných tragédiách to spôsobuje aj veľké priame a

⁴³ WHO, Prevencia a kontrola chronických neprenosných ochorení v SR – odborný seminár , [cit.23.09.2015]. Dostupné na internete:< <http://www.who.sk/podujatie/prevencia-a-kontrola-chronickych-neprenosnych-ochoreni-v-sr-odborny-seminar/>>

nepriame náklady pre spoločnosť ako celok.“⁴⁴ V tomto prípade sa však v odporúčaní neuvádzajú konkrétne náklady a nie sú ani bližšie špecifikované. V prípade duševného zdravia Európska komisia iniciovala v roku 2005 vydanie zelenej knihy z názvom: Zlepšovanie duševného zdravia obyvateľstva. K stratégii duševného zdravia pre Európsku úniu, za účelom podpory diskusie témy duševného zdravia. V správe sa uvádza aj ekonomický dopad „Zlé duševné zdravie stojí EÚ približne 3 – 4 % HDP, najmä v dôsledku straty produktivity“⁴⁵ ako aj prognózy do budúcnosti „Očakáva sa, že do roku 2020 bude depresia najvýznamnejšou príčinou chorôb v rozvinutých krajinách.“⁴⁶ Pričom iné údaje udávajú že duševné problémy už teraz zapríčiňujú polovicu⁴⁷ všetkej bolesti a že sú aj najčastejšími príčinami fyzickej bolesti. Vplyv nižšej kvality duševného zdravia sa odráža aj na vysokom podiele čerpania dní práce neschopnosti, vo Veľkej Británii je to až polovica, ako aj na strate produktivity, mentálne poruchy sú zároveň najčastejším dôvodom pracovnej neschopnosti. Problém je tvorený aj prítomnosťou zamestnanca, ktorý nie je zdravý, avšak pôsobí v pracovnom prostredí. Nemožno len súhlasiť so zelenou knihou o stratégii duševného zdravia že: „zlé duševné zdravie spôsobuje hospodárskym, sociálnym, vzdelávacím, ako aj trestným a súdnym systémom výrazné straty a je pre ne veľkou záťažou“. Práve preto diskusia v problematike pokračovala a zelená kniha vyústila v roku 2008 do európskeho paktu za duševné zdravie a pohodu. V správe sa mimo iného uvádza: „V celej EÚ [Mentálne poruchy a samovraždy] zaťažujú pracovné trhy, zdravotnícky, vzdelávací, ekonomický systém a systém sociálneho zabezpečenia“⁴⁸ Agenda pokračovala a na základe paktu bola v roku 2013 vytvorená jednotná akcia pre duševné zdravie a pohodu. Cieľom tejto agendy bolo vybudovať rámec pre budúce politiky duševného zdravia, rámec sa budoval vďaka spolupráci pracovných skupín zo širokého spektra ľudí od zástupcov vlád po odborníkov na danú problematiku. Návrhy odporúčaní ešte stále prebieha. Zdravotná agenda Európskej únie sa riadi zásadou subsidiarity čo znamená že sa každý členský štát môže sám rozhodnúť akým spôsobom bude

⁴⁴ Summaries of EU Legislation. Podpora zdraviu prospešných pohybových aktivít pre všetkých, [cit.25.09.2015]. Dostupné na internete:< http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?qid=1433796014914&uri=URISERV:2901_1>

⁴⁵ Zelená kniha: Zlepšovanie duševného zdravia obyvateľstva. K stratégii duševného zdravia pre Európsku úniu, [cit.22.09.2015].<http://ec.europa.eu/health/archive/ph_determinants/life_style/mental/green_paper/mental_gp_sk.pdf> KOM(2005) 484.

⁴⁶ Zelená kniha: Zlepšovanie duševného zdravia obyvateľstva. K stratégii duševného zdravia pre Európsku úniu, [cit.22.09.2015].<http://ec.europa.eu/health/archive/ph_determinants/life_style/mental/green_paper/mental_gp_sk.pdf> KOM(2005) 484. s.5.

⁴⁷ Clark, D. Layard, M, Thrive: the power of evidence based psychological therapies, [cit.23.09.2015].]. Dostupné na internete ako audiozáznam: <<http://www.lse.ac.uk/publicEvents/events/2014/07/20140710t1830vOT.aspx>>

⁴⁸ Európsky paktu za duševné zdravie a pohodu, [cit.23.09.2015]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/health/mental_health/docs/mhpact_sk.pdf> s.3

realizovať svoju zdravotnú politiku. Vzhľadom na zásadu subsidiarity sa Európska únia snaží zamerať hlavne na posilnenie spolupráce a výmene informácií niektoré agendy sú však zamerané priamo na zamedzovanie rizikových faktorov. Príkladom môže byť agenda zameriavajúca sa na tabakové výrobky. Prvé regulácie tabakových výrobkov sa vyskytovali už v 80 rokoch, pod záštitou regulácií zloženia neskôr pokračovala snaha o harmonizáciu predpisov. V roku 2001 bola prijatá smernica⁴⁹ harmonizujúca predpisy týkajúce sa úpravy, výroby a predaja tabakových výrobkov. V roku 2007 pod vplyvom zelenej knihy s názvom „Smerom k Európe bez tabakového dymu: možnosti politiky na úrovni EÚ“ prijal Európsky parlament uznesenie o znížení počtu fajčiarov mladého veku do roku 2025 o polovicu. Dané stanovisko bolo prijaté na základe údajov týkajúcich sa rizikových faktorov. Ukázalo sa že tabak ako rizikový faktor je jeden s tých ktorým sa dá vyhnúť pomerne jednoducho ako aj skutočnosti že ročne vedie v Európskej únii k 700 000⁵⁰ úmrtiam, ktorým by sa dalo predísť. Cieľ bol stanovený vzhľadom na vysoký počet mladých fajčiarov, ktorý si zvyk odnášajú do dospelosti pričom až 94 %⁵¹ fajčiarov začína pred 25. rokom života. Neskôr v roku 2010 sa začalo hovoriť o revízii smernice o tabakových výrobkoch, pričom počas roku 2010 prebiehali verejné konzultácie na túto tému. V správe sa uvádza požiadavka na hlbokú reflexiu smernice vzhľadom na spochybnenie jej efektívnosti vo vzťahu k dosiahnutiu najvyššej miery ochrany zdravia. V roku 2012 odstupuje z funkcie eurokomisár pre verejné zdravie z dôvodu podozrenia na napojenie na lobbingskú skupinu, práve pre chystanú revíziu smernice o tabaku. Návrh novej smernice o tabakových výrobkoch bol zverejnený v roku 2012 pričom v roku 2014 bol schválený Európskym parlamentom. Je potrebné uviesť že európska komisia sa pri zavádzaní nových regulácií tabakového priemyslu oprela o články Zmluvy o fungovaní EÚ týkajúce sa vnútorného trhu, keďže v tejto oblasti má väčšie právomoci ako v oblasti verejného zdravia.

Európska únia v súčasnosti dopĺňa vnútroštátnu politiku v oblasti zdravia tým, že členskými krajinami pomáha dosiahnuť spoločné ciele. Snaží sa dosiahnuť úspory z rozsahu združovaním zdrojov. Koordinuje a pomáha čeliť výzvam, aj v oblasti chronických

⁴⁹ Smernica 2001/37/ES Európskeho Parlamentu a Rady z 5. júna 2001 o aproximácii zákonov, iných právnych predpisov a správnych opatrení členských štátov týkajúcich sa výroby, prezentácie a predaja tabakových výrobkov. [cit. 23.09.2015]. Dostupné na internete: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001L0037:SK:HTML>>

⁵⁰ *Regulácia tabakových výrobkov v EÚ* z 30.3.2015, [cit.2015-08-06]. Dostupné na internete: <http://www.euractiv.sk/podnikanie-v-eu/zoznam_liniek/regulacia-tabakovych-vyrobkov-hladanie-noveho-smeru-000283>

⁵¹ *Regulácia tabakových výrobkov v EÚ* z 30.3.2015, , [cit.2015-08-06]. Dostupné na internete: <http://www.euractiv.sk/podnikanie-v-eu/zoznam_liniek/regulacia-tabakovych-vyrobkov-hladanie-noveho-smeru-000283>

neinfekčných ochorení a vplyvu starnutia populácie na zdravotné systémy. Zohráva úlohu v oblastiach propagácie zdravého životného štýlu, podporovania medicínskeho výskumu a vytvárania medzinárodného informačného systému. Snaží sa podporovať zdravie vo vysokom veku. Presadzuje zodpovedné označovanie potravín, boj proti užívaniu tabakových výrobkov.

Záver

Chronické neinfekčné ochorenia zohrávajú významnú rolu v súčasnej spoločnosti. Ich dopad je celospoločenský a ukazuje sa, že ich vplyv na socioekonomický aspekt bude rásť. Znižujú výkonnosť ekonomiky, kvalitu ako aj kvantitu života. Z makroekonomického hľadiska obmedzujú rast HDP. Ich progres je postupný, a preto často opomínaný. Nemalo by sa na ne však zabúdať, už len z toho aspektu, že vplývajú na samotnú kvalitu života. Či už je dôvodom toľkých úmrtí na tieto ochorenia je prostredie, ktorému sú ľudia vystavení, asymetria informácií, alebo ich kolektívna ignorácia rizikových faktorov je nevyhnutné im čeliť.

Použitá literatúra:

1. American cancer society, The global economic cost of cancer. 2010, [cit.22.09.2015]. Dostupné na internete:<
2. Analýza trendov chronických ochorení a monitorovanie zdravotných indikátorov v kontexte 9 cieľov globálneho monitorovacieho rámca do roku 2025. In: Slovenská aliancia pre chronické ochorenia, [cit.22.09.2015]. Dostupné na internete: <http://www.hpi.sk/cdata/Documents/Analiza_trendov_CHO_a_monitorovanie_RF.pdf> s.5
3. Baldwin, W. Amato, L Fact Sheet: Global Burden of Noncommunicable Diseases, In: World publication data sheet, 2012, [cit. 23.09.2015]. Dostupné na internete: <<http://www.prb.org/Publications/Datasheets/2012/world-population-data-sheet/fact-sheet-ncds.aspx>>
4. Clark, D. Layard, M, *Thrive: the power of evidence based psychological therapies*, [cit.20.09.2015]. Dostupné na: <<http://www.lse.ac.uk/publicEvents/events/2014/07/20140710t1830vOT.aspx>>
5. Dostupné na internete: <<http://sites.maxwell.syr.edu/vsl/index.html>>
6. *Európsky paktu za duševné zdravie a pohodu*, [cit.2015-08-06]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/health/mental_health/docs/mhpact_sk.pdf> s.3
7. Global Adult Tobacco Survey: Fact Sheet China: 2010, [cit.22.09.2015]. Dostupné na internete:<
http://www.who.int/tobacco/surveillance/en_tfi_china_gats_factsheet_2010.pdf
dostupné online>. s.1-2
8. Global Adult Tobacco Survey: Fact Sheet Russian Federation: 2009 [cit.22.09.2015]. Dostupné na internete:

- < http://global.tobaccofreekids.org/files/pdfs/en/GATS_russia_2009.pdf> s.1-2
9. <http://www.cancer.org/acs/groups/content/@internationalaffairs/documents/document/acs-pc-026203.pdf>> s.
 10. Internetová stránka Európskej komisie: Závažné a chronické ochorenia, [cit.20.09.2015]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/health/major_chronic_diseases/diseases/index_sk.htm>
 11. KEDZA, V. ŠOLCOVÁ, I. *Syndrom vyhoření, vybrané psychologické proměnné a rizikové faktory kardiovaskulárních onemocnění*. Druh správy: v rámci projektu GA ČR 406/06/0747 a výzkumného záměru AV 0Z 70250504, [cit.20.09.2015] Dostupné na internete: <http://www.szu.cz/uploads/documents/czzp/psycho/2013/Studie_syndrom_vyhoreni_a_rizika_KVO.pdf>
 12. Meranie záťaže chorobou- koncepcia QUALY a DALY, In: *Food today*, 2011, 5, Dostupné na internete: <<http://www.eufic.org/article/sk/artid/Measuring-burden-disease-concept-QALY-DALY/>>
 13. *Non-communicable diseases to cost \$ 47 trillion by 2030*, : [cit.22.09.2015].Dostupné na internete: <<http://www.weforum.org/news/non-communicable-diseases-cost-47-trillion-2030-new-study-released-today>>
 14. Práva pacienta [cit.20.09.2015] Dostupné na internete: < https://www.slovensko.sk/sk/agendy/agenda/_prava-pacienta-1/obcan >
 15. Program on the global demography of aging. A report by the World Economic Forum and the Harvard school of Public Health: *The Global Economic Burden of Non-communicable Diseases*, 2011. Dostupné na internete: <http://www.hsph.harvard.edu/program-on-the-global-demography-of-aging/WorkingPapers/2012/PGDA_WP_87.pdf>. s 11.
 16. Smernica 2001/37/ES Európskeho Parlamentu a Rady z 5. júna 2001 o aproximácii zákonov, iných právnych predpisov a správnych opatrení členských štátov týkajúcich sa výroby, prezentácie a predaja tabakových výrobkov. [cit.23.09.2015]. Dostupné na internete: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001L0037:SK:HTML>>
 17. Summaries of EU Legislation. Podpora zdraviu prospešných pohybových aktivít pre všetkých, [cit.25.09.2015]. Dostupné na internete:< http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?qid=1433796014914&uri=URISERV:2901_1>
 18. VSL Research at the Maxwell School of Syracuse University, The value of a Statistical Life, [cit.20.09.2015]
 19. WHO, Fact sheet: Noncommunicable disease [cit.20.09.2015]. Dostupné na internete: < <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs355/en/>>
 20. WHO, Global status report on noncommunicable disease 2014, Dostupné na internete: < http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/148114/1/9789241564854_eng.pdf?ua=1> ISBN 978 92 4 156485 4
 21. WHO, Prevencia a kontrola chronických neprenosných ochorení v SR – odborný seminár , [cit.23.09.2015]. Dostupné na internete:< <http://www.who.sk/podujatie/prevencia-a-kontrola-chronicky-neprenosnych-ochoreni-v-sr-odborny-seminar/>>
 22. WHO, Top 10 causes of death, > [cit.23.09.2015]. Dostupné na internete: <<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs310/en/index2.html>> p.3
 23. World population. In *Britannica*. [online] [cit.20.09.2015]. Dostupné na internete: < <http://www.britannica.com/science/population-biology-and-anthropology/images-videos/Graph-of-the-worlds-estimated-human-population-from-1700-until-173436>>
 24. Zelená kniha: Zlepšovanie duševného zdravia obyvateľstva. K stratégii duševného zdravia pre Európsku úniu,

- [cit.22.09.2015].<http://ec.europa.eu/health/archive/ph_determinants/life_style/mental/green_paper/mental_gp_sk.pdf> KOM(2005) 484.
25. *Zelená kniha: Zlepšovanie duševného zdravia obyvateľstva. K stratégii duševného zdravia pre Európsku úniu*,
[cit.22.09.2015].<http://ec.europa.eu/health/archive/ph_determinants/life_style/mental/green_paper/mental_gp_sk.pdf> KOM(2005) 484, s. 5

Kontakt:

Ing. Peter Valačai

Katedra medzinárodných ekonomických
vzťahov a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov na
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
e-mail: peter.valacai@euba.sk

Simple Reasons for Complex Issues of National vs. European Identity in the process of European Integration: Italian case

Victoria Vdovychenko

Abstract

The creation of the European Union is one of the most important events of the twentieth century, which led to a radical change of political system in Europe. Of course, such a major reform was the result of a number of circumstances and factors. Having started to take shape long with the creation of the Community and the Union it is still essential to study integration process at the present stage. As a result, the contemporary process determining European collective identities is going through major changes as well. This paper is presenting the view of the Italian nation-state raising the question of Italy's future, its interests as a nation as well as of its strategic and diplomatic 'relative place in the world'. Will Europeanism continue to be a priority of the Italian foreign policy paradigms in the times of the post-economic crisis period?

Key words: Italy, European integration, EU, national identity, European identity

JEL classification: ZOO, Z18, Z19

Abstrakt

Vznik Európskej únie je jednou z najdôležitejších udalostí 20. storočia, ktorá viedla k zmene európskeho politického systému. Samozrejme, takáto významná reforma bola výsledkom mnohých okolností a faktorov. Svoju podobu začala nadobúdať vznikom Spoločenstiev. Základom však je skúmať súčasný stav integračného procesu vrátane otázok týkajúcich sa zmien determinujúcich európsku kolektívnu identitu. Príspevok sa sústreďuje na taliansky pohľad a otázku talianskej budúcnosti, národného záujmu, ako aj jeho "relatívneho" strategického a diplomatického miesta vo svete. Bude europeanizmus stále prioritou talianskej zahraničnej politiky v post-krízovom období?

Kľúčové slová: Taliansko, európska integrácia, EÚ, národná identita, európska identita

JEL klasifikácia: ZOO, Z18, Z19

Introduction

Over the last decades Europe has changed enormously. The process of integration of the European Union at the beginning of the XXI century changed the borders of the polity, but also contributed to a crisis of national identity of the Europeans. The inclusion of many new countries to the EU raised the question of common European framework of the way of life. Both "old" and "new" Europeans are experiencing the identity crisis and generating the question of further European integration support.

The history of Italy is characterized by a considerable influence on global processes and its fundamental transformation. As a founder of the European Community, and

subsequently the European Union, it was considered to be an active supporter of the integration process and, during the earlier stages of its historical development, has played a leading role in world politics.

The support for European integration is based on the full access to the participation in the European institutions. However, Italy always needed a long period of time in order to get socialized to the various stages of the European integration. Italian citizens were holding low opinions of their national elites and were instead bearing more on support for European institutions (Sanchez-Cuenca, 2000, p.154). Saturated by the corruption and inefficient public administration, Italians ensured to be anchored into the European integration perceived as a way of normalization of these Italian pathologies (Grilli di Cotona, 2004). The possibility of funds access from European Commission budget increased Italian support for Europe.

During all its existence, even Italian policy decisions have always been contentious. Since the end of Cold War Italian foreign policy experienced a high degree of volatility influencing Italy's position between two poles – Europe and Atlantic Alliance. The second half of the XXth century shows us that under the influence of external and internal factors, Italian foreign policy is increasingly emphasizing Europe. Both of the Italian parties, Christian Democrats and Communists, shifted to open and enthusiastic support of the European integration process (Sbraglia, 2001, pp. 80-81). Christian Democrats support of European integration during the Cold War period was, however, quite moderate more seen as a channel to pro-American profile (Varsori, 1995).

Due to the political changes in Italy at the beginning of the 1990s major political forces began to elaborate new positions towards European integration (Palumbo, 2009), EU and its institutions. The works of the prominent Ukrainian (Kopijka, Shynkarenko, 2001) researchers demonstrated their interest mostly in bilateral relations of Ukraine and Italian Republic. Analyzing Russian historiography (Barabanov, 2003; Muromtseva, 2004; Arbatova, 1984), I may underline the interests of Russian research to the Italian foreign policy doctrine transformation after the Cold-War period. Italian political scientists devote their articles to the role of Italian nation-state after the collapse of the bipolar system (Andreatta, 2001; Bonvincini, 2010; Noel, 1990; Neri Guardesi, 1991; Dassu, 1996; Ignazi, 2005), changes in the world politics and changes of the international situation (Andreatta, 1993).

Italy has always been considered as Euro-enthusiastic country. Both geopolitical interests and benefits from participation in the EU officially explained the support of the EU project. However, Italian identification of themselves as Europeans has to be tangible due to its strong national identification (Giuliani, 2000). Moreover, Italy has traditionally had a low

influence on European polity starting with the 90s and perceived as a 'weakly' influential member (Isernia, 2005, pp. 243-248). The EU Eastern enlargement, the single currency introduction as well as the austerity policy imposed in order to meet the Maastricht criteria for entering the European Monetary Union, have contributed to breaking the permissive consensus around European integration for the Italian nation.

1 Theorizing national and European identity in the process of European integration

The discussion concerning national versus European identity is among the most central in contemporary social science. The study of national and supranational identity has sparked a considerable amount of scholarship among social scientists. Understanding how identities are formed and how political and economic integration might change, shape or create new identities – it has been the subject of both academic inquiry and policy-making efforts. The extent to which Europeans are attached to their national or regional identities might help determining how well the integration process would work. The classic writings of E. Gellner, A. D. Smith, E. Hobsbawm, B. Anderson and others are followed by the concepts and ideas of such authors as J. Habermas and A. Giddens who see identity as a dynamic process of interactions, dialogue and negotiations in which collective identities are constructed. Such an approach encloses the question of distinguishing the level of national identity and European identity.

The concept of Italian identity was analyzed from different prospective: 1) historical paradigm (P. Bellucci, P. Isernia, A. Varsori) ; 2) political paradigm (P. Grilli di Cortona, M. Giuliani, F. Ramero'); 3) psycholinguistic paradigm (O. Calabrese, E. Cresti, R. Bodei).

Theorizing the question of national and European identity it is essential to mark identity as a people's idea about their nation, the result of the identification with it. National identity is the nation's perception as a body or group, detached or differentiated from other nations or organizations (governmental bodies, NGOs). According to Barrett, national identity is the feeling of belonging to own national group and it is a complex construct with its cognitive and affective elements. European identity, on the contrary, is the feeling of belonging to European Union and it refers to the set of individuals' beliefs, opinions and attitudes towards Europe (Barrett, 2004).

Taking into account Paul Ricoeur's theory about two modalities of identity naming 'ipse' as the numerical or quantitative identity in the sense of sameness and 'ipse' as being

the identity in the sense of selfhood, we might portray Italian identity as a perception of the Italian nation of being Italian, perception of collective ipseite' with national character. From the side of memeite', it is a perception of others to see the Italian nation (Ricoeur, 1981).

It is essential to estimate that a viable and legitimate European polity requires some degree of identification in order to keep being sustainable. However, what concerns European identity it still remains a contested idea. Scholars are stipulating on the relationship between European and national identities in zero-sum terms following the concepts of collective identities (Diez, Wiener, 2009). Taking into account only national identity during the process of nation-building it would be hard to shift to the supranational or post-nationalist identities. Collective identities will firmly rest with the nation-state as the historically most successful connection between territory and its nation.

The existence of a European identity concept interests both politicians and scholars. The way in which Europe is framed by different actors is indeed gaining attention in research on European integration. P. Moscovici showed the importance of social frames for the individual's observation of reality. It is by cultural socialization within a society that an individual accepts (cultural, moral, normative) rules, giving a 'societal frame' to his individual decision-making (Moscovici, 1984).

In political science and history, these "frames" are portrayed as "national / cultural differences". Some scientists even dash "political identities" of member states to be so various that "they cannot be voluntarily constructed or destroyed within a politician's amount of time" (Kielmannsegg, 1996, p. 51). In this respect Europeanization might be placed as a complex dynamic platform through which Europe and nation-state can both interact.

Italian scholar Cinnirella found that the relation between national and European identity is hard to foresee and change with regard to the political, historical and cultural context in which it is examined. In this respect, he portrayed Italians displaying both a strong national identity and a positive attitude towards EU (Cinnirella, 1997, p. 21). This thesis can't be proved by the Eurobarometer survey, conducted in 2004 before the EU enlargement, which showed that 9 of 10 Italian were feeling the vicinity of its own nation or its own region, only 6 of 10 proved to feel the same to our EU nations, and 4 of 10 could share the same to new member states.

2 Europeanization and Politization of identity

Europeanization portrays a complex dynamic through which Europe and the nation-state interact. However, this kind of interaction is supposed to be mutually beneficial. It is referred to be an interrelated process on how Europe might be reshaping deeply held senses of community – national, local, regional. Europe pretends to be enduring senses of loyalty and obligation integrating individuals to the community. It shifts our attention to the research of the effects Europe has on the contemporary state – its policies, institutions, and links to society (Risse, Cowls, Caporaso, 2001).

D. Castiglione stipulates on the fact that the European political identity construction doesn't need to be anchored to the definite conception of what it means to be European. It depends on how the nation-state is interpreting the nature of the EU and its political attempt to influence what the EU will become (Castiglione, 2009, p. 34).

The rhetoric in Italian society is faced with contrasting tendencies. From one side, it has a strong European commitment supported by modern profile and industrial force. From the other side, constantly changing and inefficient government, illegal immigration put the democracy of this country under the test. Moreover, the vivid factors that keep Italy under pressure are the attempts to keep track with economic and social developments of the EU. These transformations are the triggers for appearance of a number of political and economic issues which are also related to citizens' identification with the Italian nation-state and/or with the EU.

Conclusion

This analysis allowed us to present diverse national identity discourses which evolve and react to political changes in Italy. A lot of researches related to Europeanization consider it as an independent variable which causes certain effects. In Italy it is presented by the fact that both political parties and Italian society are playing 'trump card' for using benefits from Europeanization process. Italians demonstrate both a strong national identity and a positive attitude towards the EU. However, the entrenchment of political irregularities march upwards difficulties related to how the society to interpret themselves towards Italy and other EU member-states.

Bibliography:

1. ANDREATTA, F. Italian Foreign Policy: Domestic Politics, International Requirements and European Dimension // *Journal of European Integration*. – No. 30 (1). – pp. 169-181.
2. ADREATA, N. Una nuova architettura europea // *Affari Esteri*. – No. 10, 1993. – Pp. 659-663.
3. ARBATOVA, N. *Foreign Policy of Italy: process of formation and implementation*. – M., 1984. – 223p.
4. BARABANOV, O. Foreign policy of Italy in modern era // *International Economy and International Relations*. – 2003. – №3. – pp. 82-89.
5. BARRETT, M., LYONS, E. *The development of national identity and social identity processes: Do social identity theory and self-categorisation theory provide useful heuristic frameworks for developmental research?* – NY : Psychology Press, 2004. – Pp.159-188.
6. BELLUCCI, P. *La reazione dell'élite politica Italiana di fronte all'integrazione europea alla fine degli anni 90 in 'L'Europa in Italia*, eds. Cotta M., Isernia P. – Bologna: Il Mulino, 2005. – Pp. 171-222.
7. BODEI, R. *Identita' italiana e multiculturalismo 'Identita' Italiana: tra Europa e societa' multiculturale'*. Atti del Convegno. – Roma: Fondazione intercultural Onlus, 2009. – Pp. 199-206.
8. BONVINCINI, G., CECCHINI, P., PADOAN, P., RONZITTI, N. *La politica estera dell'Europa. - Italia senza Europa? Il costo della non partecipazione alle politiche dell'Unione Europea*. – Milano : Angeli, 2010 - 236 p.
9. CALABRESE, O. *I segni dell'identita' italiana' in 'Identita' italiana: tra Europa e societa' multiculturale'*. Atti del Convegno. – Roma: Fondazione intercultural Onlus, 2009. – P. 37-44.
10. CASTIGLIONE, D. *Political identity in the community of strangers in "European Identity"* by J. Checkel, P. Katzenstein. – Cambridge : Cambridge University Press, 2009. – Pp. 29-54.
11. CINNIRELLA, M. Towards a European identity? Interactions between the national and European social identities manifested by university students in Britain and Italy // *British Journal of Social Psychology*. – No. 3. – 1997. – pp. 19-31.
12. CRESTI E. *Identita' storica e prospettive dell'italiano in 'Identita' Italiana: tra Europa e societa' multiculturale'*. Atti del Convegno. – Roma : Fondazione intercultural Onlus, 2009. – Pp. 133-154.
13. DASSU, M., MISSIROLI, A. *L'Italia in Europa: i primi cinquant'anni: rassegna di sociologia*. – XL, 1996. – No. 2, P. -18-36.
14. DELLA PORTA, D., CAIANI, M. Talking Europe in the Italian Public Sphere // *South European Society and Politics*. –Vol. 12., No. 1., March 2007. – P. 2.
15. DIEZ, T., WIENER, A. *European Integration Theory*. – N.Y. : Oxford Univerisy Press, 2009. – pp. 165-179.
16. FERRARA, M. *Un'Italia salvata dall'Europa ma ancora libeta di dannegigare se stessa in 'L'europeizzazione dell'Italia'*, ed. Fabbrini S. – Roma : Laterza, 2003. – Pp. 243-254.
17. GIULIANI, M. Europeanization and Italy: a bottom-up process // *Southern European Society and Politics*. – Vol. 5. – 2000. – Pp. 47-72.
18. GRILLI DI COTONA, P. *Gli italiani e l'Europa*. – Roma: Philos, 2004. - 244 p.

19. KIELMANNSEGG, P. 'Integration und Demokratie'. In M. Jachtenfuchs and B. Kohler-Koch (eds) *Europäische Integration* (Opladen: Leske & Budrich), 1996. - pp. 49 -71.
20. KOPIJKA, V. SHYNKARENKO, T. *European Union: origins and development* – K. : InYure, 2001. – 444 p.
21. IGNAZI, P. Piero Ignazi: Italian foreign policy since 2001: a preliminary assessment, in: *Newsletter No. 1* (University of Bologna, June 2005), http://www.foreignpolicy.it/file_adon/ignazi_edit_2.doc .
22. ISERNIA, P. *L'Europa vista dagli italiani: vent'anni dopo in 'L'Europa in Italia*, eds. Cotta M., Isernia P. – Bologna : Il Mulino, 2005. – Pp. 223-276.
23. JEAN, C. *Geopolitica del XXI secolo*. – Roma; Bari : Laterza, 2004.
24. MOSCOVICI, P. The phenomenon of social representations. In R. M. Farr & S. Moscovici (eds.) *Social Representations*. – Oxford University Press, 1984. – 540 p.
25. MUROMTSEVA, O. Italy: Formation of Mediterranean security concept (90s) // *International Economy and International Relations*. - 2004. -№8. - pp. 91-97.
26. NERI GUALDESI, M. *L'Italia e la CE. La partecipazione italiana alla politica d'integrazione europea:1980-1991*. – Pisa : ETS, 1992.
27. NOEL, E. Italia/CEE – Vizi e virtù' di un membro fondatore. // *Relazioni Internazionali*, LIV., 1990. No.2.- P. 15-21.
28. RAMERO, F. *L'Europa come strumento di nation-building: storia e storici dell'Italia repubblicana*. Bologna : Il Mulino, 2001. – 140 p.
29. RICOUER, P. *Hermeneutics and the human sciences*. New York : Cambridge University Press, 1981. – 340 p.
30. SANCHEZ-CUENCA, I. *The political basis of support for European integration* // *European Union Politics*. – Vol. 1, 2000. - No. 2. – P. 154.
31. RISSE T., COWLES M. G., CAPORASO J. Europeanization and Domestic Change: Introductio, in Cowles, M. G., Caporaso, J. and Risse, T. (eds.) *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*. – NY : Cornell University Press, 2001. - pp. 1-20.
32. SBRAGLIA, A. *Italy pays for Europe. Political leaders, political choice and institutional adaptation. Transforming Europe. Europeanization and Domestic Change* – NY : Cornell University Press, 2001. – Pp.79-96.
33. VARSORI, A. Italy's policy towards European integration (1947-1975) in 'Italy in the Cold War. Politics, Culture and Society' by ed. Duggan C, Wagstaff C. – N.Y. : Oxford University Press, 1995. – Pp. 47-66.

Contact:

Victoria Vdovychenko

Diplomatic Academy of Ukraine

Velyka Zhytomyrska Str. 2

01001 Kyiv

Ukraine

e-mail: vdovychenkov@gmail.com

RECENZIA

Kazanský, Rastislav – Ivančík, Radoslav

Teoretické východiská skúmania konfliktov

Banská Bystrica : Belianum – Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici,

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, 2015.

224 s. ISBN 978-80-557-0857-7

Michaela Melková

Pred začiatkom akademického roku 2015/2016 vydala Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici novú vysokoškolskú učebnicu „Teoretické východiská skúmania konfliktov“, ktorej autormi sú doc. PhDr. Rastislav Kazanský, PhD. a plk. gšt. Ing. Radoslav IVANČÍK, PhD. Ide o renomovanú dvojicu autorov s bohatou publikačnou činnosťou zahŕňajúcou viacero vedeckých monografií, vysokoškolských učebníc, vedeckých štúdií a niekoľko desiatok vedeckých a odborných článkov v slovenskom i v anglickom jazyku, v ktorých sa zaoberajú najmä problémami bezpečnosti a obrany štátu, ekonomiky obrany, medzinárodného krízového manažmentu, možnosťami riešenia kríz a krízových situácií a pod. Vo svojej najnovšej publikácii sa primárne venujú otázkam skúmania konfliktov.

Výber témy vysokoškolskej učebnice bol podľa autorov ovplyvnený hlavne tým, že „konflikty sprevádzajú existenciu človeka a ľudskej spoločnosti od jej počiatkov a stretávame sa s nimi počas celých ľudských dejín. Zjednodušene možno skonštatovať, že tak ako sa vyvíjala a menila naša spoločnosť a podmienky života ľudí, tak sa vyvíjali a menili aj konflikty. Zo širšieho uhla pohľadu možno povedať, že tak ako sa postupne v priebehu historického vývoja ľudstva vyvíjali aktivity jednotlivcov alebo skupín zamerané alebo nasmerované voči inému jednotlivcovi alebo skupine kvôli nesúladu pri uspokojovaní ich potrieb, rozdielom medzi ich záujmami alebo nezhodným tendenciám v ich vzťahoch, či už z politických, majetkových, náboženských, národnostných, rasových alebo z akýchkoľvek iných dôvodov, tak sa postupne menila aj politická, ekonomická, sociálna a fyzická podstata, povaha, príčiny a dôsledky konfliktov.“ (Kazanský, Ivančík, 2015, s. 8)

Obsahovo je recenzovaná publikácia rozdelená na niekoľko ucelených častí, ktoré tvoria predslov, päť nosných kapitol, záver a zoznamy obrázkov, tabuliek a grafov, použitej literatúry a zdrojov a skratiek uvádzaných v texte. V samotnom závere sa nachádza menný a vecný register.

V predslove vysokoškolskej učebnice autori, okrem iného, vysvetľujú, že *„ozbrojené konflikty nie sú žiadnou novinkou, ale predstavujú nedeliteľnú súčasť vývoja ľudstva od jeho vzniku až po súčasnosť, a že najmä medzištátne a vnútroštátne ozbrojené konflikty, bez ohľadu na príčinu ich vzniku, patria medzi (nielen) dnešné najvážnejšie bezpečnostné hrozby.“* (Kazanský, Ivančík, 2015, s. 6)

V prvej kapitole recenzovanej publikácie sa autori Kazanský a Ivančík zaoberajú historickým vývojom názorov a teórií o konfliktoch. *„Tie sa totiž z dôvodu ich násilného charakteru, množstvu priamych a nepriamych obetí, vzrastajúcej deštruktívnej sile a obrovským ľudským, finančným, materiálnym a ekologickým škodám, stali jedným z najintenzívnejšie vnímaných problémov vtedajšieho i súčasného sveta. To bolo aj dôvodom, prečo sa problémami konfliktov (vojen), násilia a mieru už od dôb antiky zaoberali nielen mnohí slávni vojvodcovia a významní panovníci, ale aj mnohí význační myslitelia, učitelia, filozofovia, politici a vedci, ktorí sa ich snažili opísať, vysvetliť, pochopiť a hodnotiť.“* (Kazanský, Ivančík, 2015, s. 11) V jednotlivých podkapitolách tak autori prinášajú čitateľom cenné informácie o tom, ako sa postupne v priebehu evolúcie ľudskej civilizácie vyvíjali názory na konflikty a ako sa postupne formovali rôzne názorové prúdy a teórie o príčinách konfliktov, možnostiach ich riešenia alebo celkového odstránenia zo života ľudskej spoločnosti.

Druhá kapitola je venovaná predovšetkým vymedzeniu základných pojmov ako sú konflikt, vojna, násilie, nátlak, kríza, medzinárodná kríza alebo krízová situácia či krízový stav, ktoré predstavujú nevyhnutné teoretické východisko pre skúmanie konfliktov, pre spracovanie ich charakteristiky, definície, typológie, klasifikácie, dynamiky, funkcií, ako aj pre určenie a rozdelenie príčin ich vzniku alebo spracovanie návrhov možností ich riešenia. Autori v tejto súvislosti upozorňujú, že *„vymedzenie a definovanie základných pojmov v prípade konfliktov nie je vôbec jednoduchá záležitosť, pretože ide o veľmi zložitý a multidimenzionálny sociálny jav výrazne zasahujúci do takmer všetkých sfér života ľudskej spoločnosti“*. (Kazanský, Ivančík, 2015, s. 68)

V tretej kapitole autori spočiatku riešia jeden z najzávažnejších problémov, s ktorým sa možno stretnúť pri výskume konfliktov – neexistenciou unifikovanej a všeobecne platnej definície konfliktu. A to aj napriek tomu, že pojem konflikt sa dnes používa pomerne veľmi často, najmä v politike, v oblasti bezpečnosti a obrany, v medzinárodných vzťahoch alebo

v žurnalistike, v rôznych správach, reportážach alebo komentároch, v rámci informovania divákov a poslucháčov prostredníctvom masmédií, ale aj v bežných rozhovoroch obyčajných ľudí. Pritom v odbornej literatúre sa môžeme stretnúť s pomerne veľkým počtom rôznych definícií konfliktov, z ktorých niektoré sa používajú častejšie, niektoré menej často, a niektoré sa okrem konkrétnej publikácie, v ktorej sú uvedené, nepoužívajú takmer vôbec. Ako uvádzajú Kazanský a Ivančík, *„vyplýva to nielen z toho, že konflikt predstavuje veľmi zložitý a multidimenzionálny sociálny jav, ale aj z toho, ako na problematiku konfliktov nazerajú autori jednotlivých definícií. Z iného uhla pohľadu sa totiž na konflikt díva vojak, inak politik, inak politológ, inak sociológ a inak ekonóm alebo bezpečnostný expert. Odlišný pohľad na konflikt je tiež ovplyvnený tým, aké osobné skúsenosti majú jednotliví odborníci s konfliktom alebo národy či krajiny, z ktorých pochádzajú, alebo v ktorých výskum konfliktov prebieha.“* (Kazanský, Ivančík, 2015, s. 96) Aj preto tvorcovia v publikácii ponúkajú čitateľom viacero používaných definícií konfliktov od viacerých autorov z rôznych oblastí spoločenského života alebo rôznych vedných odborov a súčasne pripájajú vlastnú definíciu konfliktov.

V ďalších podkapitolách tretej kapitoly autori riešia problematiku analýzy, základných fáz a dynamiky konfliktov, v ktorých ponúkajú čitateľom množstvo odborných informácií, ktoré pomôžu i nezainteresovaným čitateľom lepšie pochopiť predmetnú problematiku.

Štvrtá kapitola učebnice je venovaná klasifikácii, typológii a príčinám konfliktov. V prvej podkapitole sú riešené otázky rozdelenia konfliktov podľa a) umiestnenia konfliktu v medzinárodnom systéme a aktérov konfliktu, b) prostriedkov použitých v konflikte, a c) predmetu sporu (nezlučiteľnosti záujmov). V druhej podkapitole sa Ivančík s Kazanským, okrem predstavenia niekoľkých typov konfliktov, venujú výskumu charakteru, pozadia, prostredia, súvislostí, aktérov a povahy konfliktov. V tretej podkapitole zasa rozoberajú príčiny konfliktov, a to z pohľadu príčin spočívajúcich a) v človeku ako individuálnej bytosti, b) v správaní ľudí, a c) v štrukturálnych záležitostiach. Zároveň rozoberajú príčiny politických, etnických i náboženských konfliktov a konfliktov o prírodné zdroje.

V piatej kapitole sa autori spočiatku zaoberajú problémami zbraní, zbrojenia a rastu vojenských výdavkov. V tejto súvislosti uvádzajú, že *„vlastníctvo účinnej zbrane po dlhé stáročia predstavovalo jednu zo základných podmienok zaistenia prežitia, pretože zbraň svojmu majiteľovi slúžila jednak ako prostriedok na odstránenie prípadného nepriateľa a jednak ako nástroj na svoju obranu, prípadne útok. Podobné je to aj so štátmi. Tie sa snažia v anarchisticky usporiadanom medzinárodnom systéme, v ktorom neexistuje žiadna nadriadená inštitúcia, zaistiť svoju bezpečnosť (odstrašiť nepriateľa) najmä zbrojením,*

modernizáciou svojich armád a uzatváraním koalícií, bilaterálnych či multilaterálnych medzinárodných zmlúv alebo dohôd.“ (Kazanský, Ivančík, 2015, s. 172)

Keďže s problematikou konfliktov nesúvisia len problémy zbrojenia a zvyšovania vojenských výdavkoch vo svete (čo autori dokumentujú na viacerých grafoch a tabuľkách), autori zároveň v kapitole riešia aj bezprostredne súvisiace otázky odzbrojenia a kontroly zbrojenia. Zaoberajú sa pritom nielen konkrétnymi opatreniami (bilaterálnymi či multilaterálnymi zmluvami, dohodami, dohovormi a pod.) vedúcimi k odzbrojeniu alebo ku kontrole zbrojenia, ale súčasne aj teoretickými problémami spojenými s vymedzením a definovaním súvisiacich pojmov. Dodávajú, že *„práve odzbrojenie a kontrola zbrojenia patria k prostriedkom, ktoré vedú k narušeniu pretekov v zbrojení, ktoré následne vedú k stupňovaniu konfliktu. Odzbrojenie a kontrola zbrojenia môžu významne znížiť nebezpečenstvo vypuknutia vojny nielen odstránením niektorých jej nástrojov, ale súčasne, čo je možno dôležitejšie, aj prostredníctvom otvorenia nových komunikačných kanálov, rozvíjaním dôveru vzbudzujúcich postojov a znižovaním vzájomného ohrozenia podpisom a overovaním vzájomných dohôd o zbrojení“*. (Kazanský, Ivančík, 2015, s. 191)

V závere recenzovanej publikácie autori opätovne zdôrazňujú, že konflikty sprevádzajú vývoj ľudstva od jeho vzniku až po súčasnosť, pričom dodávajú, že to vyplýva najmä z toho, že na svete ani v minulosti, ani v súčasnosti a s najväčšou pravdepodobnosťou ani v blízkej budúcnosti nebude existovať žiadny vyšší sudca, rozhodca alebo nadriadený orgán, ktorý by zaistil bezpečnosť a ochranu oprávnených záujmov jednotlivých štátov. Štáty sú tak nútené zaistiť si svoju bezpečnosť, obranu, slobodu, nezávislosť, integritu a ochranu svojich politických, ekonomických, bezpečnostných, energetických a ďalších záujmov samé.

V úplnom závere tvorcovia učebnice vyjadrujú nádej, že *„ľudstvo časom nájde (a že to nebude trvať príliš dlho) alternatívne mierové spôsoby zaistenia ekonomického rastu, bohatstva a blahobytu, a že na riešenie politických, hospodárskych, sociálnych, environmentálnych, religióznych a ďalších sporov a problémov bude namiesto vojenských prostriedkov využívať výhradne mierové nástroje, a vízia trvalého mieru sa tak časom stane realitou.*“ (Kazanský, Ivančík, 2015, s. 197)

Celkovo možno na záver zhodnotiť, že recenzovaná vysokoškolská učebnica autorov Rastislava Kazanského a Radoslava Ivančíka je vysoko aktuálna, originálna a má veľký význam pre lepšie pochopenie teórie medzinárodných vzťahov a národnej i medzinárodnej bezpečnosti a uvedomenie si úzkej prepojenosti problematiky konfliktov so súčasnými globálnymi problémami ľudstva. Oceňujem tiež spôsob akým autori veľmi vhodne sumarizujú doterajšie poznatky, ako sa opierajú o údaje renomovaných výskumných inštitúcií

a tiež to akým spôsobom prinášajú a objasňujú nové, aktuálne zistenia a informácie z predmetnej oblasti.

V úplnom závere svojej recenzie si dovoľujem vyzdvihnúť využitie štandardných i špecifických metód vedeckého výskumu autormi, čo sa pozitívne prejavilo nielen na dosiahnutých výsledkoch a naplnení stanovených cieľov publikácie, ale zároveň významným spôsobom zvýšilo teoretický i praktický prínos hodnotenej publikácie. Vysokoškolská učebnica predstavuje značný informačný potenciál nielen pre výučbu študentov vo všetkých troch stupňoch vysokoškolského štúdia alebo pre spracovanie záverečných bakalárskych, diplomových a dizertačných prác študentov, ale aj databázu vhodnú pre odborníkov z oblasti bezpečnosti a obrany, medzinárodného krízového manažmentu a medzinárodných vzťahov, ako aj ďalších príbuzných vedných disciplín.

Kontakt:

Mgr. Michaela Melková

Katedra bezpečnostných štúdií

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov

Univerzita Mateja Bela

Kuzmányho 1

974 01 Banská Bystrica

e-mail: michaela.melkova@umb.sk